

Вісник

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 1 (60) 2024

Харків
«Право»
2024

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 10 від 28.03.2024 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. – Харків : Право, 2024. – № 1 (60). – 172 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ю. Ю. Каліновський** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Філософія»:* **О. С. Александрова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **Дієго Феліпе Арбелаез-Кампілло** – доктор філософії, професор (Університет Амазонії, Колумбія); **Магда Джулісса Рохас-Багамон** – доктор філософії, доцент (Університет Сурколомб'яни, Колумбія); **Алекс Веліз Бургос** – доктор філософії (Університет Лос-Лагоса, Чилі); **Б. Б. Буяк** – доктор філософських наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна); **Мліта Венажиндене** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **Йоліта Грєблікайте** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **В. І. Додонова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **І. І. Коваленко** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. В. Куцєпал** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа** – доктор філософії та літератури (Католицький університет Темуко, Чилі); **Бьярн Мелкевік** – доктор права, професор (Університет Лавалю, Канада); **Ю. В. Мелякова** – кандидат філософських наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Едуардо Р. Сатієр** – доктор філософії (незалежний дослідник, Аргентина); **Вільма Тамулісє** – доктор філософії, доцент (Вільнюський технічний університет ім. Гедімінаса, Литва); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Політологія»:* **Хорхе Ісус Вільямс Еспіноса** – доктор політичних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук у галузі політології, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Аркадіш Жуковський** – габілітований доктор у галузі політології (Інститут політичних наук, Вармінсько-Мазурський університет, Польща); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна); **Ягіл Леві** – доктор наук у галузі політології, професор (Відкритий університет, Ізраїль); **Джейсон Ройс Ліндсі** – доктор наук у галузі політології, професор (Державний університет Сант Клауда, США); **Люціан Люстін** – доктор наук у галузі політології (Астонський університет, Велика Британія); **І. В. Мацішина** – кандидат політичних наук, доцент (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Т. Л. Нагорняк** – доктор політичних наук, професор (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Рейбер Парра** – доктор суспільних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Ніколай Петро** – доктор наук у галузі політології, професор (Род-Айлендський університет, США); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (Україна); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка, Україна); **Октай Ф. Тапрісівер** – доктор наук у галузі політології, професор (Близькосхідний технічний університет, Туреччина); **О. В. Шевчук** – доктор політичних наук, професор (Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна); **Штефан де Шеллєйєр** – доктор наук у галузі політології, головний науковий співробітник (Гаазький центр стратегічних досліджень, Нідерланди); *члени редколегії за спеціальністю «Соціологія»:* **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **Ентоні Гарі Дворкін** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Х'юстона, США); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Маріанна Ключко** – доктор наук у галузі соціології, професор (Державний університет Огайо, США); **Н. М. Лисія** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна); **Мішель Маффесолі** – габілітований доктор у галузі соціології, професор (Університет Сорбонна, Франція); **В. В. Меньшиков** – доктор соціологічних наук, професор (Даугавпільський університет, Латвія); **К. Г. Михайлова** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна); **О. Ю. Панфілов** – доктор філософських наук, професор (Україна); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. І. Подшивалкіна** – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна); **О. А. Філіппова** – кандидат соціологічних наук, доцент (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна); **Хабібул Хак Хондкер** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет ім. шейха Заєда, ОАЕ)

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, 61024, Україна. Тел.: (057) 757-72-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; сайт: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No.10 of 28.03.2024)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, 2024. – Issue No. 1 (60). – 172 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Oleg Danilyan – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNU); **Olexander Dzoban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNU); **Yuriy Kalinovsky** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNU); **Editorial Board members majoring in philosophy: Olena Aleksandrova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Diego Felipe Arbeláez-Campillo** – Doctor of Philosophy, Prof. (University of the Amazon, Colombia); **Magda Julissa Rojas-Bahamón** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Surcolombian University, Colombia); **Alex Véliz Burgos** – Doctor of Philosophy (University of Los Lagos, Chile); **Bogdan Buyak** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine); **Milica Vienaziendienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Jolita Greblikaite** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Vira Dodonova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Inna Kovalenko** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (*Managing Editor*, YMNU); **Svitlana Kutsepal** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNU); **Juan Guillermo Mansilla-Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature (Temuco Catholic University, Chile); **Bjarne Melkevik** – Doctor of Law, Prof. (Laval University, Canada); **Yuliia Meliakova** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (YMNU); **Olexander Polishchuk** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Khmelnitsky Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Eduardo R. Saguier** – Doctor of Philosophy (CONICET, Argentina); **Wilma Tamulienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Gediminas Vilnius Technical University, Lithuania); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNU); **Editorial Board members majoring in political science: Jorge Jesus Villasmil Espinoza** – Doctor of Political Science, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Jordan Gans-Morse** – Ph.D. in Political Science, Associate Prof. (Northwestern University, USA); **Arkadiusz Żukowski** – Dr. Habil. (Political Science), Full Professor (University of Warmia and Mazury, Poland); **Vitalii Kryvosheina** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine); **Halyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine); **Yagil Levy** – Ph.D. in Political Science, Full Prof. (Open University of Israel, Israel); **Jason Royce Lindsey** – Ph.D. in Political Science, Prof. (St. Cloud State University, USA); **Lucian Leustean** – Ph.D. in Political Science (Aston University, United Kingdom); **Iryna Matsyshyna** – Ph.D. in Political Sciences, Associate Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Tetiana Nahorniak** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Reyber Parra** – Doctor of Humanities, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Nicolai Petro** – Ph.D. in Political Science, Prof. (University of Rhode Island, USA); **Ihor Polishchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNU, Ukraine); **Serhii Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine); **Oleksandr Romaniuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Yevheniy Bereznyak Military Diplomatic Academy, Ukraine); **Oktay F. Tanrisever** – Ph.D. in Political Science, Prof. (Middle East Technical University, Turkey); **Oleksandr Shevchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine); **Stephan De Spiegeleire** – Ph.D. in Political Science, principal scientist (The Hague Centre for Strategic Studies, Netherlands); **Editorial Board members majoring in sociology: Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ukraine); **Anthony Gary Dworkin** – Ph.D. in Sociology, Prof. (University of Houston, USA); **Halyna Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNU, Ukraine); **Marianna Klochko** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Ohio State University, USA); **Nadiia Lysytsia** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociological Sciences), Prof. (Sorbonne, France); **Vladimirs Mensikovs** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Daugavpils University, Latvia); **Kateryna Mykhailova** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Ukraine); **Oleksandr Panfilov** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Ukraine); **Viktoriia Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNU, Ukraine); **Valentyna Podshyvalkina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine); **Olha Filippova** – Ph.D. in Sociological Sciences, Associate Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine); **Habibul Haque Khondker** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Zayed University, Abu Dhabi, UAE).

Collection of scientific papers «“The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University”. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology» is registered as a scientific professional publication, category “B” (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany) as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometrics of Ukrainian Science» of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 757-72-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П. Міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища: філософські аспекти розвитку	6
КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю., ЖДАНЕНКО С. Б., Трансформація ролі знань у соціокультурних процесах сучасності: аксіологічний та безпековий контексти	23
ЮРКЕВИЧ О. М. Логіка у філософських міркуваннях. Філософська логіка	42
МЕЛЯКОВА Ю. В., КОВАЛЕНКО І. І., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А. Загроза – збиток – захист: антропологічні аспекти ризоморфної реальності	56
ЛИМОНЧЕНКО В. В. Реформування гуманітарно-освітньої сфери у світлі карго-дискурсу	80
ДІДИК О. Ю. Особливості групової ідентичності національних та релігійних меншин у персональному брендингу: на прикладі сучасної соціально-політичної сфери Ірану	93
ОБ'ЄДКОВ О. І. Концептуалізація зв'язку між свободою і контролем кризь призму цифровізації.....	109

Політологія

КОЗЬМА В. В., КОМАРОВА О. С. Вплив технології штучного інтелекту на функціонування традиційних політичних інститутів	121
РОМАНЮК А. А. Поняття та характеристики рашизму: історіографія проблеми	133
СИНЬОГУБ І. О. Соціально-політичне прогнозування як інструмент формування гуманітарних стратегій в умовах нестабільності	144

Рецензії

КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю. Рецензія на навчальний посібник «Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права : навч. посіб. Харків : Право, 2023. 322 с.»	156
НАШІ АВТОРИ	162
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	164
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «“ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ».....	165

CONTENTS

Philosophy

DANILYAN O. G., DZOBAN O. P. International cooperation in the field of environmental protection: philosophical aspects of development	6
KALYNOVSKYI Y. Y., ZHDANENKO S. B. Transformation of the role of knowledge in sociocultural processes of modernity: axiological and security contexts	23
YURKEVYCH O. M. Logic in philosophical reasoning. Philosophical logic	42
MELIAKOVA Y., KOVALENKO I. I., KALNYTSKYI E. A. Threat – damage – protection: anthropological aspects of rhizomorphic reality	56
LIMONCHENKO V. V. Reform of the humanitarian and educational field In light of the cargo discourse	80
DIDYK O. Y. Exploring the group identity of national and religious minorities in personal branding: a case study of Iran’s contemporary social-political sphere.....	93
OBEDKOV O. I. Conceptualization of the connection between freedom and control through the prism of digital technologies	109

Political science

KOZMA V. V., KOMAROVA O. S. Impact of artificial intelligence technology on the functioning of traditional political institutions	121
ROMANIUK A. A. Concept and characteristics of racism: historiography of the issue	133
SINEGUB I. O. Social-political forecasting as a tool for developing humanitarian strategies in conditions of instability.....	144

Reviews

KALYNOVSKYI Y. Y. Review of the study guide “Danilyan O. G., Dzoban O. P. Philosophy of Information Law: study guide. Kharkiv: Pravo, 2023. 322 p.”	156
OUR AUTHORS	162
AUTHOR INDEX	164
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS “THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY”. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY, SOCIOLOGY”	165

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299606>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

У статті в історичному аспекті розглядається розвиток міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища. Аналізується генезис виникнення екологічних проблем та оцінка їх науковою спільнотою. Розглянуто історичні етапи формування системи міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, її цілі, принципи й основні завдання. Особливу увагу приділено міжнародним, регіональним та двостороннім договорам, які регулюють та регламентують міжнародну співпрацю у сфері охорони навколишнього середовища. Акцентовано увагу на ролі Організації Об'єднаних Націй у цьому процесі. Показано місце міжнародних організацій у вирішенні екологічних проблем.

Ключові слова: охорона навколишнього середовища, міжнародно-правове регулювання, екологічна безпека, міжнародне екологічне право.

Постановка проблеми. На межі третього тисячоліття людство увійшло в якісно новий етап своєї історії. Його головною особливістю порівняно з усіма іншими попередніми етапами є неоднозначність основного вектора розвитку, що може як привести до матеріального й духовного розквіту, так і викликати глобальну кризу, що загрожує загибеллю всієї цивілізації. Глобалізація,

нічим не обмежений технічний та інформаційний прогрес людства, який дедалі помітніше випереджає духовний розвиток особистості й суспільства в цілому, закономірно призводить до збільшення кількості чинників, що негативно впливають на середовище проживання й життєдіяльності людини. У цій ситуації все більше країн світу приходять до розуміння, що їхня безпека перебуває під загрозою в результаті екологічних криз, а такі небезпечні явища, як зміна й руйнування довкілля, зникнення біологічних видів та втрата біологічного різноманіття, руйнування озонового шару та кліматичні зміни, мають, безсумнівно, транскордонний характер. Усе це спричинило усвідомлення ідеї, що проблеми охорони навколишнього середовища не обмежуються кордонами окремих країн і регіонів, а тому проблеми екологічної безпеки можуть бути вирішені лише спільними зусиллями держав та неминуче вимагають міжнародної співпраці. Важливою основою співпраці держав у питанні охорони навколишнього середовища є його міжнародно-правове врегулювання. Науковий аналіз сучасних проблем у сфері екології й обґрунтування ефективних рішень для виходу з глобальної кризи передбачає знання історичних етапів формування системи міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, її цілей, принципів та основних завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблематика охорони навколишнього середовища є досить актуальною, що пов'язано з різким загостренням екологічних проблем, які поставили під загрозу існування людства. Наприклад, у роботах І. Алексеєнко, Л. Кейсевич, А. Радзіховського та багатьох інших авторів розглядаються філософські аспекти захисту навколишнього середовища, а також критично характеризується сучасний стан ноосфери, зокрема процеси, що відбуваються у ній під впливом діяльності людини [1; 2].

Історичний аспект міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля є предметом дослідження І. Алексеєнко [3], В. Воліка, О. Беспалової, С. Беспалова [5], Р. Казак [37] та ін. У їхніх працях в історичному аспекті показано розвиток міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля, розглянуто роль Організації Об'єднаних Націй у цьому процесі, історію створення концепції сталого (збалансованого) розвитку та подано зміст головних документів публічних заходів ООН з охорони довкілля.

Міжнародні та національні принципи охорони навколишнього середовища досліджують у своїх роботах П. Гвоздік [8], Ю. Шемшученко [30; 31], Н. Малишева [33], В. Ісакова [12], А. Петренко [21].

Значну кількість сучасних досліджень присвячено міжнародному співробітництву у сфері охорони навколишнього середовища. Їхніми авторами є А. Гетьман, В. Лозо [9], Петлюк Ю. [20], В. Полич [23], Є. Суєтнов [28] та ін.

Наприклад, у монографії А. Гетьмана та В. Лозо, яка стала результатом аналізу чинного екологічного законодавства ЄС та поглядів провідних європейських вчених на глобальні проблеми збереження навколишнього середовища планети, констатується наростання екологічної кризи цивілізації та обґрунтовуються першочергові державно-правові шляхи її подолання.

На тлі агресії Росії проти України та завданих колосальних збитків нашій країні, її природі, екосистемі набули особливої актуальності дослідження міжнародно-правового режиму захисту навколишнього середовища у зв'язку із збройними конфліктами. Ці питання порушують у своїх роботах М. Медведєва [16], Л. Роман [26] та ін.

Отже, аналіз наукової літератури з цієї проблематики, виокремлення недостатньо розроблених аспектів охорони навколишнього середовища стали підґрунтям для формулювання мети дослідження.

Метою статті є висвітлення з філософських позицій різних аспектів розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля.

Вклад основного матеріалу. З виходом на арену історії приблизно 40 тис. років тому людини розумної (*Homo sapiens*) біосфера – місце існування всього живого на нашій планеті – почала поступово відчувати негативний антропогенний вплив, який набув загрозливих масштабів із початком промислової (друга половина XVII – початок XX століть) та науково-технічної (середина XX ст.) революцій [1; 2].

У другий половині XX ст. внаслідок бурхливого науково-технічного прогресу техногенне навантаження на навколишнє середовище збільшилось у сотні разів. Людство на той час включило у сферу виробництва 70% усієї родючої землі, щорічно з надр видобувається понад 30 млрд тонн корисних копалин, і лише 1–1,5% цієї сировини набуває форми споживчих продуктів, а 98,5% становлять відходи виробництва, більшість із яких є шкідливими.

Загрозливих масштабів на Землі досяг «парниковий ефект» – концентрація вуглекислого газу та інших хімічних речовин в атмосфері. Унаслідок забруднення Світового океану нафтою, нафтопродуктами, пластиком тощо докорінно почали змінюватися його властивості. Небезпечний екологічний стан склався і в Україні: Чорнобильська трагедія 1986 р., проблема Чорного та Азовського морів, загибель тисяч річок. У катастрофічному стані перебуває атмосфера країни. У 21 місті забруднення повітря в 15 разів перевищує допустимі норми. Природні ландшафти Донбасу, Наддніпрянщини, Криворіжжя та Прикарпаття перетворено на промислові комплекси зі шкідливими для здоров'я людини відходами [10, с. 295–296].

Величезних втрат зазнала українська природа в результаті російської агресії проти нашої країни. Війна вплинула на кожний компонент довкілля – тва-

ринний і рослинний світ, воду, повітря, ґрунт. Наслідки цього негативного впливу будуть довгостроковими та матимуть не лише локальний, а й глобальний характер. За останніми скромними оцінками, збитки докільню України від збройної агресії Росії вже становлять понад \$46 млрд (забруднення повітря – \$27 млрд) [24].

Важливим етапом для розуміння кризи, що поглиблюється між суспільством і природою і торкнулася більшості країн планети, стало проведення на замовлення Римського клубу дослідження співробітниками Массачусетського технологічного університету під керівництвом Д. Медоуз (Donella Meadows). Результати цього дослідження в 1972 р. було опубліковано під назвою «Межі зростання» («The Limit to Growth») [17]. За допомогою використання системного підходу та методу математичного комп'ютерного моделювання вчені встановили, що в умовах збереження нинішніх темпів зростання чисельності населення, розвитку промисловості, виробництва продовольчої продукції, забруднення довкілля та збіднення природних ресурсів планети до кінця ХХІ ст. буде досягнуто фізичної межі зростання, після чого чисельність населення планети різко та неконтрольовано почне зменшуватися паралельно зі значним скороченням обсягів виробництва. Альтернативою цьому сценарію може стати зміна свідомості людства, відмова від концепції «зростання» на користь концепції «розвитку», що в довгостроковій перспективі гарантує економічну та екологічну стабільність.

Проведені пізніше, через 20, а потім і через 30 років, аналогічні дослідження з використанням нової інформації загалом підтвердили правильність прогнозу початку 1970-х рр. Кризи кінця ХХ – початку ХХІ століть чітко вказали на те, що парадигма суспільства споживання, заснована на екстенсивній економіці, уже вичерпала себе. Глобальний характер більшості екологічних проблем (зміна клімату, масштабні забруднення Світового океану, техногенні катастрофи та ін.) об'єктивно зумовили необхідність використання міжнародних зусиль для зменшення чи ліквідації наслідків негативного антропогенного впливу на довкілля, оскільки жодна країна не в змозі самостійно вирішити такі масштабні проблеми, а тому повинна узгоджувати свою діяльність у цьому напрямку з іншими країнами. Усі вказані вище причини привели до виникнення міждержавного, а потім і міжнародного співробітництва із захисту навколишнього середовища.

Історично координацію міжнародного співробітництва із захисту навколишнього середовища можна поділити на два етапи. На першому етапі домовленості між країнами в цій сфері не мали систематичного характеру та були підпорядковані рішенням конкретних прагматичних цілей. Наприклад, Італія та Австро-Угорщина в 1875 р. прийняли Декларацію про охорону пта-

хів, а Росія, США та Японія в 1875 р. уклали угоду про охорону морських котиків у Тихому океані. У 1902 р. було прийнято Паризьку конвенцію про захист птахів, корисних для сільського господарства [3].

Систематично міжнародно-правові питання захисту навколишнього середовища почали розроблятися після створення Організації Об'єднаних Націй. Уперше ООН почала розроблення деяких проблем охорони навколишнього середовища в 1949 р., коли відбулася хронологічно перша Конференція ООН зі збереження й утилізації ресурсів. Пізніше, у резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1962 р. «Економічний розвиток та охорона природи» було сформульовано декілька кардинальних принципів охорони навколишнього середовища: природні ресурси, тваринний та рослинний світи становлять єдине ціле; процеси економічного розвитку обов'язково повинні враховувати охорону навколишнього середовища; термін «охорона природи» було замінено на більш змістовний термін «охорона навколишньої дійсності» [25].

Поступово міжнародно-правова охорона навколишнього середовища стала однією з найважливіших функцій міжнародного співробітництва, а специфіка предмета врегулювання відносин щодо охорони навколишнього середовища дозволяє дійти висновку про те, що в сучасному міжнародному праві відбулось формування нової галузі права – міжнародного права охорони навколишнього середовища.

Основоположними принципами міжнародно-правової охорони навколишнього середовища є такі: захист довкілля на благо теперішнього і майбутніх поколінь; неприпустимість транскордонної шкоди; екологічно обґрунтоване, раціональне використання природних ресурсів; неприпустимість радіоактивного зараження; захист екологічних систем Світового океану; заборона військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля; забезпечення екологічної безпеки; контроль за дотриманням міжнародних договорів щодо охорони навколишнього середовища; міжнародно-правова відповідальність держав за завдання шкоди навколишньому середовищу [12; 15].

Заснована на цих принципах внутрішня і зовнішня екологічна політика держав повинна сприяти забезпеченню національного і міжнародного екологічного правопорядку. Міжнародно-правові засади у сфері охорони навколишнього природного середовища було закріплено в різноманітних програмних документах міжнародних конференцій, проведених під егідою ООН із питань охорони навколишнього середовища.

Розвиток міжнародного права навколишнього середовища відбувається переважно договірним шляхом. За даними Програми ООН із довкілля, наразі зареєстровано понад 300 багатосторонніх договорів у цій галузі.

Сформована на сьогодні договірна практика характеризується укладанням договорів загального та спеціального характеру. За предметом регулювання вони поділяються на договори, спрямовані на запобігання забрудненню, а також на договори, що передбачають встановлення режиму використання природних ресурсів. Переважна більшість договорів належить до регіональних актів.

Двосторонні договори переважно регламентують спільне використання міжнародних прісноводних басейнів, морських акваторій, флори та фауни (угоди про ветеринарію, карантин і захист тварин і рослин) тощо. Вони визначають узгоджені принципи діяльності та правила поведінки держав щодо навколишнього середовища в цілому і її конкретних об'єктів (наприклад договори про співпрацю у сфері охорони навколишнього середовища, підписані в 1992 р. Фінляндією, Німеччиною, Норвегією, Данією та ін.; Угода про прикордонні ріки між Фінляндією та Швецією 1972 р. та ін.) [3].

У загальнопланетарній екологічній ситуації, що склалася на сьогодні, головним засобом міжнародно-правового регулювання захисту навколишнього середовища є багатосторонні договори, які забезпечують максимально широку участь держав. Цей підхід зумовлений глобальним значенням таких екологічних сфер, як морські акваторії, космічний простір, атмосфера, озоновий шар Землі, живе середовище.

Конкретне вирішення екологічних проблем, як свідчить практика, найбільш успішно досягається на регіональному рівні. Наприклад, у заключному акті ОБСЄ закріплено загальні політико-правові підходи держав європейського регіону до вирішення проблем захисту навколишнього середовища, насамперед забруднення повітряного та водного середовищ. У межах європейського регіону на цій основі сформувалась розгалужена система договірного регулювання. Багато договорів укладено під егідою Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК): Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані 1979 р. з доповнювальними протоколами; Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій, 1992 р.; Конвенція про охорону та використання транскордонних водопотоків та міжнародних озер 1992 р.; Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті 1991 р. [35].

Важливі природоохоронні угоди було укладено під егідою Європейських співтовариств: Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ їхнього існування в Європі 1979 р.; Угода про прогнозування, запобігання та надання допомоги в разі виникнення природних та техногенних катастроф 1987 р.; Європейська угода про заборону використання деяких речовин в м'яких та чистячих засобах 1986 р. тощо [9, с.101–102].

У Гельсінському документі НБСЄ 1992 р. «Виклик часу змін» передбачено розроблення широкомасштабного природоохоронного плану дій для Європи [7].

Особливістю міжнародно-правового захисту навколишнього середовища є помітна роль *міжнародних актів* квазінормативного характеру (декларацій, стратегій, керівних принципів поведінки тощо), які часто називають «м'яке право». Ці рекомендаційні документи, які є допоміжним джерелом міжнародного права, становлять суттєву частку в загальному обсязі міжнародно-правового матеріалу із захисту навколишнього середовища. Вони мають хоча й обмежений, але позитивний вплив на цю сферу міжнародних відносин. Розгляньмо як приклад деякі найбільш важливі міжнародні договори у сфері захисту довкілля.

Міжнародна конференція ООН із проблем середовища, що оточує людину. Типовою в цьому плані є перша міжнародна екологічна конференція, проведена під егідою ООН, – Стокгольмська конференція ООН із проблем середовища, що оточує людину, яка відбулась у червні 1972 р. в Швеції [11]. Під час роботи форуму було сформульовано основні принципи захисту навколишнього середовища і розвитку людства, вироблено рекомендації щодо діяльності в таких сферах, як середовище існування людини, використання природних ресурсів, забруднення довкілля, міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища; визначено роль освіти і громадськості в цій справі. Конференція визначила головні напрямки міжнародного співробітництва в галузі. Уперше було сформульовано положення про необхідність дбайливого ставлення країн до власних та екстериторіальних природних ресурсів. Визначено важливу роль створення глобальної моніторингової мережі.

За підсумками цієї конференції було прийнято Декларацію принципів та План дій. Ці документи були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН та стали початком регулярної програми ООН з охорони навколишнього середовища.

У 1973 р. ООН запровадила Програму з довкілля, ЮНЕП (United Nations Environment Programme, UNEP), яка мала координувати міжнародну діяльність у сфері охорони навколишнього середовища. У 1983 р. за ЮНЕП було створено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку на чолі з Гру Харлем Брундтландом (Норвегія). Комісія розробила концепцію сталого (збалансованого) розвитку (sustainable development), яку було фундаментально обґрунтовано та викладено в 1987 р. у доповіді «Наше спільне майбутнє», відомої також як доповідь Брундтланда [18]. Концепція сталого розвитку полягає в тому, що матеріальні потреби сучасної людини повинні задовольнятися таким чином, щоб не зменшувати можливості їхньої реалізації майбутніми поколіннями. Розвиток світового виробництва обов'язково має

бути згармонізованим із збереженням навколишнього середовища. Людство не має права «робити борги», за які будуть розраховуватися наступні покоління. Концепція передбачала наукове розроблення та практичне упровадження заходів із забезпечення балансу між задоволенням потреб сучасного населення Землі та всебічним захистом інтересів майбутніх поколінь.

II Конференція ООН із навколишнього середовища й розвитку. Найважливішим міжнародним договором останнього десятиліття ХХ ст. стала II Конференція ООН із навколишнього середовища й розвитку, що відбулася в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) за участі голів держав і урядів понад 170 країн світу. Завдяки високому представницькому рівню та важливості питань, що розглядалися, конференцію «Ріо-92» іноді ще називають Самітом Землі. В її роботі брали участь понад 45 тис. спеціалістів, понад 100 керівників країн та більше 10 тис. представників громадських організацій [34].

На II Конференції ООН було прийнято декілька документів, які підсумували її роботу та поставили завдання для подальшої міжнародної співпраці: «Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку», «Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату», «Конвенція з біологічної різноманітності», «Декларація напрямків розвитку, охорони та використання лісів».

Одним із результатів роботи конференції стало прийняття амбітної програми дій під назвою «Порядок денний на ХХІ століття» [22]. Декларація є зведенням 27 принципів, які багато в чому перегукуються з положеннями Стокгольмської попередниці. Водночас у Декларації Ріо-де-Жанейро знайшли своє відображення кардинальні зміни, що відбулись у світі у 80-х рр. ХХ ст. Червоною ниткою крізь увесь текст Декларації проходить ідея сталого розвитку, концептуальні основи якої були закладені в 1987 р. у відомій доповіді Світової комісії з довкілля та розвитку. Важливо також зазначити, що в Декларації здійснено спробу визначити загальні контури нової моделі міжнародного співробітництва – «глобального партнерства з метою збереження, захисту й відновлення чистоти та цілісності екосистеми Землі». У «Порядку денному на ХХІ століття» розглядаються всі сфери розвитку, але головний акцент зроблено на охороні навколишнього середовища.

XIX спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН зі сталого розвитку. Черговим важливим заходом, на якому розглядалися проблеми захисту навколишнього середовища, стала XIX спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН зі сталого розвитку, що відбулась у червні 1997 р. в Нью-Йорку [29]. Ця сесія Генеральної Асамблеї ООН підбила підсумки того, що було зроблено за п'ять років після Саміту Землі, вказала на досягнення й недоліки в роботі, яка здійснювалася відповідно до прийнятих рішень. Як позитивний момент було визначено, що країни «повернулись обличчям» до проблем захисту навколишньо-

го середовища, створивши та підвищивши статус природоохоронних організацій. Активувалась робота з моніторингу навколишнього середовища. Водночас констатувалося, що деградація довкілля продовжується, бідність у світі зростає, посилюється експлуатація природних ресурсів. Було підтримано пропозицію щодо розроблення стратегії сталого розвитку на 50–100 років. Одним із пріоритетних завдань було визначено всебічний розвиток співробітництва щодо реалізації положень конвенцій та посилення інформаційного обміну. Було наголошено на ролі Комісії ООН зі сталого розвитку в координації діяльності з іншими установами ООН, що займаються цими проблемами.

Світовий Саміт зі сталого розвитку. У серпні-вересні 2002 р. в місті Йоганнесбурзі (ПАР) відбувся Світовий Саміт зі сталого розвитку [6]. У його роботі взяли участь понад 20 тис. учасників, у тому числі понад 9100 делегатів і 8200 представників неурядових організацій.

На саміті не передбачалося підписання нових договорів, однак було розроблено план подальших дій та визначено виконавців. Широко обговорювалися проблеми розвитку енергетики, зокрема використання альтернативних джерел енергії. Оскільки найближчим часом ці джерела не зможуть повністю замінити роботу атомних, теплових та гідроелектростанцій, основну увагу було приділено енергозберігаючим технологіям і паливно-енергетичному балансу. Було узгоджено програму заходів у сфері виробництва та споживання на наступне десятиліття з урахуванням інтересів як країн, що розвиваються, так і розвинених країн. Відзначалось, що діалог між урядовими, громадськими організаціями та бізнесом потрібно вивести на якісно новий рівень партнерства, який повинен сприяти розв'язанню проблем, що постали перед людством. При цьому зважати на інтереси всіх сторін. Крім цього, було проголошено ідею налагодження партнерства між багатими країнами і країнами, що розвиваються, для спільного розроблення планів з реалізації необхідних заходів [13].

Конференція ООН зі сталого розвитку «Rio+20». Через 20 років після проведення Саміту Землі там же, у Ріо-де-Жанейро, у червні 2012 р. відбулася Конференція ООН зі сталого розвитку, яка отримала назву «Rio+20». У її роботі взяли участь представники урядів 172 країн, зокрема 108 керівників країн і урядів, понад 2400 представників промислових організацій, представників приватного бізнесу, всього близько 40 тис. учасників.

На Конференції було підбито підсумки виконаної роботи, акцентовано увагу на головних проблемах і намічено шляхи для вирішення їх. Незважаючи на невдоволення деяких представників громадських організацій, було прийнято підсумковий документ «Майбутнє, якого ми хочемо» [4]. У ньому було відображено рішення Конференції, а також програму подальших дій.

Киотський протокол. Одним з істотних упроваджень у практичну діяльність людства ідей Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, яку було прийнято на Саміті Землі в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., стали заходи, спрямовані на боротьбу з антропогенною зміною клімату та відображені в так званому Киотському протоколі [14].

Як і будь-який документ загального типу, конвенція мала декларативний характер, не містила конкретних показників та визначених термінів виконання. Саме тому в грудні 1997 р. в Кіото (Японія) був прийнятий додатковий документ – Киотський протокол, у якому передбачалося досягти зменшення викидів парникових газів у період з 2008 до 2012 рр. на 5,2%, тобто зменшити та стабілізувати кількість парникових газів на рівні 1990 р. Головні зобов'язання щодо реалізації положень цього протоколу взяли на себе індустриально розвинені країни. Так, країни ЄС повинні були скоротити викиди на 8%, США – на 7%, Японія та Канада – на 5%. Україна й Росія взяли на себе зобов'язання утримати рівень викидів на рівні 1990 р. А країни, що розвиваються, у тому числі Китай та Індія, обов'язків на себе не взяли.

Паризька угода. Загальні принципи та положення, викладені в Киотському протоколі, виявились, однак, недостатніми для практичного втілення передбачених ним механізмів і процедур. Це привело до прийняття в 2015 р. Паризької угоди, яка є окремим документом у межах Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а не поправкою до Киотського протоколу [19].

Паризька угода – угода в межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, що врегульовує заходи зі зниження вуглекислого газу в атмосфері з 2020 р. Угоду було підготовлено замість Киотського протоколу в ході Конференції з клімату в Парижі та прийнято 12 грудня 2015 р., а підписано 22 квітня 2016 р. Метою її прийняття (згідно зі ст. 2) є «активізувати здійснення» Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, зокрема утримати зростання глобальної середньої температури «набагато нижче» 2 °С та «докласти зусиль» для обмеження зростання температури величиною 1,5 °С. Учасники угоди оголосили, що пік емісії CO₂ має бути досягнутий «настільки скоро, наскільки це виявиться можливим».

Країни-учасниці визначають свої внески в досягнення задекларованої загальної мети в індивідуальному порядку, передбачають їх один раз на п'ять років. В угоді йдеться про недостатність запропонованих в теперішній час національних внесків, а також про «амбітність» і «прогрес» у міру їхнього перегляду. Водночас у тексті угоди не передбачається жодного механізму примусу як відносно декларування національних цілей, так і в забезпеченні обов'язковості досягнення їх.

Важливу роль у вирішенні світових екологічних проблем відіграють міжнародні екологічні організації. За правовим статусом вони поділяються на не-

урядові та міжурядові організації. До міжурядових екологічних організацій відносяться: Програма ООН з довкілля – ЮНЕП; Комісія ООН зі сталого розвитку; Економічна та соціальна рада ООН – ЕКОСОП; Міжнародне агентство з атомної енергетики – МАГАТЕ; Всесвітня організація охорони здоров'я – ВОЗ; Всесвітня метеорологічна організація – ВМО та ін. [3].

Поряд із міжурядовими екологічними організаціями в охороні світового екологічного правопорядку беруть участь і неурядові екологічні організації. Нині у світі функціонує понад 500 таких організацій, найбільш значущими й авторитетними у сфері екологічної діяльності серед них є: Міжнародний союз охорони природи та природних ресурсів, Грінпіс, Всесвітній фонд охорони дикої природи; Міжнародна рада охорони птахів; Всесвітня організація охорони здоров'я тварин та інші організації. Міжурядові екологічні організації в своїй діяльності керуються принципами міжнародно-правової охорони навколишнього середовища та, на відміну від неурядових екологічних організацій, мають реальні важелі впливу на порушників міжнародних екологічних норм. Ці заходи впливу полягають в накладенні економічних санкцій на держави, які не дотримуються встановлених міжнародних правил охорони навколишнього середовища, виключенні цих держав із переліку претендентів на міжнародну економічну допомогу й інших міжнародно-правових заходах охорони навколишнього середовища.

Висновки. Незважаючи на те, що основне значення природного фактора у процесі суспільного розвитку було визнано майже два століття тому, до середини 60-х рр. ХХ ст. захист навколишнього середовища не розглядався як самостійна проблема. Лише наукове обґрунтування в 70–80-ті рр. минулого століття глобальних проблем сучасності дозволило виокремити правові норми, що відносяться до захисту навколишнього середовища, в особливу групу. Розуміння наближення критичної ситуації в розвитку людської цивілізації, яке зародилося серед вчених та інтелектуалів, було адекватно сприйняте ООН, яка забезпечила глибоке вивчення та популяризацію проблеми й перетворила охорону навколишнього середовища в найважливіше завдання міжнародного співробітництва.

Нині система міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища має внутрішню структуру, стійкі взаємозв'язки, а також власну нормативну базу. Сьогодні, за даними Програми ООН з довкілля, зареєстровано понад 300 багатосторонніх договорів у цій сфері. Незважаючи на певну декларативність низки укладених договорів та відсутність механізмів примусу країн-учасниць до виконання взятих на себе зобов'язань, протягом останніх десятиліть розроблені й наповнюються практичним змістом заходи, які повинні вивести людство із кризи. Здійснення цих заходів щодо захисту

навколишнього середовища пов'язано з труднощами, їхнє здійснення поглиблює світові кризи й корупцію, комерційні інтереси транснаціональних корпорацій тощо. Однак позитивної альтернативи міжнародно-правовій охороні навколишнього середовища наразі не існує.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеенко И. Р., Кейсевич Л. В., Радзиховский А. П. Биосфера и цивилизация. Київ : Наук. думка, 1992. 176 с.
2. Алексеенко И. Р., Кейсевич Л. В. Последняя цивилизация? Київ : Наук. думка, 1997. 414 с.
3. Алексеенко И. Р. Міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля. Історичний аспект. *Вісник Національної академії наук України* : щоміс. загальнонаук. та громад.-політ. журн. 2014. №4. С. 60–74.
4. Майбутнє, якого ми хочемо : Резолюція, ухв. Ген. Асамблеєю 27 лип. 2012 р. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/66/288> (дата звернення: 12.05.2023).
5. Волік В. В., Беспалова О. В., Беспалов С. І. Формування поняття екологічної безпеки в міжнародному праві. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2019 р.). Харків : НДІ ППСН, 2019. С. 12–15.
6. Всесвітня зустріч на найвищому рівні зі сталого розвитку. URL: <http://www.unepcom.ru/development/worldsummit.html#:~:text=Всемирный%20саммит%202002&text> (дата звернення: 15.06.2023).
7. Виклик часу змін. Третій саміт глав держав та урядів держав – учасниць НБСЕ у Гельсінкі, 9–10 липня. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39534> (дата звернення: 12.06.2023).
8. Гвоздік П. О. Загальновизнані міжнародно-правові екологічні принципи як складова національних правових систем. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. №7. С. 206–211.
9. Гетьман А. П., Лозо В. И. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины : монография. Харьков : Право, 2014. 280 с.
10. Данильян, О. Г., Тараненко В. М. Філософія. Харків : Право, 2012. 496 с.
11. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 рік). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 22.05.2023).
12. Ісакова В. М. Основоположні принципи міжнародного екологічного права. *Часопис Київського університету права*. 2018. №4. С. 236–240.
13. Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901893000?> (дата звернення: 12.05.2023).
14. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901880645> (дата звернення: 22.07.2023).

15. Кічигін Н. В. Міжнародні та національні принципи охорони навколишнього середовища. Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Обрії, 2010. С. 20–27.
16. Медведєва М. Міжнародно-правові режими захисту довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Міжнародні відносини. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2019. Вип. 1 (49). С. 45–50.
17. Медоуз Донелла, Рандерс Йорген, Медоуз Денніс. Межі зростання. 30 років потому. Київ : Пабулум, 2018. 464 с.
18. Наше спільне майбутнє : доп. Міжнар. комісії з довкілля та розвитку (МКОСР). URL: <https://books.google.com.ua/books/about/> (дата звернення: 23.07.2023).
19. Паризька угода. URL: <https://docs.cntd.ru/document/542655698> (дата звернення: 12.05.2023).
20. Петлюк Ю. С. Міжнародно-правове регулювання охорони об'єктів тваринного світу. *Правове регулювання економіки* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 18. С. 146–152.
21. Петренко А. А. Роль організації економічного співробітництва та розвитку у становленні принципів міжнародного права навколишнього середовища. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електрон. наук. фах. вид. 2022. № 1. С. 370–376.
22. Порядок денний на XXI століття : прийн. Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3–14 черв. 1992 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml (дата звернення: 03.08.2023).
23. Полич В. П. Правові засади боротьби зі зміною клімату в праві Європейського Союзу : дис. ... д-ра філософії. Харків, 2022. 251 с.
24. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya> (дата звернення: 03.08.2023).
25. Економічний розвиток і охорона природи : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1962 р. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/1831%28XVII%29> (дата звернення: 03.08.2023).
26. Роман Л. Ю. Аналіз екологічних загроз об'єктів ПЗФ України у воєнний період. *Екологічні науки*. 2022. № 3 (42). С. 84–88.
27. Угода про взаємодію в галузі екології та охорони навколишнього природного середовища. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1900384> (дата звернення: 12.08.2023).
28. Суєтнов Є. П. Екосистемний підхід у міжнародному екологічному праві: від ідеї збереження природних екосистем до появи цілісної концепції. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. 2022. Вип. 157. С. 116–146.
29. Резолюція № А № А/RES/S-19/2 : ухв. Генеральною Асамблеєю ООН на дев'ятнадцятій спец. сесії (19 верес. 1997 р.). URL: <http://www.unepcom.ru/unep/basedocs/ss19un.html> (дата звернення: 10.08.2023).
30. Шемшученко Ю. С. Проблеми кодифікації міжнародного екологічного права. *Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Обрії, 2010. С. 8–11.

31. Шемшученко Ю. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. №9. С. 3–7.
32. Getman A. P., Danilyan O. G., Dzeban O. P., Kalynovskyi Y. Y., Crespo J. E. International legal environmental protection: historical aspect. *Revista Notas Históricas y Geográficas*. 2021. Julio-Diciembre. Número 27. P. 389–413.
33. Malysheva N. New Boundaries of the Environmental Law of Ukraine. *Yearbook of ukrainian law*. 2019. №11 : coll. of scientific papers / National academy of legal sciences of Ukraine. Kharkiv : Pravo, 2019. №11. P. 327–336.
34. The Rio Earth Summit: Summary of the United Nations Conference on Environment and Development. URL: <http://publications.gc.ca/collection-R/LoPBdP/BP/bp317-e.htm> (дата звернення: 10.08.2023).
35. The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Mission. URL: <https://unece.org/mission> (дата звернення: 03.08.2023).
36. United Nations Conference on Sustainable Development or Rio + 20, UNCSD. URL: <http://www.uncsd2012.org/rio20> (дата звернення: 03.08.2023).
37. Kazak R. Periodization of nature protection in Ukraine in the latter half of the 20th century. Legal aspect. *Espacios*. 2018. Vol. 39, is. 19. P. 28.

REFERENCES

1. Alekseyenko, I. R., Keysevich, L. V., Radzikhovskiy A. P. (1992). *Biosfera i tsivilizatsiya*. Kyiv: Nauk. dumka [in Russian].
2. Alekseyenko, I. R., Keysevich L. B. (1997). *Poslednyaya tsivilizatsiya?* Kyiv: Nauk. dumka [in Russian].
3. Alyeksyeyenko, I. R. (2014). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u haluzi okhorony dovkilliya. Istorychnyy aspekt. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny: shchomisyachnyy naukovyy ta hromads'ko-politychnyy zhurnal – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine : a monthly general scientific and socio-political journal, Vol. 4, 60–74* [in Ukrainian].
4. *Maybutnye, yakoho my khochemo*. Postanova, ukhvalena Heneral'noyu Asambleyeyu 27 lypnya 2012 roku. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/66/288>.
5. Volik, V. V., Bepalova, O. V., Bepalov, S. I. (2019). Formuvannya ponyattya ekolohichnoyi bezpeky v mizhnarodnomu pravi. *Teoretychni pytannya yurysprudentsiyi i problemy pravozastosuvannya: vyklyky XXI stolittya*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kharkiv: NDI PPSN [in Ukrainian].
6. The world meeting at the highest level on sustainable development. URL: <http://www.unepcom.ru/development/worldsummit.html#:~:text=Всемирный%20саммит%202002&text>.
7. Calling the time of change. The third summit of the heads of state and government of the CSCE member states in Helsinki, July 9–10. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39534>.

8. Hvozdk, P. O. (2013). Zahal'novyznani mizhnarodno-pravovi ekolohichni pryntsypy yak skladova natsional'nykh pravovykh system. *Naukovo-informatsiynyy visnyk – Scientific and Information Bulletin*, Vol. 7, 206–211 [in Ukrainian].
9. Het'man, A. P., Lozo, V. I. (2014). Pravovye problemy ékolohycheskoy polytyky Evropeyskoho Soyuzu y Ukrainy: monohrafiya. Khar'kov: Pravo [in Russian].
10. Danyl'yan, O. H., Taranenko V. M. (2012). Fylosofiya. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Declaration of the United Nations Conference on Environmental Problems (Stockholm, 1972). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml.
12. Isakova, V. M. (2018). Osnovopolozhni pryntsypy mizhnarodnoho ekolohichnoho prava. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, Vol. 4, 236–240 [in Ukrainian].
13. Johannesburg Declaration on Sustainable Development. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901893000?> [in Ukrainian].
14. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901880645>.
15. Kichihin, N. B. (2010). Mizhnarodni ta natsional'ni pryntsypy okhorony navkolyshn'oho seredovyscha. *Mizhnarodne pravo navkolyshn'oho seredovyscha: stan ta perspektyvy rozvytku*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv: Obriyi [in Ukrainian].
16. Medvedyeva, M. (2019). Mizhnarodno-pravovi rezhymy zakhystu dovkillya u zv'yazku zi zbroynym konfliktom. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*. Kyiv: VPTS “Kyiv. un-t”, Vol. 1(49), 45–50 [in Ukrainian].
17. Donella Medouz, Yorgen Randers, Dennis Medouz. (2018). Mezhi zrostannya. 30 rokiv tomu. Kyiv: Pabulum [in Ukrainian].
18. Our Common Future: Report of the International Commission on Environment and Development (ICED). URL: <https://books.google.com.ua/books/about/>.
19. The Paris Agreement. URL: <https://docs.cntd.ru/document/542655698>.
20. Petlyuk, Y. S. (2019). Mizhnarodno-pravove rehulyuvannya okhorony ob'yektiv tvarynnoho svitu. *Pravove rehulyuvannya ekonomiky*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv: KNEU, Vol. 18, 146–152 [in Ukrainian].
21. Petrenko, A. A. (2022). Rol' orhanizatsiyi ekonomichnoho spivrobotnytstva ta rozvytku u stanovlenni pryntsypiv mizhnarodnoho prava navkolyshn'oho seredovyscha. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo: elektronne naukove fakhove vydannya – Analytical and Comparative Jurisprudence: an electronic scientific professional publication*, Vol. 1, 370–376 [in Ukrainian].
22. Poryadok dennyy na XXI stolittya. Pryynyata Konferentsiyi OON z navkolyshn'oho seredovyscha ta rozvytku, Rio-de-Zhaneyro, 3–14 chervnya 1992 roku. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml [in Ukrainian].

23. Polych, V. P. (2022). Pravovi zasady borot'by zi zminoyu klimatu v pravi Yevropeys'koho Soyuzu: *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
24. Pryroda ta viyna: yak rosiys'ka ahresiya vplynula na dovkillya. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya> [in Ukrainian].
25. Resolution of the UN General Assembly 1962 “Economic Development and Conservation of Nature” dated December 18, 1962. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/1831%28XVII%29>.
26. Roman, L. Y. (2022). Analiz ekolohichnykh zahroz ob"yektiv PZF Ukrayiny u voyennyi period. *Ekolohichni nauky – Environmental sciences, Vol. 3(42)*, 84–88 [in Ukrainian].
27. Agreement on cooperation in the field of ecology and environmental protection. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1900384>.
28. Suyetnov, E. P. (2022). Ekosystemnyi pidkhid u mizhnarodnomu ekolohichnomu pravi: vid ideyi zberezheniya pryrodnykh ekosystem do poyavy tsil'noyi kontseptsii. *Problemy zakonnosti: zb. nauk. pr. – Problems of Legality: a collection of scientific papers, Vol. 157*, 116–146 [in Ukrainian].
29. Resolution No. A No. A/RES/S-19/2 adopted by the UN General Assembly at its nineteenth special session (September 19, 1997). URL: <http://www.unepcom.ru/unepbasedocs/ss19un.html>.
30. Shemshuchenko, Y. S. (2020). Problemy kodyfikatsiyi mizhnarodnoho ekolohichnoho prava. *Mizhnarodne pravo navkolyshn'oho seredovyscha: stan ta perspektyvy rozvytku. Mizhnarodne pravo navkolyshn'oho seredovyscha: stan ta perspektyvy rozvytku: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kyiv: Obriyi [in Ukrainian].
31. Shemshuchenko, Y. (2007). Ekolohichna Konstytutsiya Zemli: vid ideyi do praktychnoho vtilennya. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, Vol. 9*, 3–7 [in Ukrainian].
32. Getman, A. P., Danilyan, O. G., Dzeban, O. P., Kalynovskyi, Y. Y., Crespo, J. E. (2021). International legal environmental protection: historical aspect. *Revista Notas Históricas y Geográficas, Julio-Diciembre, 27*, 389–413.
33. Malysheva, N. (2019). New Boundaries of the Environmental Law of Ukraine. *Yearbook of ukrainian law, 11*, 327–336.
34. The Rio Earth Summit: Summary of the United Nations Conference on Environment and Development. URL: <http://publications.gc.ca/collection-R/LoPBdP/BP/bp317-e.htm>.
35. The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Mission. URL: <https://unece.org/mission>.
36. United Nations Conference on Sustainable Development or Rio + 20, UNCSD. URL: <http://www.uncsd2012.org/rio20>.
37. Kazak, R. (2018). Periodization of nature protection in Ukraine in the latter half of the 20th century: Legal aspect. *Espacios, Vol. 39*, 19, 28.

Danilyan Oleg, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION: PHILOSOPHICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT

The article considers the development of international cooperation in the field of environmental protection in the historical aspect. The genesis of the emergence of environmental problems and their assessment by the scientific community are analyzed. The historical stages of the formation of the system of international legal environmental protection, its goals, principles and main tasks are examined. Particular attention is paid to international, regional and bilateral treaties that regulate international cooperation in the field of environmental protection. The role of the United Nations in this process is focused. The place of international organizations in solving environmental problems is shown.

Keywords: *environmental protection, international legal regulation, environmental safety, international environmental law.*

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalina_yu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Жданенко Світлана Борисівна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ЗНАНЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОСТІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ КОНТЕКСТИ

Визначено сутнісні характеристики концепту «знання» як соціокультурного феномену. Розкрито співвідношення понять «знання» та «інформація». Показано роль фундаментальної й прикладної науки у природженні знаннєвого потенціалу людства. Проаналізовано ціннісний потенціал знань на сучасному етапі суспільного розвитку. Обґрунтовано значущість знань для забезпечення системи функціонування духовної та інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: *знання, інформація, наука, псевдознання, духовна безпека, цінності, соціокультурні процеси.*

Постановка проблеми. Прогрес сучасного суспільства передбачає постійне продукування та оновлення знань. Знаннєвий потенціал людства та окремих країн є запорукою сталого розвитку, важливим складником забезпечення від глобальних катастроф, чинником конкурентоспроможності держав у боротьбі за економічне, геополітичне та військове лідерство тощо. Як свідчать історія та сьогодення, знання використовуються не тільки як позитивний ресурс людського розвитку, вони стали зброєю у протистоянні різноманітних суб'єктів на глобальному та локальному рівнях. Зокрема, у сучасних формах глобального протиборства застосування знань стає все більш складним та небезпечним, оскільки з їхнього допомогою реалізуються окремі технології гібридних, інформаційних, асиметричних і смислових війн. Натомість по-

силується й захисна роль знань – вони становлять підґрунтя для забезпечення стабільного духовного та культурного розвитку націй, держав тощо.

У сучасному світі знання в поєднанні з цінностями є питомим тлом для функціонування систем інформаційної та духовної безпеки держави. Використання знань без етично-ціннісного контексту призводить до негативних наслідків: знання стають засобом панування над людиною – підґрунтям для маніпуляції її свідомістю; знання без духовного осмислення дегуманізують людину та соціальний простір, породжуючи егоїзм, свавілля та невинуватану самовпевненість *Homo sapiens*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема появи знань, актуальності їхнього існування та впливу на соціокультурні процеси сучасних суспільств знайшла своє відображення в низці наукових публікацій. Так, С. Дорогунцов та В. Куценко трактують сутність знання як органічний елемент людського капіталу, а М. Карпенко уточнює цю проблематику на конкретних прикладах реалізації концепції розвитку людського капіталу в демократичних країнах. Своєю чергою, Н. Карамішев розкриває основні типи ставлення до знань, які, на його думку, можуть бути утилітарного, професійного та ціннісного характеру.

Окремий блок наукових праць, які використано як теоретичне підґрунтя нашої роботи, присвячено співвідношенню понять «знання» та «інформація». О. Пархоменко та В. Пархоменко у статті «Інформація як природна категорія і її зв'язок зі знаннями» обґрунтовують базові характеристики діалектичної системи «інформація – людина – знання». О. Висоцький зосереджує увагу на особливостях впливу інформаційних потоків на когнітивні функції людини під час її перебування у віртуальній реальності, обґрунтовуючи при цьому такий негативний для сприйняття знань процес, як «перевантаження свідомості».

У контексті нашої наукової розвідки важливо було дослідити процеси «старіння знань» та «старіння інформації». Для реалізації цього завдання плідними стали аналітичні матеріали Національного інституту стратегічних досліджень під назвою «Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика» та наукова праця “Воронка знань” як інструмент реалізації концепції *lifelong learning*» за авторства Д. Лук’янова, В. Гогунського, О. Колеснікова та Т. Олеха.

Аналізуючи соціокультурний та ціннісний контексти розвитку знань, ми спирались на евристичний потенціал досліджень В. Кохана, Л. Дротянко, І. Скиби, Ю. Онопрієнко, М. Полякова та ін. Окремо зазначимо, що розуміння знань як цінності та підґрунтя для існування інших цінностей репрезентовано в наукових роботах Л. Малинівської й К. Шелестуна.

У нашому дослідженні формулюється теза про те, що знання є одним із базових чинників забезпечення інформаційної та духовної безпеки суспільства. Для її обґрунтування ми використовували науковий доробок таких науковців, як Т. Пода, С. Смольц, А. Стадник.

У підсумку можна констатувати, що в наведених вище наукових працях розкрито лише окремі аспекти проблематики, яка досліджується в нашій роботі. Претендуючи на продовження філософської рефлексії за вказаною у назві статті тематикою, ми сформулювали мету нашого дослідження.

Формулювання мети. У статті буде проаналізовано сутнісні характеристики концепту «знання» та визначено його функціонально-сміслову навантаженість в соціокультурних процесах сучасності в аксіологічному й безпековому вимірах.

Виклад основного матеріалу. Функціональне та змістовне наповнення концепту «знання» підкреслює його особливу значущість для соціокультурних процесів сучасності як чинника, що детермінує розвиток практично всіх без виключення сфер соціуму. У своїй науковій розвідці ми зупинимось на специфічних характеристиках знань, які знаходять свій прояв в існуванні духовного, ціннісного та безпекового просторів сучасних країн.

Знання в сучасному світі виконують декілька важливих функцій: опис існуючої дійсності та виявлення закономірностей її розвитку; прогнозування майбутнього як природних, так і соціальних систем; інтеграція й систематизація духовних та матеріальних здобутки сучасної цивілізації, які є стрижнем соціокультурного розвитку людства тощо.

Продовжуючи вищеозначену логіку, варто підкреслити, що знання є важливим складником соціального та людського капіталу (потенціалу). У цьому сенсі їх трактують як накопичену та перероблену в певний спосіб інформацію. Людський капітал вбирає в себе традиції створення інтелектуального продукту в певній культурі, а також здібності, навички і мотивації окремих особистостей та організованих колективів, які здійснюють пізнавальну діяльність. С. Дорогунцов та В. Куценко зауважують, що «цей капітал постійно накопичується. Найсуттєвішими видами інвестицій у людський капітал стають інвестиції в освіту, виховання, підготовку кадрів. Кожна держава зацікавлена в тому, щоб освічених людей у ній було якомога більше. Скажімо, у США, де вищу освіту вже має четверта частина населення, за рахунок цього фактора виробляється 54% ВВП» [1, с. 6].

Загалом фахівці фіксують тенденцію до зростання ролі людського капіталу у структурі національного багатства. Так, «людський капітал у національному багатстві світового співавторства складає 64%, природний капітал – 20%, а фізичний лише 16%. Питома вага людського капіталу в розвинених країнах

(Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, Японія, США) становить до 80% їхнього національного багатства. Основний приріст національного багатства визначається сьогодні, передусім, умовами, створеними для розкриття людського потенціалу. Однією із найважливіших умов такого розкриття, беззаперечно, виступає освіта» [2].

У сучасному світі трансформувались технології набуття знань, розуміння їхньої цінності для духовного розвитку та практичного використання. Люди на XXI ст. постійно переосмислює своє ставлення до знань, виходячи за межі класичних уявлень. Важливо зафіксувати тенденції й дослідити зміни у процесах набуття та засвоєння знань на нинішньому етапі розвитку людської цивілізації.

На думку Н. Карамішева, «ставлення до знань може бути утилітарним, професійним, ціннісним. Утилітарне ставлення фіксує, наскільки набуте знання потрібне, ефективне, надійне в практичних діях; наскільки повно й достовірно забезпечує життєдіяльність людини. Професійне ставлення до знання передбачає свідоме їх набуття задля освоєння відповідної професії, щоб бути компетентним в обраній сфері суспільної діяльності, бути фахівцем. Ціннісне ставлення до знання (знання як цінність) означає жадобу знання, «волю до знання» (Ф. Ніцше, М. Фуко), інтерес до набуття знання. Цей інтерес може бути «чистим» (знання заради знання, жадоба знання без усякої утилітарної мети) або «корисливим» (а раптом знадобиться)» [3, с. 28–29].

З нашої точки зору, «корисливе» ставлення до знань варто, скоріше, назвати прагматичним або прикладним. Таке розуміння мотивації для отримання знань цілком логічно вкладається в закономірності буття постіндустріального та інформаційного суспільств, у яких знання є товаром, затребуваним на ринку праці та інтелектуальних послуг.

Аналізуючи природу знань як соціокультурного феномену, ми маємо понятійно та сутнісно співставляти їх із концептом «інформація». З точки зору науковців, знання становлять результат індивідуальної мисленнєвої діяльності щодо аналізу і синтезу, узагальнення та систематизації певних теоретичних і практичних даних – це інформація, яка переформатована людиною в особисте знання відповідно до мети. Як правило, знання окремої людини фіксуються за допомогою різних знакових систем та на різних носіях для подальшого оприлюднення, набуваючи характеру наукової інформації в той момент, як її починає осмислювати та засвоювати (критикувати) інша людина. Після здійснення інтелектуальної рефлексії на рівні індивіда та людських спільнот, наукова інформація для них також може стати знаннями.

Як зазначають О. В. Пархоменко та В. Д. Пархоменко, один і той самий творчий продукт одночасно в певних умовах і для одних суб'єктів є знанням,

а для інших стає інформацією. Вищезначені дослідники вважають, що «інформація і знання функціонують у вигляді діалектичної системи, діяльність якої забезпечується обов'язковою участю людини, а тому вона є основою соціально-економічного розвитку суспільства. Людина перетворює інформацію на знання, яке стає її власністю, саме діалектична система «інформація – людина – знання» є джерелом особистого творчого руху» [4, с. 6].

Такий контекст розуміння знань демонструє перетворення об'єктивного в суб'єктивне і навпаки, що також важливо для усвідомлення кореляції між знаннями та інформацією. Цілком очевидно, що нові знання мають ґрунтуватися на сучасній науковій інформації, яка об'єктивно відтворює картину буття загалом та в певних її сегментах зокрема.

Характеризуючи співвідношення об'єктивного й суб'єктивного у гносеологічних практиках, Н. Козаченко доводить таке: «Говорячи про знання як науку або навіть про повсякденне знання як надбання соціуму, ми маємо на увазі щось інше, ніж властивість індивіда знати. Об'єктивне знання не завжди розглядається і як приналежне «колективному суб'єктові», хоч заперечувати таку приналежність навряд чи можливо. Очевидно, погляд на об'єктивне знання як таке, є погляд на нього як на деяку особливу сутність або субстанцію. Онтологічного «розриву» між об'єктивним і суб'єктивним знанням як окремими сутностями не існує, оскільки об'єктивне знання може бути зрозуміле як знання колективного суб'єкта, що відноситься до індивідуального знання, як можливість до дійсності» [5, с. 140]. Тобто носіями та продуцентами знань може бути широке коло суб'єктів, від якісних характеристик яких залежить методологія утворення та репрезентації знань згідно з об'єктивними критеріями сучасної науки.

У наш час особливу роль у поширенні знань та інформації відіграють технології віртуальної реальності, які, з одного боку, значно збільшили можливості людини щодо сприйняття нових даних про світ, а з іншого – стали інструментом розповсюдження фейкових інформаційних повідомлень та псевдознань. Сучасній людині стає дедалі складніше критично оцінювати значні обсяги інформації та знань, що відтворюються у віртуальному світі.

У цьому сенсі О. Висоцький слушно зауважує про те, що «сама віртуальність та її аудіовізуальні образи як провідна форма впливу дозволяє найпростіше подолати поріг критичного мислення через ефект інформаційного перевантаження свідомості. Велика кількість структурованої інформації, що подається за допомогою аудіовізуальних образів, неочікувані, радикальні ідеї або неочікувані наслідки з неочікуваного їхнього застосування, брак часу для осмислення нової інформації та співвіднесення її з реальним станом речей, прагнення людини включити в життєвий досвід

та одержати користь з того, що було сприйнято як унікальна, цікава чи необхідна інформація, – все це підштовхує індивіда до некритичного прийняття уявлень...» [6, с. 44].

Лавиноподібні обсяги інформації та знань (псевдознань), з якими стикається непідготовлена людина практично кожного дня, може призводити не тільки до ефекту «перевантаження свідомості», але й до сутнісних трансформацій свідомості – значне зниження критичності при сприйнятті інформації, виникнення проблем з селекцією інформаційних повідомлень на важливі та неважливі, деформація ціннісних та знанневих критеріїв (світоглядних орієнтирів) при сприйнятті контенту певної спрямованості. Слід також зважати, що «переважну більшість знань суб'єкти отримують не шляхом суворого логічного гегелівського конструювання, а шляхом комунікації – себто з розмови... Знання з розмови, отже, стає єдиною формою, що заміщає беззасадне знання: за відсутності виходу до абсолюту воно здобувається комунікативним шляхом» [7, р. 75].

Як підкреслює Л. Подолянко, у «підсумку зростає стан невизначеності не лише на рівні оцінки поточної інформації, але й на самому критеріальному рівні, тобто порушуються, «розмиваються» ті основи, завдяки яким можна щось приймати або не приймати, у щось вірити або не вірити, відбувається різке зниження критеріальних (а тим самим і критичних) «регістрів» визначеності. У той же час посилення такого роду децентрації поєднується з посиленням центрації засобів масової комунікації (їх концентрації в руках невеликого числа суб'єктів – індивідуальних або інституціональних)» [8, с. 12].

Вочевидь людина має вдосконалювати навички оброблення, оцінювання та засвоєння інформації й знань. Її власні знання мають періодично проходити своєрідну самоверифікацію та органічне оновлення. Важливо навчитись фільтрувати інформаційні потоки та повідомлення, зосереджуючи увагу лише на тих, які є значущими для людини з точки зору її професійного, духовного, інтелектуального та особистісного зростання.

Отже, знання як цивілізаційний феномен, на відміну від інформації, є більш об'єктивними, ґрунтовними та системними матрицями сприйняття дійсності, що дозволяє їхнім носіям (суб'єктам та об'єктам інтелектуальної діяльності) убезпечити від негативних наслідків власні світоглядні орієнтири, когнітивні функції, психологічний та емоційний стани тощо. У цьому сенсі знання розглядаються як цивілізаційно-ціннісне надбання, яке кожна людина сприймає індивідуально, але в межах існуючої наукової картини світу.

На нашу думку, оцінюючи роль і місце знань у соціокультурному розвитку країн та світу в цілому, ми маємо враховувати такі процеси, як «старіння знань» та «старіння інформації», що безпосередньо пов'язані з актуальними

дослідженнями сучасної науки, результати якої мають своєчасно інкорпороватись в освітні системи.

Експерти Національного інституту стратегічних досліджень стверджують, що за останні десятиліття кардинально змінилась система генерації й передачі знань, а їхній обсяг багаторазово зріс. Сьогодні не можна за п'ять або шість років підготувати людину до професійної діяльності на все життя, оскільки щорічно оновлюється близько 5% теоретичних і 20% професійних знань. Одиниця виміру старіння знань фахівця, прийнята в США, – період «напіврозпаду» компетентності, тобто її зниження на 50% унаслідок появи нової інформації, показує, що за багатьма професіями цей період настає менш ніж через п'ять років, тобто стосовно вітчизняної системи вищої освіти часто раніше, ніж закінчується навчання. Вирішення проблеми полягає в переході до освіти протягом життя, де базова освіта періодично доповнюється програмами додаткової освіти й організується не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент для майбутніх новітніх освітніх програм. Такий підхід потребує того, щоб випускник ВНЗ, окрім отриманих знань щодо майбутньої професії, на студентській лаві розвинув здібності до навчання протягом усього професійного життя, а також сформував навички комунікації, адаптивності, самовдосконалення, організаційної та групової ефективності й низку інших якостей [9].

Загалом науковці визначають таку динаміку «старіння знань» протягом існування людства: «У XVIII столітті девальвація 50% знань відбувалась протягом десяти поколінь. В середині минулого століття період «напіврозпаду» знань становив близько дванадцяти років, в 70-ті роки XX століття – вже п'ять років. Фахівці стверджують, що в динамічних галузях знань (наприклад, інформаційні технології і управління, техніка і технології) оновлення знань відбувається менш ніж за три роки, а період «напіврозпаду» компетенцій становить відповідно – півтора роки. Якщо враховувати, що студент навчається на бакалаврській програмі три роки десять місяців, то можна говорити про те, що його знання повністю застарівають ще до отримання диплома. Такі темпи розвитку та оновлення знань докорінно змінили системи освіти багатьох розвинених країн світу» [10, с. 99].

Процес «старіння знань» детермінує не тільки трансформацію освітніх систем, але й низку змін у структурі й напрямках наукової діяльності. Як відомо, наука продукує й оновлює відповідний понятійний та теоретичний апарат, сутнісні характеристики якого можуть виходити за межі традиційних уявлень щодо розуміння соціокультурних та природних процесів. Разом із тим створені науковою думкою поняття, категорії, теорії співвідносяться з існуючими процесами соціокультурної дійсності, наповнюючи її новими елементами.

У цих процесах ключову роль відіграє і фундаментальне, і прикладне знання. Реалізація останнього є більш помітною для пересічного громадянина, оскільки воно орієнтується на безпосереднє втілення в різні види практики і містить у собі інноваційний потенціал для соціокультурних перетворень. Вплив фундаментального знання на соціокультурну реальність є більш пролонгованим у часі, адже воно в першу чергу є предметом рефлексії й професійної зацікавленості вузького кола професіоналів.

З точки зору Л. Дротянко, «процес функціонування наукових знань відбувається в певному соціокультурному середовищі, специфіка якого не може не враховуватись при втіленні науки в прагматику суспільного життя. При цьому кожен новий тип культури породжує свої засоби, принципи когнітивної й соціокультурної діяльності. Але разом з тим він спирається на культурний досвід минулих поколінь, розгортаючи його в проблемному полі нових культурно-історичних умов з їхніми специфічними параметрами» [11, с. 20].

Продовжуючи вищеозначену логіку, підкреслимо, що становлення та розвиток науки, як правило, здійснюється в конкретних соціально-історичних умовах і спричинений у першу чергу інтелектуальною й організаційною діяльністю наукових елітарних груп суспільства. Суспільні завдання та очікування щодо розвитку науки, ступінь розуміння важливості наукових досліджень для поступального суспільного розвитку, а також можливості реалізації результатів наукових відкриттів – усі ці чинники детерміновані наявним етапом суспільного розвитку, характерними для нього соціально-економічними, політико-правовими та духовними відносинами. Прогрес у науці, а відповідно й поява нових знань обумовлені також рівнем розвитку перспективних (класичних і некласичних) для даного історичного періоду форм й напрямів наукових досліджень, які мають експериментальний та інноваційний характер. Для «прориву» в науці вкрай важливо, щоб наукова діяльність підтримувалась владою, бізнесом, окремими меценатами, а на рівні суспільної думки визнавалась як необхідний складник прогресивного поступу національної спільноти.

Як цілком слушно зауважує В. Кохан, «наука як багатогранний соціокультурний феномен в соціологічних дослідженнях виступає у трьох іпостасях:

- як багаторівнева система наукових знань, що динамічно розвивається;
- як специфічний вид творчої діяльності, направлений на створення нових ідей, генерування нових знань, що об'єктивно відображають навколишній світ;

- як сукупність соціальних взаємодій, що пов'язують один з одним різних учених, наукові спільноти, а також останні з усіма підсистемами єдиної і цілісної системи суспільства – економічною, соціальною, духовною, освітньою тощо» [12, с. 9].

Як зазначалось вище, знання є продуктом як фундаментальних, так і прикладних досліджень, які у своїй сукупності фондують існування наукової картини світу. Результатом фундаментальних досліджень є такі знання, що характеризуються максимально можливим рівнем об'єктивності на даному етапі розвитку науки, вони прагнуть створити вичерпну репрезентацію буття. Натомість прикладні дослідження спрямовано на вироблення так званого «інструментального знання» про окремі фрагменти дійсності. Прикладні (інструментальні) знання в першу чергу призначено для вирішення конкретних практичних завдань у природному та соціальному середовищах.

На думку І. Скиби, «це дозволяє говорити про існування інструментальності наукового знання в двох сенсах:

1) інструментальне наукове знання, що безпосередньо використовується на практиці (опредметнюється; отримується, як правило, у результаті прикладних досліджень);

2) інструментальне знання як основа когнітивного процесу з метою отримання нового знання (є відмінність між інструментальним знанням фундаментальних і прикладних наук)» [13, с. 68].

Процес створення нових знань напряму залежить від розвиненості методологічного інструментарію, який би дозволяв ефективно осмислювати, оброблювати й систематизувати нові факти дійсності та інформацію про тенденції в різноманітних системах соціального й природного походження.

На переконання Ю. Онопрієнко, поступальний розвиток науки, по суті, підтвердив висновки І. Канта, Х. Ортеги-і-Гассета, К. Поппера і Т. Куна про недовершеність емпіричної методології. Попри значні досягнення теоретичної думки початку ХХ ст., що зумовили бурхливий розвиток науки і техніки в другій його половині, донині можна відзначити розрив, який дедалі більше поглиблюється, між лавиноподібним накопиченням емпіричного знання і можливостями методів його системного осмислення. Приголомшливі успіхи в окремих, порівняно вузьких сферах науки і техніки ще більше підкреслюють брак понятійних засобів, що дають змогу вписати ці нові дані в цілісну картину світу. Найбільші труднощі в розв'язанні цієї проблеми, хоч як це не парадоксально, пов'язано з беззаперечними досягненнями квантово-релятивістського напряму в сучасній фізиці. Це призвело до спростування механістичного лапласівського детермінізму в науці, який проголошував зумовленість усіх подій, що відбуваються у Всесвіті. Праці Н. Бора (принцип доповнюваності), В. Гейзенберга (принцип співвідношення невизначеностей), К. Геделя (теореми про неповноту), К. Поппера (принцип фальсифікацій), Т. Куна (концепція парадигм) довели принципову неможливість створення всеосяжної несуперечливої цілісної понятійної системи для певної галузі знання з ви-

користанням фактології і апарату доказів, властивих винятково цій галузі [14, с. 46].

М. Поляков, обґрунтовуючи категорію «знання», констатує, що науковці стикаються з певними проблемами, які обумовлені такими причинами:

- «1) різноманіттям знань, що відображають надскладну дійсність;
- 2) зв'язком з духовною сферою і діяльністю;
- 3) труднощами об'єктивізації;

4) великою часткою і важливістю соціального (соціогуманітарного) знання, для якого характерні неоднорідність, змінність, суб'єктивність, інтуїтивність, низький ступінь обґрунтованості й надійності;

5) великим об'ємом неявних, прихованих, індивідуальних (особистих), «мовчазних» знань, які суб'єктивні і важко піддаються аналізу;

6) складністю форм фіксації в свідомості, у вигляді уявлень, понять» [15, с. 38–39].

Таким чином, для подальшого розвитку системи знань як цілісного феномену варто поглиблювати міждисциплінарні дослідження та вдосконалювати методологію міжгалузевих наукових розвідок. Сучасне знання стає все більш об'ємним, складним та синтетичним, що дещо утруднює його сприйняття пересічними громадянами в усій його глибині та полівимірності.

Водночас варто пам'ятати, що інтелектуально-знаннєвий складник соціокультурного розвитку суспільства містить у собі потужний духовно-ціннісний потенціал. Знання є самі по собі визначальною цінністю людської цивілізації, а також вони є підґрунтям для існування інших цінностей екзистенційного й соціального буття. Зокрема, гуманітарні науки спрямовано на відтворення цілої палітри духовно-моральних, політичних, правових й інших цінностей та принципів. Так, згідно з Державною національною програмою «Освіта (Україна XXI століття)» базовими цінностями національного виховання є «громадянськість, патріотизм, гуманізм, совість, працелюбність та ін. В основу сучасного розуміння ідеї громадянськості покладено такі фундаментальні цінності, як людина – найвища цінність; Батьківщина – наріжний камінь того, що єднає тисячі поколінь етносу в єдине ціле; сім'я – природне середовище розвитку людини, основа її духовності; праця – основа людського життя; знання – багатство особистості, надія народу на виживання; земля – спільний дім, батьківщина всього людства, цілісного і неподільного; мир – головна умова існування землі, Батьківщини, сім'ї, людини як духовно-моральної особистості [16, с. 82].

У країнах, що розбудовують демократію, в Україні зокрема, сформува-лось двоїсте ставлення до цінності знань – сучасні цінності демократично-го спрямування, «суспільства знань» входять у суперечність із традиціями

та аксіологічними орієнтирами неопатримоніального суспільства, у якому знання мають вторинний характер і поступаються в ієрархії цінностей родинним та особистим зв'язкам, ступеню наближеності індивідуума до влади, його здатності використовувати інтелект для обслуговування владних потреб тощо.

Характеризуючи ціннісні та знаннєві потреби громадян України, К. Шелестун підкреслює, що «поступово збільшується частка тих, кому не вистачає політичних та науково-технічних знань, але факторами досягнення високого соціального статусу в нашій країні виступають соціальні зв'язки (впливові родичі) та наявність матеріальної бази (заможні батьки). Тоді як у розвинених країнах Заходу факторами досягнення високого соціального статусу є онтологічні ресурси «суспільства знань» (високий інтелект, здібності, добра освіта). Тож ідея побудови «суспільства знань» може успішно реалізуватись тільки за умови створення якісно нових систем, які виробляють наукові знання. Брак знань, прогалини в освіті, нездатність суспільства продукувати і використовувати знання в наростаючих масштабах роблять його неконкурентоспроможним у світовому змаганні» [17, с. 112].

В умовах глобального інформаційного протиборства, інформаційних та гібридних війн знання перетворились на зброю, застосування якої несе не менші збитки для країн, ніж традиційні засоби ураження супротивника. Інформаційно-знаннєва зброя застосовується найбільш ефективно проти держав з низьким рівнем освіти та недостатнім рівнем розвитку науки, оскільки саме знання є основою критичного мислення, адекватної оцінки фактів та подій. Людина з розвиненими аналітичними здібностями здатна ставити під сумнів не тільки інформацію, а й знання як такі.

Для адекватного сприйняття інформації та знань ми маємо за можливості з'ясовувати джерело того або іншого контенту, порівнювати різноманітні наративи, що продукуються в інфопросторі щодо певної події. Напрацювання таких навичок є вкрай актуальним, оскільки «у глобальному інформаційному протиборстві застосовується значний спектр технологій створення, розповсюдження, нав'язування, вилучення, підміни, кон'юнктурного оцінювання наративів. При цьому наратор може залишатись анонімним або створювати публічну мережу псевдонараторів» [18, с. 28].

Вочевидь цілком логічно, що критично мисляча людина завжди задається питанням про якість, достовірність й актуальність тієї інформації, яку ми називаємо знаннями.

Загалом глибокі та всебічні знання, навички до їхнього здобуття й засвоєння мають захистити людину від інформаційних атак під час гібридних та класичних війн, інформаційного протиборства різного рівня.

На думку Т. Пода, однією з основних ознак інформаційної атаки є різкий дисбаланс позитивних та негативних повідомлень у доборі матеріалів, відсутність коректного обговорення різних точок зору, коли в ЗМІ витісняється раціональний елемент і обговорення йде на рівні емоцій та особистих звинувачень. Така ситуація сприяє формуванню в масовій свідомості міфів, похідних від інтересів впливових соціальних груп. У сучасному інформаційному просторі в значній кількості народжуються соціальні, політичні, художні, релігійні міфи та, незважаючи на свій ілюзорний характер, здійснюють досить реальний вплив на соціальне життя [19, с. 69].

Як наслідок, міфи сучасності перетворились на засоби соціальної мобілізації та маніпуляції суспільною свідомістю, а «замість просвітнього погляду на реальність й зниження привабливості недоведених гіпотез наявний певний нахил до розробки й поширення саморобних істин» [7, р. 68]

Отже, «істина», яку для себе визначає людина, відкривається у формі міфу, оскільки в ньому концентрується певне світорозуміння, автентичне даній культурі, і при цьому воно не вимагає будь-яких аргументів. Міф, який виступає як колосальне джерело масової енергії, здатний мобілізувати навіть групи людей до певних дій. Інформація, яка оформлена в оболонку міфу, набуває чуттєво-виразну конкретність, легко запам'ятовується, естетизуючи життєвий світ сучасної людини, кидає її, в кращому випадку, в обійми ілюзій, а в гіршому – робить її об'єктом різних маніпуляцій, у тому числі політичних [19, с. 69].

Знання мають сприяти розвінчанню міфів в індивідуальній та суспільній свідомості, що дозволить зменшити їхній негативний вплив і сформуванню в людини адекватну картину дійсності. Знання також виступають важливою передумовою боротьби з фейками, які постійно продукуються суб'єктами інформаційної війни.

Аналізуючи роль знань у сучасних соціокультурних процесах, отримуємо слушне запитання: «Чому в умовах існування загальної, обов'язкової освіти, зростання кількості громадян з вищою освітою, із розвитком наукових установ вплив інформаційного деструктиву має значну дієвість?».

Відповідаючи на це запитання, С. Смольц зауважує: «...падіння якості та престижності освіти, небажання навчатись, розвиватись, викривлення життєво-світоглядних орієнтирів – дані обставини стали причиною різкого зростання безграмотності населення, попри збільшення кількості осіб, хто отримав диплом про вищу освіту. Відповідно ми отримуємо інертне суспільство з пасивними громадянами. Все це є наслідком тоталітарного минулого нашого суспільства та тих інформаційних впливів на його суспільну свідомість, яких воно зазнавало і продовжує зазнавати. Таким чином, деструктив-

ні установки, закладені в свідомості, спричинили зміни в суспільному бутті, моделях поведінки» [20, с. 73].

Також відповідь на вищенаведене запитання криється й у особливостях існування масової свідомості, яка, на думку А. Стадник, має такі характеристики:

1) масова свідомість ґрунтується на емоціях людини, що значно спрощує інформаційний вплив на людей у процесі інформаційної війни, оскільки впливати на почуття людей набагато легше, ніж на розум;

2) неструктурованість масової свідомості, на відміну, наприклад, від групової свідомості (класової, етнічної та ін.), де спостерігається спільність індивідів на основі якихось характеристик;

3) зміст масової свідомості можна визначити як нескінченний, він формується в процесі спілкування людей між собою і сприйняття ними інформації;

4) здатність до швидких змін, що робить масову свідомість гнучкою, здатною до соціальних змін;

5) масова свідомість спирається на соціальний досвід, який був отриманий протягом усієї історії життя індивіда. Водночас на основі осколкових повідомлень і фантастичних зв'язків між ними ця свідомість цілком успішно функціонує в масовому середовищі, породжуючи й утверджуючи ілюзію всеохопного знання про світ і його події [21, с. 222].

У масовій свідомості може сформуватись ілюзорне знання, яке з певних причин стало популярним і може бути використане суб'єктами інформаційної, гібридної або класичної війни для негативного впливу на громадян.

Експерти переконують, що найпоширенішими є псевдознання, які містять рецепти швидкого розв'язання складних проблем. Перевернемо прапор – одразу переможемо Росію, вип'єш цю пігулку – без дієти та спорту зменшиться вага. При цьому псевдонаука орієнтує людину на спрощені моделі поведінки та прогнозовані поведінкові й емоційні реакції, виходячи з тези про те, що від самої людини нічого не залежить. Такі світоглядні орієнтири, що містяться у псевдознаннях, є вкрай вигідними для маніпуляторів суспільною свідомістю. Є. Гончарова переконує: «Так є завжди, бо бажання дива закладене в самій сутності людини. І якщо в релігіях на перший план виходять моральні правила, то в інших, практичніше налаштованих «царинах» обіцяний конкретний результат. Але в кризових ситуаціях людина все одно шукатиме дива: у релігії, якщо має віру, в екстрасенсах (конспірології, магії чи фейковому поясненні), якщо віра не має глибинного характеру. Не рятують у цьому сенсі й наукові знання та освіта: на жаль, навички аналізу та практичного використання інформації, а не просто її споживання опановують не всі, хто отримує дипломи бакалаврів і магістрів» [22].

Аналізуючи сутнісні характеристики псевдознання, М. Казаков у своєму дисертаційному дослідженні, спираючись на метод експертних оцінок, виокремлює такі його ознаки:

1. Претензія на «революційний» переворот у науці та технологіях.
2. Обіцянка швидкого ефекту (медичного, економічного тощо).
3. Апеляція, у першу чергу, до ЗМІ, а не до наукового співтовариства.
4. Використання будь-якої теорії феноменів, які раніше не були зафіксовані офіційною наукою (енергія аури, торсійні поля тощо).
5. Намагання показати псевдонаукову теорію або її автора жертвою «ідеологічних гонінь», «монополії» з боку офіційної науки і тим самим відкинути критику з боку наукового співтовариства як свідомо упереджену. Виходячи з даного судження, можна сказати, що псевдонаука як ціле все ж таки не є суто філософською проблемою – її розуміння залежить, у першу чергу, від стурбованості даною проблемою конкретного суб'єкта науки, а також від стану проблеми в сфері його особистої діяльності. Це підтверджує також аналіз думки експертів щодо потреби / непотрібності створення експертної комісії з протидії псевдонауці» [23, с. 182].

Популяризація псевдознань у соціокультурному просторі країни, особливо за допомогою рейтингових ЗМК (засобів масової комунікації), руйнує інтелект нації (у першу чергу молоді), негативно впливає на інформаційну та духовну безпеку держави, заважає розвитку справжньої науки тощо.

На нашу думку, утверджувати в суспільстві повагу до знань та їхніх носіїв мають як державні, так і недержавні суб'єкти. Духовний спротив псевдонауці та псевдознанням є важливим завданням національних спільнот, які прагнуть зберегти свою цілісність та самобутність, успішно долати виклики різного спрямування у XXI ст.

Цілком можна погодитися з роздумами Г. Захарчина, Н. Любомудрова та Я. Панаса про те, що знання мають колективну природу, оскільки існує їхня взаємодетермінованість – кругообіг знання відбувається в певному інтелектуальному середовищі, інтегруючи спільноти знань і спільноти практик, які мають взаємодіяти на основі довіри як визначальної цінності. Науковці підкреслюють, що «довіра і відповідальність є складовими елементами культури, які повинні застерігати від недоброчесної поведінки й появи псевдознання. Тому в культурному полі вагому роль відіграє культура спільнот, яка мотивує щиро ділитися вміннями і знаннями, трансформувати індивідуальні знання в колективні, формувати високий рівень мудрої колективної свідомості. Крім того, культурологічний чинник у системі управління знаннями проявляється також через комунікативну культуру, яка відображає здатність зберігати і передавати знання від покоління до покоління, зберігаючи спадковість знань.

Таким чином поєднується принцип інноваційності, спрямований на примноження нових знань, і принцип традиційності, який витікає з специфіки національного менталітету» [24, с. 110].

Висновки. Отже, знання як соціокультурний феномен не тільки самі перебувають у постійній динаміці, а й детермінують зміни в суспільних системах і підсистемах. Від глибини та своєчасності знань, що їх продукує фундаментальна й прикладна наука, залежить ефективна реакція людства та окремих суспільств на природні, техногенні, соціально-економічні та інші виклики. Аналізуючи сутнісні характеристики знань, ми маємо враховувати об'єктивні процеси їхнього часткового або повного «старіння» з подальшим корегуванням наукової картини світу, необхідним внесенням змін до навчальних планів та програм на рівні як шкіл, так і вищих навчальних закладів.

В умовах зростання рівня глобальної турбулентності й конфліктності, знання виконують функцію інтелектуального бар'єру, який захищає духовний простір країни від деградації. Суттєвою загрозою для інформаційної та духовно-ціннісної безпеки держави є поширення псевдонаукових даних та фейкового інформаційного контенту. Людина у XXI ст. незалежно від рівня освіти та характеру професійної діяльності має постійно працювати над набуттям компетентностей з медіаграмотності та медіагігієни задля забезпечення власного духовного світу й ментального здоров'я від агресивних інформаційних впливів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорогунцов С., Куценко В. Освітня сфера в інформаційному суспільстві. *Вісник Національної академії наук України*. 2002. № 11. С. 1–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnpu_2002_11_1 (дата звернення: 15.12.2023).
2. Карпенко М. М. Освіта протягом життя як чинник людського розвитку : аналіт. записка Нац. ін-ту стратег. досліджень. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-yak-chinnik-lyudskogo-rozvitku> (дата звернення: 15.12.2023).
3. Карамишева Н. В. «Знаюча людина» як соціокультурний феномен. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2013. № 7. С. 26–36.
4. Пархоменко О. В., Пархоменко В. Д. Інформація як природна категорія і її зв'язок зі знаннями. *Наука, технології, інновації*. 2017. № 2. С. 3–9.
5. Козаченко Н. Знання і переконання як категорії логіки та філософії. *Актуальні проблеми духовності*. 2004. № 5. С. 128–146.
6. Висоцький О. Віртуальність як провідна форма легітимізаційної політики в добу постмодерну. *Політичний менеджмент*. 2008. № 6. С. 41–53.
7. Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. On conspiracy thinking in the phenomenology of modern culture. *Cogito*. 2021. Vol. XIII, № 3. P. 67–83.

8. Подолянюк Л. А. Аксиологічні параметри буття людини: контекст науки. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2011. №2. С. 9–15.
9. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика : аналіт. записка / Нац. ін-т стратег. досліджень. 2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-svitoviy-dosvid-i-ukrainska-praktika> (дата звернення: 18.12.2023).
10. Лук'янов Д., Гогунський В., Колесніков О., Олех Т. «Воронка знань» як інструмент реалізації концепції lifelong learning. *Управління якістю в освіті та промисловості: досвід, проблеми та перспективи* : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. пам'яті проф. Петра Столярчука, Львів, 11–12 трав. 2017 р. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2017. С. 99–100.
11. Дротянко Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання. (Постнекласичне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Київ, 2000. 26 с.
12. Кохан В. В. Наука у соціокультурному вимірі : автореф. дис. ... канд. соц. наук. Харків, 2009. 17 с.
13. Скиба І. П. Інструментальне знання в контексті соціальної діяльності в інформаційному суспільстві : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2016. 226 с.
14. Онопрієнко Ю. Наука у ХХІ столітті: проблеми і перспективи. *Вісник НАН України*. 2007. № 11. С. 37–51.
15. Поляков М. В. Економіка знань: сутність, детермінанти, глобальний ландшафт. Дніпро : Нова ідеологія, 2018. 688 с.
16. Малинівська Л. І. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів ВНЗ під час виникнення надзвичайної ситуації диверсійного характеру. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». 2014. Вип. 27. С. 80–83.
17. Шелестун К. Ю. Інституційно-ціннісний потенціал розвитку суспільства знань в сучасній Україні. *Український соціум*. 2011. №2. С. 101–114.
18. Калиновський Ю. Ю., Жданенко С. Б. Роль цивілізаційно-ціннісних наративів у глобальному інформаційному протиборстві. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. №3 (58). С. 23–38.
19. Пода Т. А. Інформаційна війна як стратегія формування політичної свідомості (соціально-філософський аналіз). *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія. 2014. № 1. С. 67–70.
20. Смольц С. П. Інформаційна війна як чинник формування суспільного буття. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. №3. С. 70–74.
21. Стадник А. Г. Масова свідомість як об'єкт інформаційної війни. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2016. Вип. 10. С. 219–231.
22. Гончарова Є. Ворожіння на порожньому мозку. *Тиждень*. 2017. 5 жовт. URL: <https://tyzhden.ua/vorozhinnia-na-porozhnomu-mozku/> (дата звернення: 20.12.2023).

23. Казаков М. А. Феномен псевдонауки як проблема розвитку сучасного наукового пізнання : дис. ... канд. філос. наук. Одеса, 2015. 222 с.
24. Захарчин Г. М., Любомудрова Н. П., Панас Я. В. Основні аспекти управління знаннями в сучасних умовах. *Підприємництво та інновації* : наук.-практ. журн. 2020. Вип. 12. С. 108–111.

REFERENCES

1. Dorohuntsov, S., Kutsenko, V. (2002). Osvitnia sfera v informatsiinomu suspilstvi. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 1–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2002_11_1 [in Ukrainian].
2. Karpenko, M. M. (2015). Osvita protiahom zhyttia yak chynnyk liudskoho rozvytku. Analitychna zapyska. Natsionalnyi instytutu stratehichnykh doslidzhen. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-yak-chinnik-lyudskogo-rozvitku> [in Ukrainian].
3. Karamysheva, N. V. (2013). «Znaiucha liudyna» yak sotsiokulturnyi fenomen. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny – Socio-humanitarian problems of man*, 7, 26–36 [in Ukrainian].
4. Parkhomenko, O. V., Parkhomenko, V. D. (2017). Informatsiia yak pryrodna katehoriia i yii zv'iazok zi znanniamy. *Nauka, tekhnolohii, innovatsii – Science, technology, innovation*, 2, 3–9 [in Ukrainian].
5. Kozachenko, N. (2004). Znannia i perekonannia yak katehorii lohiky ta filosofii. *Aktualni problemy dukhovnosti – Relevant problems of spirituality*, 5, 128–146 [in Ukrainian].
6. Vysotskyi, O. (2008). Virtualnist yak providna forma lehitymatsiinoi polityky v dobu postmodernu. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 6, 41–53 [in Ukrainian].
7. Kovalenko, I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E., Nesterenko, K. (2021). On conspiracy thinking in the phenomenology of modern culture. *Cogito, Vol. XIII*, 3, 67–83.
8. Podolianko, L. A. (2011). Aksiolohichni parametry buttia liudyny: kontekst nauky. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami: filozofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiologhiia – Theory and practice of managing social systems: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, 2, 9–15 [in Ukrainian].
9. Natsionalnyi instytutu stratehichnykh doslidzhen. (2010). «Osvita protiahom zhyttia: svitovyi dosvid i ukrainska praktyka». Analitychna zapyska. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/osvita-protyagom-zhittya-svitoviy-dosvid-i-ukrainska-praktika> [in Ukrainian].
10. Luk'ianov, D., Hohunskyi, V., Kolesnikov, O., Olekh, T. (2017). «Voronka znan» yak instrument realizatsii kontseptsii lifelong learning. *Upravlinnia yakistiui v osviti ta promyslovosti: dosvid, problemy ta perspektyvy*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Lviv, 99–100 [in Ukrainian].

11. Drotianko, L. H. (2000). Fenomen fundamentalnoho i prykladnoho znannia: (Postneklasychne doslidzhennia). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kokhan, V. V. (2009). Nauka u sotsiokulturnomu vymiri. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Skyba, I. P. (2016). Instrumentalne znannia v konteksti sotsialnoi diialnosti v informatsiinomu suspilstvi. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Onopriienko, Yu. (2007). Nauka u XXI stolitti: problemy i perspektyvy. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 37–51 [in Ukrainian].
15. Poliakov, M. V. (2018). Ekonomika znan: sutnist, determinanty, hlobalnyi landschaft. Dnipro: Nova ideolohiia [in Ukrainian].
16. Malynivska, L. I. (2014). Vykhovannia dukhovno-moralnykh tsinnostei u studentiv VNZ pid chas vynykennia nadzvychainoi sytuatsii dyversiinoho kharakteru. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Psykhologhiia i pedahohika» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Psychology and Pedagogy Series*, issue 27, 80–83 [in Ukrainian].
17. Shelestun, K. Yu. (2011). Instytutsiino-tsinnisnyi potentsial rozvytku suspilstva znan v suchasni Ukraini. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 2, 101–114 [in Ukrainian].
18. Kalynovskyi, Yu. Yu., Zhdanenko, S. B. (2023). Rol tsyvilizatsiino-tsinnisnykh naratyviv u hlobalnomu informatsiinomu protyborstvi. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: filosofiiia, filosofiiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, Vol. 3(58), 23–38 [in Ukrainian].
19. Poda, T. (2014). Informatsiina viina yak stratehiia formuvannia politychnoi svidomosti (sotsialno-filosofskyi analiz). *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriiia: Filosofiiia. Kulturolohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology*, 1, 67–70 [in Ukrainian].
20. Smolts, S. P. (2011). Informatsiina viina yak chynnyk formuvannia suspilnoho buttia. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut». Filosofiiia. Psykhologhiia. Pedahohika – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Philosophy. Psychology. Pedagogy*, 3, 70–74 [in Ukrainian].
21. Stadnyk, A. H. (2016). Masova svidomist yak ob'iekt informatsiinoi viiny. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia sotsiolohichna – Bulletin of Lviv University. Sociological series*, issue 10, 219–231 [in Ukrainian].
22. Honcharova, Ye. (2017). Vorozhinnia na porozhnomu mozku. *Tyzhden – Week*, 5 zhovtnia. URL: <https://tyzhden.ua/vorozhinnia-na-porozhnomu-mozku/> [in Ukrainian].
23. Kazakov, M. A. (2015). Fenomen psevdonauky yak problema rozvytku suchasnoho naukovooho piznannia. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
24. Zakharchyn, H. M., Liubomodrova, N. P., Panas, Ya. V. (2020). Osnovni aspekty upravlinnia znanniamy v suchasnykh umovakh. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii:*

Naukovo-praktychnyi zhurnal – Entrepreneurship and Innovation: Scientific and Practical journal, issue 12, 108–111 [in Ukrainian].

Kalynovskiy Yurii Yuriyovych, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF THE ROLE OF KNOWLEDGE IN SOCIOCULTURAL PROCESSES OF MODERNITY: AXIOLOGICAL AND SECURITY CONTEXTS

The essential properties of the concept of «knowledge» as a sociocultural paradox are defined. The correlation between the concepts of «knowledge» and «information» is revealed. The role of fundamental and applied science in enhancing the knowledge potential of humanity is clarified. The value potential of knowledge in the modern stage of social development is analyzed. The significance of knowledge in ensuring the functioning of the spiritual and informational security system of the state is substantiated.

Keywords: knowledge, information, science, pseudo-knowledge, spiritual security, values, sociocultural processes.

Юркевич Олена Миколаївна, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4023-4624

ЛОГІКА У ФІЛОСОФСЬКИХ МІРКУВАННЯХ. ФІЛОСОФСЬКА ЛОГІКА

Статтю присвячено дослідженню проблеми співвідношення логіки і філософії в історико-філософському контексті та на сучасному етапі розвитку науки. Розглядаються особливості розвитку традиційної та класичної формальної та неklasичної неформальної логіки, відповідної металогічної аргументації. Визначений етап формування філософської логіки, зроблені висновки відносно методологічного значення філософської логіки для розвитку філософського знання.

Ключові слова: логіка, формальна логіка, неформальна логіка, філософія, міркування, філософія логіки, філософська логіка.

Постановка проблеми. Логіка є наукою, що утворилась у царині філософського знання. В європейській традиції вона сформувалась завдяки комплексу логічних трактатів Арістотеля. Історія розвитку логіки в її класичний період, по суті, подвоїла предмет, який на сучасному етапі визначається або як традиційний (філософський), або як математичний (так звана математична, або символічна, логіка). Подальший розвиток логічного знання був направлений на дослідження гуманітарної аналітики й, відповідно, пов'язаних із нею прагматичних додатків. У цьому аспекті актуальними залишаються питання: про співвідношення логіки та філософії, природу логічних законів, обсяг логічного інструментарію, яким користується філософія, філософське значення неklasичних логік, перспективи розвитку сучасної логіки, трактовка поняття істини в філософії та логіці, можливості застосування логічного знання щодо аналізу філософських категорій, відмінності логічних методів, що використовуються у відповідних філософських напрямках, течіях чи школах.

Ця проблематика є актуальною у двох аспектах: загальнофілософському та історико-філософському. Дослідження співвідношення філософії і логіки сприяє розвитку методології філософського знання, систематизації історичних

етапів його розвитку. Для логіки філософське осмислення її сучасних теорій, особливо неформальної логіки, модальностей та теорії аргументації, сприяє подальшому формуванню логіки гуманітарного пізнання. У цілому виникає питання про існування філософської логіки, її методологічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на працях Арістотеля, його послідовників та дослідників традиційної логіки. Значної уваги приділяється роботам відомих представників некласичної логіки, у тому числі дослідника проблем співвідношення логіки і філософії у ХХ ст. Г. Райта [1], представників сучасної теорії аргументації (нової риторики); дослідженням із філософії логіки В. Квайна [2], Дж. Хінткіки [3], Дж. Блера [4], Дж. Бьорджесса [5], П. Енгеля [6]; з металогіки – Т. Вільямсона [7] та ін. Багатомірності та багаторівневості філософської логіки присвячено роботу У. де Бальбіана [8], типам раціональності – працю Г. Шнедельбаха [9] тощо.

Українські логіки А. Ішмуратов [10], І. Хоменко [11; 12] і Я. Шрамко [12; 13] дослідили новітні підходи сучасної формальної та неформальної логіки в застосуванні їх до філософських та загальнонаукових проблем. О. Щербина [14] проаналізувала проблеми визначення філософії логіки, філософської логіки, обґрунтувала взаємозв'язок логіки, теорії аргументації та юридичної аргументації в контексті розвитку сучасної логіки. І. Демірська [15; 16] дослідила розвиток взаємозв'язку логіки і філософії в філософсько-історичному контексті. Проблема неформальної логіки, теорії аргументації та її раціональності присвячено роботи О. Павловської [17], О. Юркевич [18–20], Ю. Мелякової [21] та ін.

Формулювання мети. Метою дослідження є визначення характеристик співвідношення логіки і філософії в історії філософії та на сучасному етапі їхнього розвитку, уточнення поняття «філософська логіка».

Виклад основного матеріалу. Логіка за часів Арістотеля була визначена як органон, тобто знаряддя наукової інтелектуальної праці. Назва «Органон» була надана комплексу логічних трактатів Арістотеля. У сучасному аристотелезнавстві «Органон» має значення ключового методу, за допомогою якого здійснюється підхід до розуміння й тлумачення цілого корпусу наукових та філософських праць Арістотеля. Логіка є органом будь-якої науки, у тому числі філософії. Вона визначає метод доведення та вирішення будь-якої філософської проблеми. Потрібно зауважити, що Арістотель замість слова «логіка» вживав слово «аналітика». Наприклад, його трактати, у яких викладено основні логічні теорії, мають назви «Перша аналітика» і «Друга аналітика». Тобто логіка є первинною наукою, якою «живляться» всі сучасні види аналізу – філософський аналіз, юридичний аналіз, соціологічний аналіз, історичний аналіз та ін. Своєю чергою, суть будь-якої аналітичної процедури

полягає у висновлюванні, де різними способами формується нове знання. Процедура висновлювання є способом отримання висновку при доведенні, який має три форми – дедуктивну, індуктивну і традуктивну. Усі ці різновиди вимагають дотримання правил висновку, що характеризують суворе мислення, заради основної мети пізнання – істинного знання. У концепції стоїків логіка включається до системи філософського знання, поєднуючи логіку і граматику, зважаючи на нерозривний зв'язок думки і мови. Епікурейці розробили каноніку як частину філософії, у котрій ідеться про шляхи наукового пізнання. «Отже, якщо в центрі логіки Арістотеля стояло вчення про категоричний силлогізм, а в логіці стоїків – вчення про гіпотетичний (умовний) умовивід, то в епікурейській логіці центральне місце посідає індукція з аналогією і гіпотеза» [15, с. 13].

Починаючи з перших середньовічних європейських університетів логіка включається до обов'язкових фундаментальних дисциплін, яка в межах так званого тривіуму (куди входили ще й грамика та риторика) формує культуру науковця. У Середньовіччі простежуються два підходи у взаємозв'язку логіки і філософії. У концепціях М. Псьола, Ф. Аквінського та інших логіка трактувалась як наука про мову, що є інструментом вирішення будь-якого питання в будь-якій галузі пізнання, встановлює правила обґрунтованого висновку з істинних засновків. У філософському аспекті логіка надавала методологічний ресурс для міркувань щодо релігійних предметів. При вирішенні богословських питань на рівні філософської метафізики логіка постає універсальним інструментом загальнонаукового значення. Але в концепціях У. Оккама, Р. Луллія та ін., які виступали проти змішання метафізики і логіки («метафізичної логіки», або «логізованої метафізики»), заперечувалась експлікація філософських проблем за допомогою логіки. У добу Відродження логіку часто вважали інструментом риторики, не надаючи їй філософського чи наукового значення.

У добу Нового часу логіка знову визначається як універсальний метод пізнання, як «наука наук». У філософському вченні Ф. Бекона індукції надається значення наукового методу відкриття істини. У Т. Гоббса логіка не входить у число філософських наук, а є пропедевтикою у всі науки, у тому числі й філософію. Своєю чергою, філософію Т. Гоббс визначає «як пізнання, яке досягається засобами правильного міркування і яке пояснює дії чи явища, із відомих нам причин. Він зазначає, що для того, щоб наше міркування з приводу того чи іншого питання філософії було правильним, людині необхідне знання логіки, і перш за все знання основних правил методичного доведення, під яким розуміється силлогізм або ряд силлогізмів» [16, с. 5]. Г. Лейбніц визначав логіку як метод філософування, завдяки якому можна відрізнити істину

від хиби у процесі доведення. Для представників німецької класичної філософії логіка знову характеризується як пропедевтика філософії. І. Кант визначає логіку «як канон, а не органон мислення, оскільки як метод пізнання вона може бути тільки логікою уявної істинності» [16]. Це обумовлене формальним характером логічної істини, що протиставляється змісту думки. Тому Кант, як і Гегель, вважав, що формальна логіка не може бути методом вирішення філософських проблем, де важливим є зміст і сенс. Хоча Гегель визнавав необхідність логіки у формуванні філософських понять. Це залишає логіку в позиції пропедевтики в науку і філософію, позбавляючи її загальнонаукової методологічної функції.

У XIX ст. логіка набуває характеристик психологізму, у деяких концепціях навіть підпорядковується психології (Дж. Ст. Мілль). Мислення вважається психічним процесом, а логіка – наукою про закони і форми цього процесу. «Так звана психологічна логіка повністю знімала питання про відношення мислення до буття і, таким чином, виключала можливість з'ясування природи логічних законів і форм логіки» [16, с. 7]. Противниками психологізму виступили Б. Больцано, Ф. Brentano, Е. Гуссерль, які наполягали на нормативному характері логіки. Але повернення логіки до філософії почалося з формування концепції гносеологічної логіки, яка поєднує логіку з теорією пізнання. З цієї точки зору логіка осмислюється як пропедевтика та основа філософського дослідження. У цей же період формується математична логіка (Дж. Буль), що супроводжувалась відповідним осмисленням з точки зору філософії математики.

Філософські питання, що порушуються відносно логіки в сучасній філософії, стосуються сучасного розуміння предмета логіки, зокрема його універсальності, чергової актуалізації психологічного контексту в аспекті практичної логіки, співвідношення логіки і онтології, а також епістемології та філософії мови тощо. Ці підходи окреслюють предметне поле сучасної філософії логіки. У загальнонауковому значенні «... логіка є теорією норми істини» [6, р. 313]. Значний внесок у її формування зробив В. Квайн, який у праці «Філософія логіки» визначив логіку як систематичне дослідження логічних істин [2, р. 5]. Згідно з Квайном, філософія принципово не відрізняється від природознавства, її логіка визначає каузальні зв'язки на загальнонауковому рівні абстрагування. А структуру онтології визначає «концептуальна схема» мови, що було виражено у відомій тезі: «Бути – означає бути значенням пов'язаної змінної». Залежність онтологічних структур від онтологічних контекстів стало основою для його тези про «онтологічну відносність», згідно з якою наше знання про об'єкти обумовлене певними науковими структурами, науковою логікою, а поза мовою та науковою логікою будь-що залишається невідомим.

Значний внесок у дослідження логіко-філософських проблем зробив Г. Х. Райт, який, на відміну від Г. Фреге і Б. Рассела, які обстоювали принципи точного і суворого мислення, протиставив програму дослідження побутової мови та побутового мислення, що покладаються на здоровий глузд. У цьому Райт, виступаючи проти нерозривного зв'язку логіки з позитивізмом, перебував під великим впливом пізніх праць Л. Вітгенштейна. Хоча при цьому він підкреслював важливість суворих раціональних методів. Райт вважав, що модальна логіка сприятиме подоланню обмежень позитивістської парадигми науки, він також досліджував можливості логіки гуманітарного пізнання. Він стверджував, що «логіка була відмітною рисою філософії нашої епохи» [1, р. 16]. Водночас він передбачав, що філософи XXI ст. будуть, скоріше, стурбовані темною стороною раціонального мислення. Крім того, у математичній логіці тільки на початку її історії використовувались металогічні філософські аргументи, але з розвитком вона набула наукового математичного характеру. У цілому це не означає, що логіка втратила зв'язок із філософією і це вплинуло на саму філософію: «...не є очевидним, що якщо логіка стає менш філософською, то й філософія стає менш логічною. Я не бачу доказів того, що філософи в середньому використовують логічні чи формальні методи менше, ніж будь-коли. Нещодавне зростання формальної епістемології вказує на зворотне. У більш загальному плані перевірка аргументів шляхом формалізації є стандартним інструментом сучасної філософії» [5, р. 2].

У сучасній філософії продовжують обговорюватись питання щодо природи логічних форм. Це питання відгукує давнє філософське питання про природу універсалій: чи існує властивість без носія? У платонівській системі ейдосів вона існує, а в аристотелівській – ні. Відповідно, щодо логічної форми це питання про сутність як таку, що існує у світі, або ментальні чи мовні символічні конструкції. У цьому плані зберігаються дві лінії міркувань. Згідно з першою, логічні форми є схемами, що утворені лінгвістичним шляхом. Згідно з другою, логічні форми є позалінгвістичними сутностями типу універсалій, а схеми їх тільки виражають. Наприклад, «вільний» – це присудок як один із лінгвістичних елементів у граматичному реченні, але він виражає властивість «бути вільним». Заперечення щодо трактовки логічних форм як лінгвістичних утворень ґрунтоване на різноманітті штучних мов логіки, де по-різному можуть позначатись ті ж самі елементи ($\alpha \rightarrow \neg\beta$, $\gamma \rightarrow \neg\eta$, $\chi \rightarrow \neg\delta$ та ін.). Чи означає це, що логічні форми змінюються? Якщо ні, то зникає можливість варіативного позначення логічних форм, тобто один і той же символ має позначати тільки один елемент логічної форми. Це виключає можливість ототожнення певного символу з логічною формою. Але логічна форма також не може бути унікальною реальною сутністю, бо в цьому випадку

жодна з символічних конструкцій не буде їй відповідати, бо ці унікальні форми будуть вимагати закріплення в певних константах, і цей процес може бути нескінченним, що не відповідає логічним принципам. Таким чином, актуальним залишаються філософські питання про природу, існування та унікальність логічних форм.

Відносно математичної логіки філософські питання були обумовлені розвитком теорії множин та пов'язаними з нею парадоксами, що призвело до постановки й обговорення проблем природи числа та природи математики. Крім праць В. Квайна, значний внесок у розроблення цих питань зробили Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Брауер, К. Гедель, Р. Карнап та ін. Одним зі головних питань у руслі формування філософії логіки було переосмислення логічної істини, яка розглядалась у зв'язку з проблемою неточності емпіричного значення, що формується в онтологічних контекстах, а також пов'язаних із цим проблемами семантики, логічної граматики, взаємозв'язку семантичних та логічних парадоксів, значення логіки та логічної істинності в методології науки тощо. На тлі цих досліджень з філософії логіки з'являється термін «філософська логіка», який є досить багатозначним, але позначає особливий напрямок логічних досліджень, спрямований у русло філософських ідей, оригінальних авторських текстів та їхніх інтерпретацій. Під філософською логікою розуміється «частина логіки, у якій ідеться про те, що у класиці втрачено або є ймовірно помилковим» [5, р. 1]. Філософська логіка може мати і більш широкий сенс, зважаючи на поле осягнення філософською думкою та філософською методологією соціально-гуманітарного знання, а також частково і природознавства. У цьому сенсі розвиток логіки ще більше призвів до розмежування математичної та нематематичної гілок цієї науки. Своєю чергою, математична логіка залишається зі своїм класичним набором теорій – теорією множин, теорією моделей, теорією рекурсії та теорією доведень.

Особливістю філософського пізнання, на відміну від природознавчого, конкретнонаукового, є його абстрактний характер. Філософське знання тільки опосередковано пов'язане з емпіричною практикою. Абстрактні філософські істини здобуваються без обов'язкового залучення конкретного знання. Тому логічні критерії істинності, необхідні для суворого мислення, мають особливе значення для філософського міркування. Через апріорний характер побудови філософського знання «логічний інструментарій філософських теорій і концепцій є для них єдиною можливою методологічною основою» [12, с. 15]. Філософська теорія, або концепція, постає як «набір постулатів, що є замкнутим за відношенням *логічного слідування*. Це означає, що така теорія включає в себе не тільки ті постулати, що експліцитно приймаються, але й усі

логічні висновки з них» [12, с. 15]. Так виглядає загальна схема побудови філософського знання, щодо якого логіка встановлює критерії правильності філософських міркувань.

Серед основних логічних критеріїв визначальними для філософських міркувань постають принципи класичної логіки – принцип екстенсійності та принцип бівалентності. Принцип екстенсійності передбачає співмірність обсягу складного висловлювання щодо суми його складових частин із взаємозамінюваністю його складових елементів, що мають однакові значення (синонімічна заміна). Принцип бівалентності означає використання двох критеріїв оцінки логічного значення – «істини і хиби». Дані принципи через свій сильний обмежувальний вплив на предметну сферу дослідження іноді не використовуються щодо всього обсягу філософського міркування, де можуть використовуватись різні виразні засоби. Тому у філософському міркуванні здійснюється поширення можливостей логічних засобів, зважаючи на побудову сучасної некласичної логіки.

Багатозначна логіка, заснована представником львівсько-варшавської школи Яном Лукасевичем, розширює поле істинності логічних значень, що було обмежене принципом бівалентності. Це було пов'язано з проблемою логічних значень у висловлюваннях про майбутнє, щодо яких, зокрема, не діє закон виключеного третього. За прикладом Арістотеля, висловлювання «Завтра відбудеться морський бій» та «Завтра не відбудеться морський бій» не можуть бути необхідно істинними або хибними в класичному розумінні. Логічне значення цих висловлювань є імовірно істинним.

Розширення мови класичної логіки здійснюється також із розвитком модальної логіки. Уперше поняття модальності з'явилося у «Метафізиці» Арістотеля, де він дослідив три провідних модальних поняття – необхідності, можливості та реальності. Про модальність суджень ідеться, зокрема, у роботах Теофраста, Евдема Родоського, середньовічних схоластів. Пізніше цей розподіл був утілений у різних філософських системах. У модальній логіці враховується додаткова інформація щодо співвідношення суб'єкта і предиката у висловлюванні, що впливає на логічне значення істинності. Так, залежно від типу модальності (алетичної, епістемічної, деонтичної тощо) висловлювання отримує логічні значення істинності як «необхідної», «можливої», «імовірної» та ін. Модальні поняття використовуються у філософії як категорії. Наприклад, поняття необхідності є центральною категорією у філософській онтології та природознавстві, історії, філософії та онтології права тощо. Кардинальне значення онтологічної модальності в філософії пов'язане з дослідженнями природного буття та людського існування (екзистенціалізм), а гносеологічна модальність характеризує ступінь

достовірності людського знання. Особливе значення в розширенні виразних можливостей класичної логіки має темпоральна логіка. Завдяки розробленню логіки часу, введення логіки дискретного часу Райта дозволило ввести динамічне поняття історії. З точки зору логіки можливих світів історія постає функцією, що зіставляє кожному моменту часу деякий повний стан (можливий світ). Можливі світи в сукупності постають певною логічною системою, що побудована за допомогою кон'юнкції атомарних висловлювань або їхніх заперечень. Систематичне розроблення ідеї можливих світів порушило тему перехресної ідентифікації, яка сформулювала принципи, згідно з якими елемент одного можливого світу повинен бути ідентичним або неідентичним іншому. Якщо людина не може визначити індивіда в різних можливих ситуаціях, то навряд чи в неї є поняття індивіда. Тому проблема перехресної ідентифікації є також одним із важливих складників логічної та філософської проблеми індивідуалізації [3].

У цій логічній системі вводяться оператори часу, які також впливають на логічне значення істинності. Зокрема, «завжди буде так, що», «одного разу буде так, що», «завжди було так, що», «колись було так, що». Темпоральна логіка набула свого методологічного значення у філософії історії, історії філософії, історії науки, науці історії тощо. Однією з модальних логік є деонтична логіка, що досліджує нормативні контексти. Деонтична логіка досліджує характер правових, моральних, технічних норм. До понять деонтичної модальності відносяться поняття обов'язку, заборони та дозволу. «Різноманіття логічних систем можна пояснити розмаїттям онтологічних і гносеологічних передумов і обумовлює специфічні властивості відповідних логічних теорій. Ситуація тут аналогічна тій, що має місце, наприклад, у геометрії. Кожній конкретній геометричній теорії відповідає певний “геометричний світ”, а саме геометричний простір зі своїм набором специфічних властивостей: Евклідовий простір, Рімановий простір, простір Лобачевського та ін. Аналогічно можемо говорити про безліч “можливих логічних світів”, які покладено в підґрунтя різних логічних систем» [12, с. 18]. У цей період виникає низка нових логічних теорій, що пов'язані з філософською проблематикою. Серед них, зокрема: логіка існування, логіка дії, логіка намірів та переваг, логіка знання, логіка віри, логіка переконання, сумніву, сприйняття, передбачення, формальна онтологія тощо. Особливого поштовху у співвідношенні логіки і філософії завдала семантика можливих світів у працях С. Крипке, А. Прайора, Я. Хінтікки та ін., завдяки чому проводився логічний аналіз центральних філософських понять. Із залученням теорії можливих світів почались дослідження ідентифікації об'єктів у різних можливих світах, а в багатозначній логіці постає проблема множинності істиннісних значень. Завдяки розвитку логіч-

ного знання переосмислюються філософські проблеми свободи волі, детермінізму та випадковості, темпоральних значень філософії часу, існування та ін. Металогічні питання досліджувались також в аспекті співвідношення та демаркації понять логічності та раціональності, що сприяє усвідомленню таких феноменів, як «раціональна алогічність» (софізми) та «ірраціональна логічність» (парадокси) [17, с. 70]. Логіка розуміється також як мистецтво суперечки, що виникло за необхідності переконання. Вона «не містить нічого, крім правил, які встановлюють необхідні процедури для досягнення раціональних умовиводів. Це система правил, які роблять мислення більш ефективним інструментом пристосування... Свідоме мислення є раціональним саме тому, що воно соціальне» [10, с. 159]. Широта використання логічної методології привела до виникнення терміна «логічна філософія» (журнал «Logic and Logical Philosophy», Poland).

З 70-х рр. ХХ ст. проводяться активні дослідження з неформальної логіки в царині теорії аргументації, які розпочали канадські дослідники Р. Джонсон і Е. Блер. Серед багатьох підходів і визначень неформальної логіки можна виділити ототожнення неформальної логіки з концептуальним аналізом, зі своєрідною логікою понять, серед яких є поняття часу, простору та інші на протигагу формально-логічним поняттям кон'юнкції, диз'юнкції та ін. Цей концептуальний аналіз має сенс у реальних процесах комунікації, зокрема в аспекті методології «використання епістемологічних засобів для оцінки аргументації» тощо [11, с. 100]. Деякі дослідники (Дж. Фримен, Х. Сігел, Р. Пінто та ін.) вважають неформальну логіку прикладною епістемологією. «Прихильники епістемологічного підходу вважають, що, оцінюючи аргументативні тексти, ми використовуємо епістемічні, а не логічні критерії» [11, с. 103]. З часом неформальну логіку припинили протиставляти формальній, і з цим прийшло розуміння того, що «аби зрозуміти аргументацію, необхідно зрозуміти і діалектику; і з запізненням прийшло усвідомлення того, що необхідно зрозуміти й риторику» [4, р. 138]. Для філософської логіки важливим є дослідження можливостей моделювання аргументативних міркувань, що раціоналізує процес філософської комунікації, а також сприяє розвитку логічного програмування комунікаційних моделей. Питання логіки комунікації розглядались в аспекті діалектичної логіки, яка в сучасній науці є основою теорії критичного мислення. Діалектика була пов'язана з логікою з давніх часів, але в останні десятиліття вивчаються можливості забезпечення математичних основ логіки і діалектики шляхом формалізації діалектичної логіки [8, р. 148]. При цьому потрібно звернути увагу на те, що в логіці та теорії аргументації по-різному тлумачиться термін «міркування»: «...міркування

є об'єктом вивчення логікою, а для теорії аргументації вони є засобом змінути позицію опонента в полеміці» [14, с. 109].

Неформальна логіка характеризується як альтернатива формальної дедуктивної логіки, де аргументи досліджуються в різних контекстах, тобто з урахуванням інтенціональних характеристик і модальностей. Завданням дослідників неформальної логіки є знаходження методу аналізу та оцінки таких міркувань, що беруться в комунікативному контексті та здійснюються з метою переконання. Причому аргументація може бути як теоретичною, так і практичною, в емпіричному вимірі. Особливого значення в цьому аспекті набули дослідження С. Тулміна, який наполягав на вивченні практичних форм міркування. Своєю чергою, емпіричний підхід до аргументації починає формуватись в історичному контексті, зокрема в контексті історії логіки та історії науки. Цей підхід знайшов розвиток у концепції «нової риторики» Х. Перельмана і Л. Ольбрехтс-Титеки. Характерною відмінністю «нової риторики» було те, що в ній було запропоновано аналіз міркувань у царинах історії, філософії, правознавства, літератури тощо на основі цінностей. Поєднання логічних форм аргументації з філософськими та конкретнауковими міркуваннями, з урахуванням емпіричних контекстів дає розвиток практичній логіці з відповідними логічними особливостями емпіричного аналізу та емпіричного методу. Для філософського дослідження «під емпіриколізацією розуміють те, що базою даних для аналізу можуть виступати певні значущі тексти давнини. Серед таких текстів одне з першочергових місць займають видатні історико-філософські твори» [12, с. 20]. Американський науковець М. Фінокьяро «у межах неформальної логіки детально розробив методологічний інструментарій для аналізу та оцінки наукових суперечок та аргументацій, зокрема історико-філософських» [Там само]. Цей підхід характеризується самим автором як неформальний логічний підхід, де аргументація досліджується з прагматичної точки зору, де співвідносяться емпіричний, історичний, нормативний, натуралістичний і описовий аспекти. Фінокьяро виділив чотири принципи аналізу історико-філософських текстів за допомогою неформальної логіки: історико-текстовий, діалектичний, інтерпретаційний і самореферентний. Історико-текстовий принцип передбачає реконструкцію текстової аргументації в історичному контексті. Діалектичний принцип використовується для аналізу супутніх заперечень, контраргументів, оцінки й критики, що зустрічаються в пов'язаних із джерелом текстах. Інтерпретаційний принцип означає виявлення нових сенсів при розумінні філософського тексту з інших, ніж автор, позицій. Принцип самореферентності виявляє потенційні доробки аналітиків щодо первинного історико-філософського тексту в плані удосконалення методології.

Висновки. Таким чином, співвідношення логіки і філософії в історико-філософській ретроспективі пройшло декілька етапів. Логіка отримувала значення органону, знаряддя інтелектуальної праці науковця. Вона визнавалась як частина філософії або як наукова царина, підпорядкована психології. Логіка у свій класичний період набула сполучення з математикою, а в неklasичний – із гуманітарним пізнанням. У цих багатогранних відношеннях філософія цілковито не відокремлювалась від логіки, продовжуючи філософське осмислення на кожному із згаданих етапів розвитку логічного знання.

На сучасному етапі логіку визнано вагомою частиною загальнонаукової і філософської методології. Вона містить комплекс теорій щодо визначень і класифікації понять, теорії висловлювань, методів міркування, способів доведення, дослідження логічних питань «штучного інтелекту». Філософська логіка є теоретичною цариною філософії, що прояснює підстави самої логіки, допомагає осмислити співвідношення штучної формалізованої мови логіки з природною мовою, розширити методологічні можливості філософії в аспекті дослідження її гуманітарних предметів, залучити логічний аналіз у прагматичному полі тощо. При цьому логіка також отримує імпульс для свого осмислення, розвитку та вдосконалення. Мислення є спільним об'єктом дослідження та природним інструментом аналітичної діяльності логіки і філософії, що означає відкриту перспективу подальшого плідного співвідношення логіки і філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wright G. H. von. *Logic and Philosophy in the 20th century. The Tree of Knowledge and Other Essays*. Leiden : E. J. Brill, 1993. P. 7–24.
2. Quine W. V. *Philosophy of logic*. Englewood Cliffs. New Jersey : Prentice-Hall (Foundtions of Philosophy Series), 1970. 109 p.
3. Hintikka J. *Phylosophy of logic. The Editor of Encyclopedia Britannica*. 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic> (дата звернення: 21.01.2024).
4. Blair J. *Argument and Its Uses. Informal Logic*. 2004. Vol. 24, No. 2. P. 137–151.
5. Burgess J. P. *Philosophical Logic*. Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2009. 153 p.
6. Engel P. *The Norm of Truth: An Introdaction to the Philosophy of logic*, trans. P. Engel and M. Kochan. Toronto : University of Toronto Press, 1991. 380 p.
7. Williamson T. *Logic, Metalogic and Neutrality. Erkenntnis*. 2013. Vol. 79. P. 211–231. URL: https://media.philosophy.ox.ac.uk/assets/pdf_file/0003/19299/Barcelona.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
8. Balbian U. *Philosophers' Thinking (Logic & Argumentation)*. 2017. Vol. 5. 495 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2952323 (дата звернення: 29.01.2024).

9. Шнедельбах Г. Типы рациональности / пер. с нем. Е. Юркевич. *Практична філософія*. 2001. Вип. 3. С. 212–229.
10. Ишмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки. Київ : Відродження, 1997. 350 с.
11. Хоменко И. В. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения. *Гуманітарні студії* : зб. наук. пр. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. Вип. 15. С. 99–108.
12. Хоменко І., Шрамко Я. Логіка і філософія: грані взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. 2021. Вип. 1 (4). С. 14–23.
13. Шрамко Я. В. Логическое следование и интуиционизм. (Проблема релевантизации интуиционистской логики). Київ : Випол, 1997. 179 с.
14. Щербина О. Філософія логіки, філософська логіка, аргументація. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 103–112.
15. Демірська І. О. Сучасна логіка і філософія: проблема взаємозв'язку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. Політологія. 1999. № 29. С. 13–16.
16. Демірська І. О. Логіка і філософія: парадигми розвитку (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2001. 21 с.
17. Павловська О. Логічність і раціональність. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 70–73.
18. Юркевич О. М. Логічні методи висновлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2019. № 61. С. 112–116.
19. Юркевич О. М. Раціональність аргументації: логічні правила та значення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, соціологія, політологія. 2021. № 1 (48). С. 70–81.
20. Yurkevych Olena M., Pavlenko Zhanna O., Trofymenko Volodymyr A. History of the development of hermeneutic logic. *Revista Notas Históricas y Geográficas*. 2021. № 26. P. 1–28.
21. Meliakova Yu., Kovalenko I., Kalnytskyi E., Zhdanenko S. Temporality and Nostalgia in the Hermeneutic Logic of History. *Cogito*. 2022. Vol. XIV, no. 4. P. 7–26.

REFERENCES

1. Wright, G. H. von. (1993). Logic and Philosophy in the 20th century. *The Tree of Knowledge and Other Essays*. Leiden: E. J. Brill, 7–24.
2. Quine, W. V. (1970). Philosophy of logic. Englewood Cliffs. New Jersey : Prentice-Hall (Foundtions of Philosophy Series).
3. Hintikka, J. (2023). Phylosophy of logic. *The Editord of Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic>.
4. Blair, J. (2004). Argument and Its Uses. *Informal Logic*, Vol. 24(2), 137–151.
5. Burgess, J. P. (2009). Philosophical Logic. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

6. Engel, P. (1991). The Norm of Truth: An Introduction to the Philosophy of logic, trans. P. Engel and M. Kochan. Toronto: University of Toronto Press.
7. Williamson, T. (2013). Logic, Metalogic and Neutrality. *Erkenntnis*, Vol. 79, 211–231. URL: https://media.philosophy.ox.ac.uk/assets/pdf_file/0003/19299/Barcelona.pdf.
8. Balbian, U. (2017). Philosophers' Thinking (Logic & Argumentation), Vol. 5. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2952323.
9. Shnedelbah, G. (2001). Tipy racionalnosti. Per. s nem. E. Yurkevich. *Praktychna filosofiiia — Practical philosophy*, 3, 212–229 [in Russian].
10. Ishmuratov, A. T. (1997). Vstup do filosofskoi logiky. Kyiv: Vidrozhennya [in Ukrainian].
11. Homenko, I. V. (2012). Teoreticheskie problemy neformalnoj logiki: konflikty tocek zreniya. *Gumanitarni studii – Humanities studios*, 15, 99–108 [in Russian].
12. Homenko, I., Shramko, Ya. (2021). Logika i filosofiiya: grani vzaemodii. *Visnyk Kyivskogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiiia — Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(4), 14–23 [in Ukrainian].
13. Shramko, Ya.V. (1997). Logicheskoe sledovanie i intuicionizm (Problema relevantizacii intuicionistskoj logiki). Kyiv: Vypol [in Russian].
14. Shcherbyna, O. (2013). Filosofiiia logiky, filosofska logika, argumentaciya. *Filosofska dumka — Philosophical thought*, 5, 103–112 [in Ukrainian].
15. Demirskaa, I. O. (1999). Suchasna logika i filosofiiia: problema vzayemozvyazku. *Visnyk Kyivskogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Filosofiiia. Politologiiia – Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Political science*, 29, 13–16 [in Ukrainian].
16. Demirskaa, I. O. (2001). Logika i filosofiiya: paradygmy rozvytku (istoryko-filosofskyy analiz). *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Pavlovska, O. (2017). Logichnist i racionalnist. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*, 14, 70–73 [in Ukrainian].
18. Yurkevych, O. M. (2019). Logichni metody vysnovlennya v gumanitarnomu piznanni. *Visnyk Xarkivskogo nacionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seria «Filosofiiia. Filosofski perypetii» — Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series «Philosophy. Philosophical vicissitudes»*, 61, 112–116 [in Ukrainian].
19. Yurkevych, O. M. (2021). Racionalnist argumentaciyi: logichni pravyla ta znachennya. *Visnyk Nacionalnogo yurydychnogo universytetu imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: Filosofiiya, filosofiiia prava, sociologiiia, politologiiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, sociology, political science*, 1(48), 70–81 [in Ukrainian].
20. Yurkevych, Olena M., Pavlenko, Zhanna O., Trofymenko, Volodymyr A. (2021). History of the development of hermeneutic logic. *Revista Notas Históricas y Geográficas*, Vol. 26, 1–28.

21. Meliakova, Yu., Kovalenko, I., Kalnytskyi, E., Zhdanenko, S. (2022). Temporality and Nostalgia in the Hermeneutic Logic of History. *Cogito*, Vol. XIV(4), 7–26.

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

LOGIC IN PHILOSOPHICAL REASONING. PHILOSOPHICAL LOGIC

The article is devoted to the study of the problem of the relationship between logic and philosophy in the historical-philosophical context and at the current stage of the development of science. Features of the development of traditional and classical formal and non-classical informal logic, corresponding metalogical argumentation are considered. The stage of the formation of philosophical logic is determined, conclusions are drawn regarding the methodological significance of philosophical logic for the development of philosophical knowledge.

Keywords: *logic, formal logic, informal logic, philosophy, reasoning, philosophy of logic, philosophical logic.*

УДК 111:141.319.8:[1:316]

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299628>

Мелякова Юлія Василівна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0200-1141

Коваленко Інна Ігорівна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3156-9254

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ЗАГРОЗА – ЗБИТОК – ЗАХИСТ: АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РИЗОМОРФНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Дане дослідження містить онтологічний аналіз буття суб'єкта в реаліях відкритого, нестабільного, гетерогенного простору, що вимагає від суб'єкта нових здібностей та якостей, які дозволять йому вижити й адаптуватися. Травматичний соціальний досвід сучасного покоління відображено у тріаді антропологічних аспектів його гібридного існування: загроза – збиток – захист. Загроза постає як перманентна. Збиток виражається у втраті людиною ідентичності, соціальності та суб'єктивності. Захист корелює з тілесністю, мобільністю та кочівництвом.

Ключові слова: *перманентна загроза, досвід збитку, номадизм, кочівництво, міграція, мережевий простір, ризоморфний простір, агент, мобільний аскетизм, трагізм, захист.*

Постановка проблеми. Сучасна європейська цивілізація, особливо не-благополучні її локації та спільноти, глибоко трагічні, і цей трагізм має свої характерні риси. Покоління першої чверті ХХІ ст. зазнає деформації соціаль-

ності та суб'єктності, освоює нетипові способи взаємодії та самореалізації, переживає драму відчуженості та кочівництва.

В антропологічному ракурсі можна позначити тріаду трагічних аспектів буття сучасного суб'єкта: *загроза – збиток – захист*. Вони закономірно пов'язані та взаємозумовлені. Людина існує під постійною *загрозою* бути вигнаною, незатребуваною, безробітною, бездомною, інфікованою чи загиблою. При цьому дані погрози не походять від влади, але провокуються і допускаються нею. Життя в нескінченному стресі породжує в людині *досвід збитку*, він травматичний у ментальному, психічному та практичному сенсі. *Збиток* проявляється як на суб'єктивному, так і на колективному рівнях. Він змушує своїх носіїв шукати *захисту*.

Усупереч звичному очікуванню захисту зверху – з боку державних інституцій та органів, сучасний суб'єкт не може розраховувати на захист своїх індивідуальних і, особливо, колективних прав з боку легального чи нелегального статусного покровителя, на якого він міг сподіватися відповідно до принципів патримоніальної системи. Сингулярна реальність усіх сфер змушує сепарованих агентів до самостійного пошуку безпеки у вигляді тих чи інших соціальних практик. Як правило, ними виступають різні форми аскетизму або часткового відчуження, що дозволяють, однак, агенту брати формальну участь у житті навколишнього світу за допомогою вербальних та невербальних засобів, фізичної або віртуальної взаємодії. Одній із таких практик – *номадизму* – у цьому дослідженні приділяється значної уваги. Номадизм («кочівництво») розглядається тут як загальний онтологічний концепт поведінки людини в умовах безсистемної, анархічної, нестабільної, динамічної та гетерогенної реальності, що уособлює поле безмежних можливостей та безмежних бажань.

Наукову *актуальність* статті становить антропологічний дискурс збитку, що розгортається в екзистенційному контексті пунктирного існування потенційного кочівника. Феномен кочівництва замикає на себе і *стан збитку*, і *стан захисту* суб'єкта, знімаючи антагонізм між ними та синтезуючи в перманентному русі травму очікування смерті та втечі від неї.

Методологічний зміст номадичної теорії про сингулярність і мобільність буття сучасного суб'єкта полягає в тому, що ця теорія свідчить про зміну парадигм на рубежі другого і третього десятиліть ХХІ ст., а саме відхід від комунікативної парадигми до парадигми перформативної, у рамках якої і розвивається ідея номадизму. Кочовий спосіб буття (як у натуральному, так і в цифровому форматі) не є комунікативним.

Номад перебуває поза комунікативним виміром, він виявляє одну з форм аскетизму, а також байдужості до просторів свого перебування та їхніх міс-

течкових традицій, він зайнятий виживанням і нескінченною адаптацією. Безперечно, повноцінне існування кочівника сучасної цифрової цивілізації є можливим, зокрема, завдяки мережевій матриці як одній із реальностей, у яких він присутній. Цифрове кочування на сьогоднішній день – найпростіший і найпопулярніший спосіб міграції. Таким чином, феномен кочівництва вкотре демонструє перемогу перформативного існування над комунікативним у неоліберально-трансгуманістичну епоху, коли «домом буття» виступає вже не мова і діалог, а тіло й акт. Про це йдеться у статті Е. Кальницького та співавторів про фундаментальне значення сьогодні різних типів акціонізму [16].

Множинність онтологічних модусів суб'єкта свідчить про нестабільність його існування, а також гібридність онтологічного статусу сучасної цивілізації. У рамках такого підходу методологічно доречна теорія агентності, що використовується в дослідженні; у ній йдеться про зміну концепту суб'єктності і відмінні особливості агента порівняно з суб'єктом. Саме агент, а не суб'єкт кочує креативними просторами та спільнотами, одиничний, сепарований, незалежний, але вразливий. Суб'єкт залишився в минулому, вічний носій своєї історії та культури, що несе їхній зміст у власній пам'яті та ідентичності; йому було від чиєї особи комунікувати і в який контекст бути інтегрованим. Агент мовчазний, перформативний, анонімний та дезінтегрований.

Методологічну концептуальність дискурсу збитку задає також категорія «ризом», або «ризоморфна реальність», вона відповідає мережевому принципу структуризації та наповнення простору. Ризоморфна структура, як і будь-яка мережева структура, є відкритою, однак, на відміну від цифрової мережевої структури, не є комунікативною. Ризоматичні соціальні структури помітно виражені в номадичних траєкторіях географічних та цифрових мігрантів. Ризома як траєкторія активності відображає принцип делокалізації відчуженого агента-кочівника, особливо оскільки сама перебуває в безперервному русі.

Сингулярність, номадизм, мобільність сучасної реальності створюють у людини враження безмежності можливостей, що стоять перед нею, тим більше, що основним її двигуном є бажання. Проте потенційність реалізації можливостей та задоволення бажань ілюзорна. По-справжньому реальним є лише досвід збитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Антропологічний наратив щодо проблеми збитку та захисту вибудовується в цій роботі на теоретичній базі шизоаналізу Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, а точніше, на номадичному їх проєкті [9]. Принципи кочівницької стратегії, аскетизму та номадичного складання (зібрання) у Дельоза виступають універсальним методологічним прийомом пояснення та розуміння життя в мережевих структурах. Розглянуті Дельозом

атрибути номадизму, такі як ризоморфність, аскетизм, войовничість, динамічність, пунктирність, характеризують у цілому спосіб буття суб'єкта в усіх різномірних просторах сучасної цивілізації.

Своєю чергою, як такий термін «номадизм» використовувався й іншими європейськими теоретиками (М. Маклюеном [20], Р. Флоридою [11], Т. Нейлом [22], Дж. Уррі [24]) переважно як характеристика існування креативного суб'єкта або цілого класу в інформаційному просторі або безпосередньо цифровому середовищі.

Політичний аспект ризоморфної реальності, що стосується нового типу взаємин у ній суб'єкта і влади, названого «новим анархізмом», представлено в роботі американського вченого Т. Мейя [19]. На його погляд, ризомна структура особливим чином поєднує макро- і мікроекономіку.

Як один із проявів індивідуального та групового збитку агентів ризоморфного простору наведено феномен прекарності, який отримав найбільш глибокий аналіз у теорії політичного перформативного акціонізму американської вченої Дж. Батлер [2].

Онтологічну картину трансформативного, динамічного та «вислизуючого» світу добре представлено у З. Баумана [1] через категорію та теорію «плинної сучасності», ця картина виходить далеко за межі мережевого простору.

Проблема глобальної та перманентної військової загрози, а також пов'язана з нею проблема безпеки отримали глибоке розроблення в роботах американського автора С. Ньюмана [23], а також українських авторів О. Данильяна, О. Дзьобаня та Ю. Калиновського [4; 14].

Мета дослідження: проаналізувати особливості існування людини в сучасній реальності та знайдені нею способи самозбереження та самореалізації в ній, зосередившись на досі не досліджених аспектах фізичного та духовного збитку, пов'язаного з перманентною загрозою її життю, благополуччю, здоров'ю, пам'яті та бажанням.

Виклад основного матеріалу.

Загроза. Сучасний світ є сукупністю різного масштабу мультиполярних систем, в основі яких лежить не ідеологічна їхня визначеність, а баланс економічних бажань та інтересів. Відійшли в минуле традиційні бінарні опозиції, які спрямовували суспільну думку та геополітичні картографії.

На передньому плані світової політичної сцени перебувають фантоми – національні уряди, що представляють формальну владу недіючих державних інститутів, які насправді зберігаються заради ілюзії традиційної міжнародної структури та порядку, тоді як фактична наддержавна глобальна влада перебуває за лаштунками. Варто зауважити, що, на думку М. Фуко [12], влада – це не тільки пригнічуюча, а й продуктивна сила, яка виробляє суб'єктів. Кожен

тип влади передбачає самовизначення та самосвідомість, тобто міру та спосіб прояву сутності суб'єкта, що є продуктом тих чи інших практик і відносин, включаючи відносини влади. Тому очевидно, що разом із типом влади змінюється і концепт суб'єктності.

З погляду американського вченого Т. Мейя [19], вище сказане про суб'єкта та владу ініціює новий тип анархізму, названий постструктуралістським. Соціальний, політичний, економічний, культурний простори переплітаються в ризоморфній мережі, що не має центральної точки чи вузла, з якого як із джерела походила б влада. Оскільки влада дисперсна і пронизує все соціальне тіло, то й анархічний опір владі (у якому тільки і формується суб'єкт) також повинен мати такий само мережевий характер, фокусуючись на конкретних переплетеннях і точках, де влада стає пригнічуючою силою (насильством). Ризомна макромережа влади породжує макрополітику, яка протистоїть суб'єкту не лише на політичному та економічному, але водночас на епістемологічному, психологічному, лінгвістичному, релігійному, етичному, сексуальному, соціальному, інформаційному рівнях.

Різому при цьому слід розуміти, як образ соціального простору. «Вона зроблена не з одиниць, а з вимірів, чи, скоріш, із рухливих напрямів», – писали Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі [9]. Так, розуміння і практика рухаються від грандіозних макрополітичних наративів у бік мікрополітики – миттєвої волі, інтересу та бажання тих, хто творить політику, тобто двох сил, що протистоять одна одній, – влади та суспільного суб'єкта. Як приклад Ж. Дельоз наводить 1968 р., коли у Франції вистачало метушні, жестів, слів та ілюзій, проте важливо було лише те, що суспільство раптом побачило: «у ньому є щось нестерпне і можливість чогось іншого» [7, р. 233–236]. Як вважає філософ, це був колективний феномен із розряду «дайте мені можливого, бо я задихнуся». Можна розглядати це як прояв анархізму. Можливого немає задалегідь, його створює подія. Подія породжує інший спосіб життя, вона виробляє нову суб'єктивність (у значенні: нове ставлення до тіла, часу, сім'ї, середовища, роботи, культури, влади).

На думку американського філософа С. Ньюмена [23], правильніше розглядати анархічний опір як вияв війни: поле множинних битв, стратегій, локалізованих практик, тимчасових невдач і зрад – безперервний антагонізм без обіцянки остаточної перемоги.

Війна – один із модусів існування суспільства та людини – онтологічна загроза благополуччю та життю – потенційна можливість смерті. Застосування в ході сучасної війни переважно високоточної зброї, атакування дронами, а також терористичні методи ведення війни, що ґрунтуються на факторі раптовості, роблять вогневу загрозу перманентною. Локалізовані та очікувані

зіткнення на полі бою, фронтальне лобове протистояння супротивників у гарячих точках більше не у пріоритеті військової тактики. Крім того, війни є ефективним засобом вирішення економічних і політичних проблем наднаціонального характеру, що набули своєї головної функції як процес, а не бажаний результат. Тому війни сьогодні мають пролонгований характер, а іноді просто нескінченні. Вони ведуться не заради перемоги. Основні їхні цілі – взаємне задоволення інтересів та взаємна комерційна вигода сторін – досягаються у ході війни, а не за її підсумками, тобто метою є сама війна. Такі економічно «виправдані» війни стають безперервною реальністю і способом буття мільйонів людей, які навчаються жити в перманентному стресі, депресії та страху ймовірної загибелі.

Невизначеність та одночасна невідворотність загрози в поєднанні з особистою безпорадністю людини характерні також для існування її в епідемічних (пандемічних) просторах [17, р. 56–59]. Як війна, так і епідемія вимагають розчленування спільнот, суворої індивідуальної ізоляції, уникнення великих скупчень людей, готовності до територіальної мобільності, самозабезпечення, змушують до переходу на дистанційний формат життя та віртуального задоволення всіх своїх потреб та здійснення прав – інформаційних, комунікативних, освітніх, духовних та ін.

В умовах перманентної загрози небезпека не локалізована у просторі та часі, вона розсіяна та непередбачувана. Фактор постійної небезпеки перетворює життя людини на безперервний стрес і стан уразливості, вийти з яких вона не здатна. Усе її існування є переживанням власної ущербності й гострого бажання позбутися загрози і страху. Екзистенційне бажання екстраполюється як у раціональні, так і в несвідомі матеріальні та ментальні форми самозбереження: від правового захисту, вакцинування та медитацій до безпосередньої втечі від небезпеки у вигляді фізичного чи цифрового кочівництва – географічної міграції та життя в Мережі.

Ж. Дельоз [9], вибудовуючи свою парадигму мережевої методології, називає мережевих кочівників («номадів») «бажаючими машинами», просторовий площинний розподіл яких на певній «поверхні» являє собою складання мегамашини бажань – «орду», що прийшла на зміну інституту держави. Англійський філософ Т. Нейл [22, р. 16] розмірковує про номадичні структури в контексті мікрополітичних тенденцій. Номадичне збирання – це не фіксоване в якомусь просторі об'єднання чи співробітництво. Воно не просто стверджує хаос неоднорідності чи якісної відмінності; воно конститує колективний устрій, у якому всі елементи та агенти однаково задіяно у процесі трансформації. У всіх сферах – науці, мистецтві, політиці – кочові збирання є тим, що створює щось нове чи революційне для свого часу.

Пізніше мова піде про феномен онтологічного збитку, суть якого буде розкрито, у тому числі, за допомогою звернення до номадичного проекту Дельоза [9]. На цьому етапі звернення до дискурсу кочівництва пов'язано з розумінням нами *життя під постійною загрозою як перманентної війни*, а номада – як воїна.

Канадським ученим М. Маклюєном, що був відомий у 60-ті рр. ХХ ст. як теоретик засобів комунікації [20], був уведений термін «новий номадизм», а також «номад» у значенні метафоричного образу мобільного суб'єкта (із початку ще не цифрового кочівника), який тотожний давнім збирачам і відрізняється від них лише об'єктом свого прагнення, чим виступають не дикі злаки і коріння рослин, а інформація. При цьому, враховуючи щогодинне ускладнення інформаційних процесів, усе складніше стає контролювати походження, зміст, обмін та вплив інформації, особливо приватного характеру [3, р. 28].

Своєю чергою, для Дельоза та Гваттарі [6] номад – це «воїн вільної думки», «озброєний» інформацією, яка трансформується у знання, він здатний вирішити вічний конфлікт між державною владою та вільною особистістю. Динамічно розвиваючись, номадизм знаходить втілення як у світових, детериторіалізованих, інтернаціональних і міжкультурних практиках «кочування», так і в локальних просторах окремих міст.

Як у геометричному, так і в соціальному горизонтах ключовими атрибутами номадизму, що роблять його актуальною гуманітарною парадигмою, є ризомність, аструктурність та ацентрованість, пристосованість існувати в мережному просторі. Пунктирне існування сучасного суб'єкта все ж таки зумовлено певними мотивами, і основним із них є бажання уникнути загрози та можливого збитку. Дельоз [9] робить персоніфіковане *бажання* визначальною ознакою номадів і головним фактором їхньої життєздатності. Саме бажання дозволяє уявляти їх позбавленими духовності, але такими, що володіють волею до протистояння системі. Такою системою є держава. Простір, де вони мешкають, на відміну від держави, має відкритий характер. Якщо держава утримує та привласнює території за допомогою встановлення кордонів, сегментації свого простору, то одиничний кочівник – через безперервне переміщення, відкриття все нових і нових для себе територій та їхнього освоєння. При цьому кочівник не прикріплюється до поверхні, якою переміщується, він збагачується досвідом і задовольняє бажання самозберегтися, тимчасово уникнувши загрози.

Мілітаристські тенденції в поведінці номада пояснюються його постійною готовністю до самозахисту та експансії, однак вони мають суттєві особливості, добре донесені Дельозом [9]. «Орда» кочівників є не армією, а воїнством.

Війна як така зазвичай виступає функцією держави. Звичайно, що війни ведуть між собою держави та їхні коаліції. Однак номад як воїн веде свою війну з апаратом держави, з її армією. Армія держави складається із солдатів, але не воїнів; вона типізує й уніфікує воїнів, поглинаючи їхню унікальність і волю. При цьому, на думку філософа, війна є сутністю номадизму, адже подію протистояння, тобто «машину війни», пов'язану із загрозою життю, неможливо регламентувати, підкорити інструкції, статуту, команді, наказу, стратегії.

Дельоз також виявляє чітку різницю між воїном і військовослужбовцем в аспекті служіння. Фігура воїна постає як автономна самостійна одиниця, на підтвердження чого філософ наводить приклади з історії: мандрівні античні герої, середньовічні лицарі хрестових походів. Вони не лише «кочують», але часто протидіють владі, царю. Конфлікт державної влади з воїнством запрограмований самою їхньою природою. Об'єднання одиниць, їхнє захоплення й утримання, що властиві державі, вступають у конфлікт та суперечність із мобільністю та автономією воїна. Подібність воїна та кочівника в тому, що вони обоє протистоять державі, будучи опонентами стабільної структури.

Також Дельозу уявляються взаємовиключними держава та війна у традиційному її розумінні, оскільки війни часто загрожують виснаженням та загибеллю тих чи інших держав. До того ж, згідно з відомим висловом теоретика війни К. фон Клаузевіца, війна має місце бути тоді, коли вичерпано політичні засоби, тобто коли держава безсила. Ця позиція підтверджується справжнім станом справ на світовій сцені: перманентна глобальна війна стає альтернативою конкурентної боротьби сильних самостійних держав. Фактично це можна вважати війною поодиноких кочових суб'єктів зі світовою владою, а не міждержавним конфліктом. При цьому номадизм – єдина форма існування за умов потенційної загрози.

Оскільки діяльність номада має експансійний характер і пов'язана з постійним розширенням простору, то природним способом його буття є війна як боротьба за самозбереження. Свого часу класична держава як мегамашина влади прагнула поглинути номада-воїна і перетворити війну армій на організований, регламентований та кодифікований процес. Непоглиненість воїна державою, його автономність сьогодні породжують такого роду явища як бандитизм, хакерство, цифрове кочівництво, міграція, екстремізм, тероризм та ін. На відміну від держави, кочівник не збирає територію, він тимчасово закріплює за собою малу її частину, що дає можливість існувати без загрози для життя. Дельоз [9, р. 355–356] зазначає, що в «машині війни» сполучаються всі постаті номадизму, тобто постаті, пристосовані до життя в мережевій структурі – кочівник, воїн, бандит, мігрант. Війна спустошує простір, на якому вона розгортається, робить його порожнім, відкритим, позбавленим гли-

бини родинних зв'язків та ієрархії соціальної структури, правових та адміністративних алгоритмів функціонування. Війна розбиває стійкі збирання суб'єктів на одиницності та множинності.

Таким чином, людина на фізичному, психічному та ментальному рівнях втілює в собі гостре бажання уникнути загрози та зберегти якщо не свою цілісність та історичність (генезис, спорідненість, культуру), то хоча б своє тіло. Незадоволеність цього бажання викликає страждання, наділяє досвідом шкоди. У сьогоденнішому ризоморфному світі як небезпека, так і ущербність змінили свій характер, стали невловимі, не локалізовані, а глобальні, невідзначені, потенційні. Реальність привчає людину до наступного: загрози такі, що вона має звикнути з ними жити. Вони не минуші, вони – її спосіб існування, особливо в умовах тотальної діджиталізації суспільства [5]. Ту чи іншу мобільність у життя людини може внести тільки вона сама, щоб лавірувати між загрозами.

Традиційно основну загрозу для цивілізованої людини (суспільства) несли репресивні влади, режим, держава, що створюють рамки та встановлюють паноптичний контроль за її життям. У другій половині ХХ ст. відбувся перехід від практик стеження та дисципліни до режиму нагляду та контролю. На думку Дельоза, нові суспільства більше не діють шляхом обмеження людей, а діють за допомогою постійного контролю та миттєвої комунікації [8]. Суспільство контролю нагадує шосе, що не обмежує людину, проте керує її рухом та доступними варіантами напрямків. На сьогоденній день реалії соціального, господарського та духовного, мирного та військового життя такі, що головною небезпекою для людини виступають потенційні зовнішні загрози безробіття, злиднів, незатребуваності, самотності, відчуженості, епідемії, загибелі, еміграції, надто глобальний відкритий простір можливостей. Ключовою трагедією людини є не надмірна підконтрольність і залежність, а навпаки, сакраментальна непотрібність при ненав'язливих формах цифрового контролю [18, р. 221]. Так, умовами виживання та адаптації суб'єкта в постпаноптичному світі є маргіналізація, формалізація будь-яких зв'язків, мобільне кочування, вимушена ізоляція та різні форми ескапізму.

Збиток. Новітні умови життя та пов'язані з ними потрясіння для людини не можуть не позначатися на онтології агента (у минулому – суб'єкта). Перш ніж зануритись у риторику про збиток від номадизму, спробуймо уявити загальну трагедію ХХІ ст. в соціальному, антропологічному та онтологічному її аспектах. Особливо сучасна молодь розчавлена сьогодні економічною системою, яка відводить їй дедалі більш ненадійне місце. Молоді люди підда-

ються ментальному маніпулюванню через формування типологізованої мас-медійної суб'єктивності.

Як психоаналітик Гваттарі [15; 25] зазначає «екологічну кризу» або «дисбаланс» на планеті, що розглядається ним у трьох екологічних регістрах: навколишнього середовища (рослинна екологія), суспільних відносин (соціальна екологія) та людської суб'єктивності (духовна екологія). Потрясіння, що відбуваються в цих сферах, загрожують усім модусам життя людини – як індивідуальним, так і колективним. Мережі родинних стосунків схильні скорочуватися до мінімуму. Сімейне й подружнє життя формалізується, стандартизується та «костеніє». Сусідські відносини зводяться до найгірших своїх проявів. Прогресує інфантилізація. Туризм, наприклад, найчастіше зводиться до подорожі дома. Активний час людини, що звільнився в результаті інформатизації праці та побуту, витрачається на самотність, депресію, пасивний відпочинок і пошуки роботи.

Суспільна екософія полягає в розвитку конкретних практик, націлених на модифікацію способів співіснування в парі, у сім'ї, у міському контексті, у трудовому колективі. Виникає необхідність реконструювати сукупність способів буття-в-групі. І це передбачає не лише комунікаційні інтервенції, а й екзистенційні мутації на мікросоціальному рівні та в інституційному масштабі. Ментальна екософія призводить до зміни ставлення суб'єкта до тіла, фантазму, часу, що минає, до «таємниць» життя і смерті.

Наприкінці 70-х Фуко [13], який назвав медицину «біополітичною стратегією», прозорливо передбачав загрозу у зв'язку зі зростанням значення тіла та його потреб в умовах диджиталізації, віддаленої зайнятості та самопідприємництва. Сучасні футурологи також зазначають, що медико-фармакологічний комплекс, який зараз посів чільну позицію, виконує ту функцію, яку зазвичай виконував військово-промисловий. Існують навіть прогнози встановлення солідаризму – режиму «медичного фашизму», який дуже близький до традиційної диктатури і характеризується відсутністю реальної демократії та жорсткою незмінюваністю глобальної влади, яка керуватиме масами через ІТ-технології. Постконституційний світ, у якому ми вже фактично перебуваємо за відсутності реальної демократії, є кроком на шляху до так званого шостого технологічного устрою, в якому пануватиме Штучний Інтелект. Його значну частину складатиме віртуальна реальність, де можна буде створювати робочі місця, вести комунікацію, здійснювати управління, освіту, розваги – така собі ера переможного кіберпанку [21, р. 14].

Будь-яка епоха і культура, що її наповнює, містить у собі трагізм, притаманний одній тільки їй. Цей трагізм пов'язано з усвідомленою загрозою та соціальною жертвою, принесеною абстрактним суб'єктом та цілим поколінням.

Зовнішність трагізму першої половини XXI ст. має особливі риси. Він не схожий на трагізм самодержавства, тоталітаризму чи трансформаційного суспільства. Сучасний трагізм виснажливо нескінченний, перманентний і глобальний. У ньому формуються нова соціальність у вигляді спільноти і нова суб'єктність у вигляді агентності [21]. Безперечно, кожна історична форма трагізму зумовлена тими чи іншими об'єктивними обставинами: політичними режимами, війнами, економічними кризами, репресіями, трудовими відносинами, рівнем технологій, освіти тощо.

Має свої об'єктивні підстави і сучасний трагізм – це цифровізація та пов'язані з нею збочення соціальних процесів (поведінки, взаємодії, комунікації, зайнятості, міграції, підпорядкування, родинної спорідненості тощо). Зрештою, будь-яка форма трагізму є переживанням *загрози*, пов'язаної з цим особистою *ущербності* і, як наслідок, *невдоволення собою*. Як суспільне явище трагізм являє собою тотальне, масове переживання загрози і збитку переважною більшістю представників соціуму. Конкретними проявами трагізму виступають, зокрема, такі сучасні явища, як прекарність та номадизм. Таким проблемам приділено велику увагу в науковому дискурсі.

У стані перманентної мобільності, віртуальної та фізичної, існування сучасної людини можна назвати пунктирним. Такий асоціальний спосіб існування супроводжується духовним мінімалізмом агента, а загублена стійкість та соціальна самотність – втратою його ідентичності. Мінімізується залежність особи від людей, місць, історії, спорідненості, пам'яті; відбувається розрив духовних «артерій»; своє походження і спадщину людина замикає на саму себе, вибудовуючи особистий автономний простір і ризомну траєкторію активності в сингулярному світі. Екзистенційна філософія назвала б це втратою сенсу існування, проте метамодерн бачить сенси зовсім не в холистичному супідпорядкуванні та діалектичній приналежності частини цілому. Травма сучасного агента не у відчуженості як такій, а в абсолютній відсутності можливості його впливу на ситуацію.

Сьогодні в соціальній філософії, зокрема в аспекті трудових і правових відносин, цей феномен уразливості та безпорадності суб'єкта отримав найменування «прекарність» і статус одного з найбільш травматичних суспільних явищ, оскільки охоплює найповноцінніших і найжиттєздатніших представників соціуму, що позбавлені повної та гарантованої зайнятості [2]. При цьому в європейських країнах спостерігається той самий, що й у зонах злиднів, принцип соціальної напруги разом із хронічним безробіттям та маргіналізацією значної частини працездатного населення – позаштатних робітників – прекаріїв – класу знецінених та вразливих. У середовищі прекаріату основним місцем тілесної комунікації стають загальні географічні й віртуальні локації

як точки перетину інтересів окремих індивідів та їхнього співробітництва, а основним способом комунікації – перформанс, чи перформативний акт. Саме перформативізм із його принципами процесуальності, радикальності, ситуативного акціонізму, публічності та тілесної присутності робить виправданим звернення до практики номадизму як до спорідненої йому з онтологічної точки зору активності людини [16].

Травматичний досвід прекаріату значною мірою став причиною метамодерністського ескапізму, який уже не нагадує екзистенційний ескапізм як романтичну реакцію на смисловтрату, але також являє собою втечу від реальності в інореальність. Такою інореальністю тепер є цифровий вимір, а «біженцями» – цифрові кочівники – номади.

Як такий номадизм – це спосіб життя, що вимагає розриву з будь-якою укоріненістю, статичністю, прив'язаністю, – нескінченний рух, кочівництво – термін, що виник у гуманітарному дискурсі нещодавно і став трендовим завдяки Дельозу і Гваттарі. Це те, що протистоїть усілякій осілості, оскільки будь-які топоси для нього є лише пунктами ризомного шляху і цим шляхом визначаються. Хоча номадизм охоплює досить широке коло явищ, сьогодні за ним закріпилося значення саме цифрового кочівництва – блукання в медійному просторі, у кіберреальності, оскільки як реальна соціальна практика він можливий саме завдяки «кочовим технологіям» (QR-коди, мобільні додатки, девайси), «кочовій інфраструктурі» і в цілому «віртуальному простору як інтерфейсу, що відповідає інтуїтивному розумінню людини» [14, р. 88].

«Digital nomads» – люди, які у процесі своєї професійної діяльності, навчання, творчості чи дозвілля не прив'язані до будь-якого певного місця завдяки використанню інтернет-технологій та мобільного зв'язку; вони змінюють географію, фізичну присутність, рід діяльності, реальну особистість, соціальні ролі; освоюють нові для себе професійні, підприємницькі, освітні, оздоровчі, творчі та інші практики, реалізуючи так звану діяльність на ходу. Ураховуючи активність та впливовість цієї соціальної категорії, Дж. Уррі [24] розцінює номадизм як появу чергового класу під назвою «новий мобілітет», який здобуває перемогу над територіальністю, осілістю та его-ідентичністю.

Номадологічна риторика на сьогоднішній день виділяє в мережевому просторі безліч різновидів кочівників, стратифікуючи їх відповідно до галузі та роду цифрової діяльності: когнітивні номади, студентські, технокочівники, цифрові мігранти, цифрові ковбої, цифрові цигани та ін. Р. Флорида [11] назвав це співтовариство, що швидко зростає, «креативним класом». Кожна кочова категорія прагне онлайн-близькості, використовуючи для цього свої локації та «оазиси» (коворкінги, антикафе, електронні хайвеї, хаби, воркшопи, креативні простори, форуми тощо).

Простір мережевих інтеракцій позбавлено територіальності, тому присутність у ньому досить відносна. Онтологія мережного існування є гібридною, плинною, динамічною. Використовувана З. Бауманом [1] метафора «текуча», «плинна» чи «рідка» сучасність вдало характеризує стан безперервного переміщення, плавлення, перетікання, у якому відбувається побудова нової дійсності. Однією з головних рис людини текучої сучасності є близькість її до джерел невизначеності, а також здатність вислизати, віддалятися. Розмиті межі між реальним та віртуальним, аналоговим та цифровим, зовнішнім та внутрішнім, існуючим та потенційним.

Плинність не залишає не тільки особистості та суб'єктивності, а й самого тіла. Такий онтологічний ефект Дельоз і Гваттарі [9] назвали «тілом без органів», обравши для його пояснення епістемологію шизоаналізу, у рамках якої розглядають і сам номадизм, оскільки номадизм, як і світ шизоаналізу, лежить у площині бажання, тілесності та абсолюту можливостей.

Номадична реальність – реальність вислизання, де відсутній репресивний нагляд. Єдиний сенс існування в такій реальності – просто ковзати поверхнею у просторі образів. У вічному вислизанні становлення особистості не завершується, зберігається можливість стати ким і чим завгодно, обравши зовнішність, стать, статус, стиль, професію, місце проживання, біографію та ідентичність. Соціальні мережі, блоги та форуми сприяють репрезентації суб'єкта, але репрезентації частковій, фрагментарній, поверхневій.

Простір мережевих інтеракцій позбавлено територіальності, тому присутність у ньому є досить відносною. Онтологія мережного існування є гібридною, плинною, динамічною. Використовувана З. Бауманом [1] метафора «текуча» чи «рідка» сучасність вдало характеризує стан безперервного переміщення, плавлення, перетікання, де йде побудова нової дійсності. Однією з головних рис людини текучої сучасності є близькість до джерел невизначеності, а також здатність вислизати, віддалятися. Розмиті межі між реальним та віртуальним, аналоговим та цифровим, зовнішнім та внутрішнім, існуючим та потенційним.

Плинність не залишає не лише особистості та суб'єктивності, а й самого тіла. Такий онтологічний ефект Дельоз і Гваттарі [9] назвали «тілом без органів», вибравши для його пояснення епістемологію шизоаналізу, у рамках якої розглядають і сам номадизм, оскільки номадизм, як і світ шизоаналізу, лежить у площині бажання, тілесності та абсолюту можливостей.

Альтернативою суб'єктивності, соціальності, ідентичності, індивідуальності, особистості сьогодні виступає агентність. У тій чи іншій структурі – соціальній, правовій, цифровій, інформаційній – агент характеризується де-

централізованим статусом та схильністю до моделювання (часто імітаційного моделювання). Дана характеристика відрізняє соціальних агентів від соціальних сутностей (суб'єктів), що діють на макрорівні [21, р. 22]. Поняття агентності тісно пов'язано з мережевою теорією та поняттям розсіяного існування. Такий мерехтливий у своєму існуванні агент, що являє симбіоз зі своїм девайсом, безперервно рухається в ризоморфному кіберпросторі, переходячи за посиланнями та хештегами, зісковзуючи в нові й нові контексти, взаємодіючи, збагачуючись і розтрачуючи себе, перетворюючись і розвиваючись. Рух може бути будь-якої миті перервано, розірвано, агент може з легкістю перейти на іншу лінію ризоми. Як символ ризоматичної мережевої структури Дельоз [9, р. 338] наводить траву, всупереч ригідному образу дерева, бінарного та ієрархічного. Такий символ наголошує на гетерогенності, множинності, необмеженості, рівноправності зв'язків.

Показово те, що лінії вислизання свого ризоматичного шляху агент вибудовує сам, керуючись миттєвими не завжди свідомими бажаннями. Кожен новий відрізок шляху непередбачуваний. У реальності, яку конструює агент, відтворюючи себе в кіберпросторі, а також у просторах, частково зумовлених віртуальністю, – бізнесі, фінансах, освіті, він «програмує» власні бажання. Дельоз і Гваттарі [10, р. 36–38] навіть характеризують саму онлайн-діяльність людини як несвідому та називають її бажаним виробництвом, а індивіда, своєю чергою, машиною, що бажає, або машиною бажання. У капіталістичному світі ринкових відносин бажання створює реальність людського буття. Робота бажання справді подібна до промислового виробництва. Теорія просьюмеризму називає це процесом виробництва / споживання, коли споживач, висловлюючи свої бажання, сам генерує корисний йому контент вебреальності, самостійно виробляючи необхідну йому інформацію, знання, ідеї, образи, послуги, товари та речі. Бажання перетворюється на віртуальний ресурс економіки, який і задовольняє наші потреби [26, с. 47–75].

Однак збиток полягає в тому, що, узаємодіючи з простором по той бік екрану, агент, занурений у систему бажань, часто зазнає диктату неусвідомлених соціальних кодів. Агенту, який включений до медійного простору, неминуче диктується, що саме актуально бажати, хоча цей диктат і не є ультимативним. Так, наприклад, реклама індивідуального контенту мимоволі пропонує користувачеві ресурс, відбір якого заснований на його пошукових запитах та особистих даних (стать, вік, локація). Тому просьюмер – не пасивний спостерігач, а учасник циклу виробництва, він включений у процес створення контенту.

З одного боку, будь-які номадичні практики прийнято розцінювати сьогодні як тренд нового способу буття людини в матриці мережевої структури соціальності, нову форму її свободи і спосіб інтеграції. З іншого боку, кочівництво є відмовою від побудови відносин близькості та сталості, явною маргіналізацією: людина відчужує від себе спорідненість, історію, духовність, позбавляється глибини власної особистості, заміщуючи це агентними зв'язками.

Наприклад, представників «креативного класу» цифрових кочівників визнано сьогодні найефективнішими працівниками, за залучення яких борються роботодавці. Вони мають такі компетенції, як мультикультурність, мультимовність, тайм-менеджмент та вміння керувати проектами, стресостійкість, адаптивність, мобільність, здатність працювати в режимі невизначеності, мінливості та ризику, перманентна трудова активність, безперервна освіта, комунікабельність, відкритість для навчання, ІТ-компетентність, здатність до швидкого аналізу та оперування інформацією тощо. Однак для підтримки номадами своєї професійної, емоційної та фізичної активності від них потребуються навички самоорганізації та самопрезентації, а також невичерпні резерви самомотивації, що неможливо в умовах маргінальності та соціальної самотності. Крім того, насправді навички кочівництва та необхідні для цього емоційні та когнітивні ресурси притаманні далеко не всім із тих, хто змушений вести «кочовий» спосіб життя. Ще однією негативною стороною цифрового кочівництва є цифрова залежність та емоційний примітивізм відносин та станів кочових агентів, що можна назвати духовною деградацією та антропологічним збитком. Трагізм цієї ситуації спонукає цифрових кочівників до нескінченних подорожей у пошуках комфортніших локацій, до безперервної міграції.

При більш ретельному аналізі феномен номадизму видається поверненням до примітивних форм людської активності, на кшталт первісного мисливства й збиральництва, проте на даний час збиральництва не матеріальних продуктів, а інформації. Початкова тенденція до ускладнення когнітивних навичок людини одночасно обертається примітивізацією соціальних структур та міжособистісних зв'язків.

Ще одне питання, пов'язане з номадизмом, – питання глобалістичних тенденцій. Життєва тактика номада являє собою нескінченний пошук себе, самовизначення та самореалізацію. При цьому він залишається носієм своєї первісної культури, яка не може бути асимільована культурними традиціями країн та регіонів його тимчасового перебування. Де б не жив кочівник, він намагається підкреслити свою індивідуальність при збереженні нейтралітету по відношенню до культур інших спільнот та соціальних груп, де-

монструючи ввічливу байдужість до них. У той самий час він перетинає межу маргінальності, законності й локальної соціальної нормативності. Така фізична та ментальна сингулярність номада парадигмально суперечить моделі глобального світу та існування в ньому. Номад – не людина світу, вона не демонструє свою культурну ідентичність, але й не відмовляється від неї. Номад заздалегідь не визначений у побудові своєї ризоми і не підконтрольний навіть глобальній паноптичній владі. Він живе не в комунікативному просторі, він існує у просторі індивідуальної трагедії самотності, від якої шукає захисту.

Ідентичність кочівника, у значенні самоусвідомлення безперервності свого існування в часі та просторі (традиційності, спадкоємності), не можна назвати множинною ідентичністю, або поліідентичністю; він, скоріше, перебуває *за межами* ідентичності. Усі межі номада, як географічні, державні, національно-культурні, так і межі соціальних ролей, умовні. Вони долають навіть рамки та умовності капіталістичного суспільства споживання, демонструючи особливу форму мобільного та продуктивного аскетизму.

Так, Дельоз [9, р. 632] не вважає номадичний спосіб буття комунікативним. Комунікативне існування було властиво осілим суб'єктам соціально-географічного простору постмодерної культури. Підприємницька стратегія життя консьюмерського суспільства потребувала комунікативної парадигми, для того щоб бути обґрунтованою та зрозумілою. Метафізика комунікації, у тому числі в політиці, допомагала брати участь у розподілі та перерозподілі закритих, але контактних просторів та часток їхніх ресурсів між підприємливими бізнесменами та споживачами світового ринку. Комунікація в політиці, економіці, інформаційному середовищі, мистецтві у ХХ ст. стала обкладинкою ринкової демократії. Багато чинників, передусім цифровізація, сприяли делокалізації в минулому комунікативного суб'єкта, сприяли його аскетизму та сингулярності, що вилилося в антропологічний збиток для нього.

Комунікувати можна лише від своєї особи, будучи ідентифікованою та стійкою у своїй культурній приналежності та топологічній присутності. Своєю чергою, кочовий агент, який є поза межами ідентичності, онтологічно не комунікативний і не причетний до просторів, де тимчасово перебуває. Він перформативний, він – потенційний мігрант, існування якого можна назвати гібридним. Американська філософ Батлер у принципі розцінює перформативність як нову онтологію, згідно з якою реальність не є ані природно, ані соціально детермінованою, вона перформатується, певним чином відтворюється самими агентами [2].

Номадичні траєкторії ризомні, вони являють собою самоціль. Не тільки номад рухається своїм шляхом, але сам шлях також не залишається нерухо-

мим. Гібридність буття номада, за словами Дельоза [9, р. 635–636], полягає в тому, що в екзистенційному сенсі його немає поза переміщенням. Переміщення від самого початку притаманне йому і визначає його як кочівника. Кочівник не є рухливий у тому значенні, що він не переміщується від точки до точки, до будинку або від нього, як колись осіла людина. Він рухається разом із будинком, тому йдеться не про рух і видозміну, а про мігрантський спосіб його буття. Кочівника супроводжує постать мігранта, хоча вони не одне й те саме. *Точки присутності* на ризомному шляху номада лише ненадовго переривають рух і довільно змінюють його напрям, і все ж таки відіграють значну роль як єдиний і несуттєвий елемент стабільності, відносний у часі й просторі, але такий, що дає можливість агенту, який мігрує, оцінити й порівняти його попередній і подальший шлях. Саме в таких періодичних точках присутності номад тимчасово привласнює простір і збагачується його вмістом, а також надає сенси пізнаному, створюючи свою індивідуальну точкову мікросферу.

Тема міграції як вимушеного номадизму заслуговує на особливе дослідження. На цьому етапі слід зазначити, що такого роду вимушений номадизм також породжує мережеві структури квазідержавного характеру, які виходять за межі простої спорідненої мережевої організації. Вимушений номадизм – одна із закономірних реакцій на збиток, що переживається людиною в соціальній відчуженості. Саме в ризоморфній, нестабільній та несистематизованій реальності, у контексті розриву ментальних зв'язків, перманентної загрози, тотальної децентралізації, множення антагонізмів, сингуляризації одиниць відбувається загострення проблем імміграції та расизму, екстремізму та дискримінації меншин, моральної деградації. Так, після *збитку* людини, що спостерігається в сучасному світі, ми послідовно переходимо до такого антропологічного аспекту, як *захист*.

Захист розглядається тут як виникаючий унаслідок природної потреби когнітивний, вольовий та психічний стан людини, що є закономірною реакцією на *збиток*, який переживається нею в умовах перманентної *загрози*. Три антропологічні аспекти – *загроза* – *збиток* – *захист* – є невід'ємними елементами існування агента в реаліях мережевої та ворожої йому соціальності. Рефлекс захисту спонукає його до різних асоціальних стратегій, зокрема номадичного характеру, тобто таких, що передбачають аскетичну модель поведінки, – еміграція, безперервна міграція, цифрове кочівництво, ескапізм. Зворотною стороною стану захисту є свідомо відмова людини від духовно-емоційного компонента екзистенції та зосередженість її на жорстко раціональних, практичних засадах активності. Такі засади узгоджуються з юри-

дичними схемами обвинувачення-виправдання та правовою логікою в принципі.

Світ, у якому панують опосередковані дигітальні зв'язки, позбавляє своїх агентів необхідності моральної взаємодії, водночас виводячи на перший план взаємодію інтелектуальну, раціонально і практично обґрунтовану. Раціональна мотивація поведінки спирається на аргументи, об'єктивні факти, логічні підстави, корисні результати, доцільність. Місце моралі як основного регулятора соціальних відносин прагне посісти права нормативність. Агентна спільнота, яка тепер представляє соціум, потребує не духовної гармонії, а виключно правової регуляції. Якщо в основі моральних взаємин лежала довіра, то юридичні відносини будуються на взаємній недовірі, раціональному компромісі та силі доказу.

Зразкової значущості набуває модель суду в сенсі робочого алгоритму взаємодії між сторонами та принципу співвідношення їхніх прав. Кожен учасник має особисті інтереси. Якщо в певній ситуації ти справді не маєш рації, і на тобі лежить провина за скоєне або допущене зло, це зовсім не може бути причиною оцінки та самооцінки тебе як винного і тим більше відповідального за небажану подію, що відбулася. Винним суб'єкта може зробити лише демонстрація очевидних та обґрунтованих аргументів логічного та фактичного характеру, які «працюють» проти нього в цих умовах у цьому місці. Доки таких аргументів немає, він не винен. Однак у випадку, якщо ти насправді невинний у тому, що небажана подія сталася, але це відомо тільки тобі, єдиним, що визначить твою невинуватість, як і раніше, будуть лише аргументи на твою користь, переконливі для інших. Якщо вони відсутні, ти винен. Таким чином, весь простір міжсуб'єктних відносин в аспекті осуд-виправдання, звинувачення-захист вибудовується за принципами банального правосуддя. Сенси присвоюються як результат тією чи іншою мірою успішного доказу, але не реального стану речей. Тобто інтелект визначає реальність, а не навпаки.

Безперечно, правовий захист уявляється сучасній людині найбільш ефективним способом самозбереження та забезпечення власної безпеки. Проте звернення до нього зазвичай буває зумовлено саме радикальним і конкретним посяганням на ті чи інші права і свободи громадян. Критичні ситуації, такі як зниження рівня життя, відчуження від більшості та перебування в соціальній меншості або статусі вигнанця, страх репресій, загроза загибелі та втрати житла в умовах війни по відношенню до мирних людей, які не воюють та перебувають на цивільній території, життя в постійному стресі тощо, не можуть бути подолані за допомогою юридичного втручання. Такі форми індивідуаль-

ного та колективного збитку вимагають інших способів захисту, найпоширенішим з яких є *еміграція*.

Залежно від мети еміграція має свої різновиди: трудова, військова, політична. У значних масштабах кожна з них становить гуманітарний виклик для демографії, бізнесу, культури та освіти країни. Схожими з феноменом еміграції є й інші міграційні стратегії, що дають такі соціальні прошарки, як біженці, вимушено переміщені особи, особи, що мають статус тимчасового захисту, та ін. У загальному антропологічному контексті, зокрема з погляду теорії збитку, усі ці категорії мігрантів являють собою номадів глобального безструктурного простору.

Незалежно від грандіозності планів, мігранти зазнають складнощів з інтеграцією в суспільство та культуру країни перебування, а також для них неминучі проблеми з адаптацією, особливо це стосується вимушених мігрантів. Одним із життєво важливих «живильних» каналів зв'язку з батьківщиною стає для них Мережа. Поступова сепарація емігрантів делокалізує їх у просторі, розсіює і перетворює їхній шлях на ризомні лінії вислизання. Необхідність безперервної трансформації навичок, способу життя, свідомості перетворює людину на суто формального учасника систематизованих соціальних процесів, у яких їй доводиться брати участь. При цьому кочове середовище і втрата ідентичності робить її існування гібридним, розсіяним, таким, що являє собою рух і немислиме без нього.

Незважаючи на видиму *ущербність*, міграційний номадизм є формою *захисту* людини від численних загроз, пов'язаних зазвичай не з тиском авторитарних систем, а навпаки, із самотністю, непотрібністю та загубленістю в хаосі випадкових зв'язків чужого світу. Ризомна номадична траєкторія руху мігранта створює враження безсистемності та марності вічного пошуку, у якому він перебуває. Однак безпосередньо сам по собі рух і є він сам. Тільки в реальності вислизання він може зберегти свою відносну цілісність. Вислизання від небезпеки дає надію на порятунк і водночас, завдаючи безумовного дискомфорту та страждань, є захистом. Тобто оптимальною тактикою *захисту* обрано втечу.

Отже, шукаюче й вислизаюче буття в ризоморфній реальності позбавляється усіх бінарностей і антагонізмів, робить природу суб'єкта гетерогенною, від чого втеча стає і його трагедією, і його порятунком одночасно, страждання та насолода зливаються, споживання та виробництво невід'ємні одне від одного, збиток та захист більше не пов'язані як причина і наслідок – вони замкнуті в колі, яке їх з'єднує. Потенційність загрози та потенційність *руху від неї* – новий онтологічний проєкт людини та світу. Проте тільки-но рух припиниться, суб'єкт зупиниться, згадає попередню локацію та сприйме нову,

він відчує неймовірну екзистенційну трагедію, отримає тяжку травму відчуження, розриву та незахищеності. Ризомний рух, разом із його причиною, механізмом і напрямом, може бути розцінений як методологічна альтернатива діалектичному руху, що виникла в мережевій мобільній структурі соціальної, політичної, економічної та цифрової реальності.

Висновки. Аналіз особливостей існування людини в сучасній гібридній реальності дозволяє дійти висновку про те, що закономірним і природним для неї в цих умовах виявляється стан різнорідного збитку та бажання його компенсувати, йому запобігти. Нескінченні загрози і пов'язана з ними нестабільність залишають людину віч-на-віч із проблемою самовизначення, яке не може бути остаточним, оскільки безперервно модифікується саме середовище, у якому вона існує.

Вічне розгалуження шляхів та розсіювання ресурсів життєвого становлення людини знаходить своє методологічне вираження в наративі ризоми. Ризомні траєкторії не можуть бути відображені в «дорожній мапі» індивідуальної долі чи соціальної історії. Матриця ризоми – це рух, вічна трансформація. Ця «мапа» допускає зв'язки у всіх своїх вимірах, вона відкрита, трансгресивна, оборотна, може бути розірвана, перевернута, перекинута, схильна до постійних модифікацій, адаптована до будь-яких способів збирання, охоплює агентів будь-якого формату – індивіда, групу, соціальну формацію.

Ризоморфний простір генерує себе, стрімко розгалужуючи альтернативні маршрути своїх локальних та незалежних агентів, перетворюючи їх на безмежну можливість самих себе та жести власних бажань. Так виникає глобально-онтологічна, а не суто інформаційна мережа – мобільна жива структура, активною рушійною силою якої є людина. Жодний ризоморфний вимір буття людини – інформаційний, соціальний, економічний – не буває стабільним і тотожнім собі, що не може не позначатися на способі буття кочуючих у ньому агентів. Невичерпні ризики цієї реальності гранично ускладнюють і драматизують буття присутніх у ній. Спроби хоча б на якийсь час збалансувати умови, можливості, бажання та дії у вузлових точках маршруту обертаються для людини хворобливим переживанням свого збитку та пошуками нових стратегій захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge : Polity Press, 2000. 228 p.
2. Butler J. Notes Toward a Performative Theory of Assembly. Harvard : Harvard University Press, 2015. 256 p.

3. Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalinovsky Y. Y., Kalnytskyi E. A., Zhdanenko S. B. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 2018. № 51 (1/2). P. 24–33.
4. Danilyan O., Dzeban O., Kalynovsky Y. Social instability as a global trend of the modern world. *Cogito. Multidisciplinary research journal*. 2022. Vol. 14, № 3. P. 141–161.
5. Danilyan O., Dzoban O., Kalynovsky Y. Digital man as a product of the information society. *Cogito*. 2023. Vol. 15 (1). P. 142–158.
6. Deleuze G., Guattari F. *Nomadology: The War Machine*. New York : Semiotext(e), 1986. 160 p.
7. Deleuze G. May'68 Didn't Happen. *Two Regimes of Madness. Texts and Interviews 1975–1995* / edited by David Lapoujade; translated by Ames Hodges and Mike Taormina. New York, Columbia University: Semiotext(e), 2007. P. 233–236.
8. Deleuze G. *Negotiations, 1972–1990* / translated by Martin Joughin. New York : Columbia University Press, 1995. 221 p.
9. Deleuze G., Guattari F. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* / translation and Foreword by Brian Massumi. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. 628 p.
10. Deleuze G., Guattari F. *Anti-Edipus: Capitalism and Schizophrenia* / translated from the French by Robert Hurly, Mark Seem and Helen R. Lane; preface by Michel Foucault. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1983. 400 p.
11. Florida R. *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York : Basic Books, 2002. 419 p.
12. Foucault M and Deleuze G. *Intellectuals and Power*. In *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* / edited by D. F. Bouchard. Ithaca : Cornell University Press, 1977. URL: https://miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1977_Deleuze-and-Foucault_Intellectuals-and-Power_chapter.pdf (дата звернення: 10.02.2024).
13. Foucault M. *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978–79* / English Series Editor: Arnold I. Davidson ; translated by Graham Burchell. 2008. URL: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW353/%5BMichel_Foucault%2C_Michel_Senellart%2C_Arnold_I._Davi%28BookFi%29.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
14. Getman A. P., Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalynovsky Yu. Yu. Modern ontology: reflection on the continuity of cyberspace and virtual reality. *Revista de Filosofia*. 2022(3). Vol. 39, № 102. P. 78–94.
15. Guattari F. *The Three Ecologies* / translated by Ian Pindar and Paul Sutton. London and New Brunswick, NJ : The Athlone Press, 2000. URL: https://monoskop.org/images/4/44/Guattari_Felix_The_Three_Ecologies.pdf (дата звернення: 23.01.2024).
16. Kalnytskyi E., Meliakova Y., Kovalenko I., Zhdanenko S. Philosophy of Legal Actionism. *Cogito*. 2023. Vol. 15, № 1. P. 59–79.
17. Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. The Experience of Philosophizing in Emergency Conditions: Specifics and Perspectives. *Cogito*. 2022. Vol. 14, № 3. P. 44–62.

18. Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. Postpanopticon: Control and Media in the New Digital Reality. *Filosofija. Sociologija*. 2023. Vol. 34, №3. P. 219–227.
19. May T. *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1994. 165 p.
20. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Mass. : The MIT Press, 1994. 392 p.
21. Meliakova Y., Kovalenko I., Kalnytskyi E., Kovalenko H. Performativity and self-exploitation: body significance in late capitalist era. *Cogito*. 2021. Vol. 13, №4. P. 7–29.
22. Nail T. No Gods! No Masters!: From Ontological to Political Anarchism. *Deleuze and Anarchism* / Chantelle Gray Van Heerden, Aragorn Eloff (ed.). Edinburgh : Edinburgh University Press, 2019. 248 p.
23. Newman S. *From Bakunin to Lakan: Anti-authoritarianism and the Dislocation of Power*. Maryland, MD: Lexington Book, 2001. 197 p.
24. Urry J. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London : Routledge, 2000. 266 p.
25. Гваттари Ф. Три екології. Ч. 1 / пер. с фр. Л. Прокопенко. URL: <https://politcom.org.ua/feliks-gvattari-tri-jekologii-chast-1> (дата звернення: 27.01.2024).
26. Мелякова Ю. В., Коваленко І. І., Кальницький Е. А. Акценти нової соціальності: спільнота, агентність, індивідуальні права. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. №1 (56). С. 47–75.

REFERENCES

1. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
2. Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Harvard: Harvard University Press.
3. Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovskiy, Y. Y., Kalnytskyi, E. A., Zhdanenko, S. B. (2018). Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*, 51(1/2), 24–33.
4. Danilyan, O., Dzeban, O., Kalynovskiy, Y. (2022). Social instability as a global trend of the modern world. *Cogito. Multidisciplinary research journal*, Vol. 14(3), 141–161.
5. Danilyan, O., Dzoban, O., Kalynovskiy, Y. (2023). Digital man as a product of the information society. *Cogito*, Vol. 15(1), 142–158.
6. Deleuze, G., Guattari, F. (1986). *Nomadology: The War Machine*. New York: Semiotext(e).
7. Deleuze, G. (2007). May'68 Didn't Happen. Two Regimes of Madness. *Texts and Interviews 1975–1995* / edited by David Lapoujade; translated by Ames Hodges and Mike Taormina. New York, Columbia University: Semiotext(e), 233–236.
8. Deleuze, G. (1995). *Negotiations, 1972–1990* / translated by Martin Joughin. New York: Columbia University Press.

9. Deleuze, G., Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* / translation and Foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
10. Deleuze, G., Guattari, F. (1983). *Anti-Edipus: Capitalism and Schizophrenia* / translated from the French by Robert Hurly, Mark Seem and Helen R. Lane; preface by Michel Foucault. Minneapolis: University of Minnesota Press.
11. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books.
12. Foucault, M and Deleuze, G. (1977). *Intellectuals and Power*. In *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* / edited by D. F. Bouchard. Ithaca: Cornell University Press. URL: https://miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1977_Deleuze-and-Foucault_Intellectuals-and-Power_chapter.pdf.
13. Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978–79* / English Series Editor: Arnold I. Davidson; translated by Graham Burchell. URL: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW353/%5BMichel_Foucault%2C_Michel_Senellart%2C_Arnold_I._Davi%28BookFi%29.pdf.
14. Getman, A. P., Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalynovskyi, Yu. Yu. (2022). Modern ontology: reflection on the continuity of cyberspace and virtual reality. *Revista de Filosofía*, Vol. 39(102), 78–94.
15. Guattari, F. (2000). *The Three Ecologies* / translated by Ian Pindar and Paul Sutton. London and New Brunswick, NJ: The Athlone Press. URL: https://monoskop.org/images/4/44/Guattari_Felix_The_Three_Ecologies.pdf.
16. Kalnytskyi, E., Meliakova, Y., Kovalenko, I., Zhdanenko, S. (2023). Philosophy of Legal Actionism. *Cogito*, Vol. 15(1), 59–79.
17. Kovalenko, I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E., Nesterenko, K. (2022). The Experience of Philosophizing in Emergency Conditions: Specifics and Perspectives. *Cogito*, Vol. 14(3), 44–62.
18. Kovalenko, I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E., Nesterenko, K. (2023). Postpanopticon: Control and Media in the New Digital Reality. *Filosofija. Sociologija*, Vol. 34(3), 219–227.
19. May, T. (1994). *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*. University Park: Pennsylvania State University Press.
20. McLuhan, M. (1994). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
21. Meliakova, Y., Kovalenko, I., Kalnytskyi, E., Kovalenko, H. (2021). Performativity and self-exploitation: body significance in late capitalist era. *Cogito*, Vol. 13(4), 7–29.
22. Nail, T. (2019). *No Gods! No Masters!: From Ontological to Political Anarchism. Deleuze and Anarchism* / Chantelle Gray Van Heerden, Aragorn Eloff (ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press.
23. Newman, S. (2001). *From Bakunin to Lakan: Anti-authoritarianism and the Dislocation of Power*. Maryland, MD: Lexington Book.
24. Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.

25. Gvattari, F. (2020). Tri ekologii. Chast 1 / per. s franc. L. Prokopenko. URL: <https://politcom.org.ua/feliks-gvattari-tri-jekologii-chast-1> [in Russian].
26. Melyakova, Yu. V., Kovalenko, I. I., Kal'ny'cz'ky'j, E. A. (2023). Akcenty' novoyi social'nosti: spil'nota, agentnist', indy'vidual'ni prava. *Visnyk Nacional'nogo yurydychnogo universytetu imeni Yaroslava Mudrogo*. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya, 1(56), 47–75 [in Ukrainian].

Meliakova Yuliia, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kovalenko Inna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

THREAT – DAMAGE – PROTECTION: ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF RHIZOMORPHOUS REALITY

This study contains an ontological analysis of the subject's existence in the realities of an open, unstable, heterogeneous space, requiring from him new abilities and qualities that will allow him to survive and adapt. The traumatic social experience of the present generation is reflected in the triad of anthropological aspects of its hybrid existence: threat – damage – protection. The threat appears as permanent. The damage is expressed in a person's loss of identity, sociality and subjectivity. Protection correlates with physicality, mobility and nomadism.

Keywords: permanent threat, experience of damage, nomadism, migration, network space, rhizomorphic space, agent, mobile asceticism, tragedy, protection.

Лімонченко Віра Володимирівна, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри філософії, соціології і політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
e-mail: limonchenko57@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4770-7199>

РЕФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНО-ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ У СВІТЛІ КАРГО-ДИСКУРСУ

Проаналізовано ситуацію в освітній сфері в контексті необхідності її реформування і тих метаморфоз, що при цьому виникають. Зазначається, що між проголошеними принципами і діями виникає дистанція, яку і розкрито при задіюванні етнографічного поняття «карго-культ», застосованого як поняття соціального аналізу. Визначено специфіку організації гуманітарно-освітньої сфери, пов'язану з роботою у вимірі суб'єктивності.

Ключові слова: *освіта, карго-дискурс, суб'єктивність, свобода, практика себе.*

Постановка проблеми. Імпульс до роздумів походить від професійної буденності – перманентне реформування гуманітарної сфери – як наукової, так і освітньої, що триває не один десяток років, супроводжується чітким усвідомленням амбівалентності: необхідність змінювати супроводжується стійким відчуттям випадання суті справи з настанов та вказівок. Розбіжність проголошеного і наданого народжує в управлінських колах підозру в злочинній, або хоча б недбалій, недобросовісності виконавців, провокуючи новий виток рекомендацій щодо встановлення результативної дієвості внесених ними змін, перенаправляючи активність безпосередніх діячів у нове русло виправдання і переформулювання змісту своєї діяльності в інших термінах, що ще далі розводять слово і дію. Дистанція, що виникає між ними, наповнюється гарячковою діяльністю, яку і передбачається осмислити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для інтелектуальної роботи останнього десятиліття характерна взаємна увага філософсько-теоретичної і практично-професійної сфер, коли філософські поняття й принципи та терміни емпіричних досліджень застосовуються до діагностичної аналітики соціальних феноменів [10; 13; 16–18; 20]. При цьому слід зазначити особливу увагу до аналітики феноменів освіти, яка розглядається не стільки в контексті

професійної спеціалізації, скільки як простір антропологічної практики і в контексті феноменологічного герменевтичного аналізу життєвого досвіду [12], і як культивування здатності бути, власне, собою, тобто бути вільною людиною, саме ця проблема поставлена дослідниками, роботи яких представлено у випуску журналу «Education Society» Великобританії у 2020 р. [4; 10; 16; 18].

Деякі характеристики публічного життя висвітлюються дослідниками за допомогою словосполучення «карго-культ», яке первинно стосувалося деяких курйозних і дивакуватих на перший погляд рис соціального життя мешканців Меланезії, але отримало нове життя як засіб соціальної аналітики соціальної ситуації в європейському світі [12; 15]. Феномен карго-культів виводить на проблему мислення в такому його вимірі, який стосується можливостей виходу на саму реальність, або на суть справи, що важливо для організації освітньої діяльності [1; 19].

Мета статті – осмислення реформаційної діяльності у сфері освіти і виявлення імітаційних псевдоформ, які створюють перешкоди для винаходження адекватних засобів слідування освітніх форм за мінливістю людського життя.

Виклад основного матеріалу. Знаходження відповідного імені – важливе пізнавальне завдання, особливо загострене в ситуації пізнання антропологічних феноменів. У 1974 р. Р. Фейнман у промові в Каліфорнійському технологічному інституті, характеризуючи становище сучасної науки, використав етнографічне поняття «карго-культ»: «...я називаю ці речі наукою карго-культу, тому що вони дотримуються всіх очевидних приписів і форм наукового дослідження, але їм бракує чогось істотного, бо літаки не сідають» [6, р. 11]. Метафору Фейнмана було спрямовано проти тих форм наукового дослідження, які, по суті, були імітацією дослідження, – наслідуючи структури і процедурні дії, у своїх засадах вони не містили необхідних умов для цього і тому не мали очікуваного результату. Великою мірою це стосувалося психології, особливо тієї її галузі, що тяжіла до експериментально-практичної сфери, претендуючи на однозначну виправданість результату, який далеко не завжди був реальним.

Хоча подібні імітаційні форми можна спостерігати в будь-якій науковій галузі, особливо виразного характеру вони набувають у сфері гуманітарних досліджень тоді, коли гуманітаристика приймає за зразок пізнавальні методи природничих наук, які внаслідок широкого використання в них математики часом називають точними науками, але вслід за М. Гайдеггером треба зазначити, що сфера *нефізичного* пізнання містить свою точність, відрізняючись від природничої точності, – і перша відмінність стосується неможливості експериментального підтвердження і відтворення. «Нефізичне» – дещо не-

звичний термін, яким я намагаюсь об'єднати відмінні від «фюзісу» сфери існуючого, – можна б було використати звичний термін «метафізика», але на ньому багато додаткових нашарувань, у даному контексті необхідно вказати на відмінне від природного існування суще – це у першу чергу повсякденність, але і історія, і релігія, і мистецтво, які містять у своїх засадах те, що не піддається ані прямому спостереженню, ані звичному вимірюванню, ані рецептурному відтворенню, і стосується це такого чинника людського буття, як свобода. Не піддаючись спокусі міркувань на тему свободи – в історії людської думки наявні гранично розбіжні варіанти, від безмежного волюнтаризму до повного заперечення можливості свободи, яка обертається антропологічною ілюзією, – зверну увагу на дещо зверхню гординю природничих наук, що було і в промові Фейнмана, і після неї іменування «карго-культ» стало іронічно-образливим епітетом теоретичних і практичних сфер пізнання, що стосуються поведінки людини, при тому, що для людського буття вимір саме людського має визначальний характер. Отже, словосполучення «карго-культ» увійшло у вимір інтелектуального життя і стало поняттям, зміст якого можна з'ясувати, повернувшись до його первинного неметафоричного використання.

Під час Другої світової війни на островах Меланезії були розташовані американські військові бази, завдяки чому корінні мешканці островів отримали доступ до незвичних для них засобів існування – їжа, одяг, побутові речі «падали з неба», після закінчення війни, коли бази перестали функціонувати і літаки перестали прилітати, меланезійці почали відтворювати поведінку американських військових – носити підробну зброю, будувати літаки з дерева і соломи, очікуючи повернення вантажів (карго). Виглядало це як явна дурниця, та ще й із небезпечними наслідками – дорослі люди поводитись як маленькі діти, що грають у доросле життя, відмовляючись від традиційних форм здобуття засобів існування. Вони переставали рибалити, вирощувати рослинну їжу, розраховуючи на «більш ефективні» способи: тобто займалися маршуванням та іншою військовою муштрою, малювали на грудях «USA», вибудовували з дерева і соломи командні пункти і літаки, очікуючи дарів з неба.

Слід зазначити один дуже важливий аспект карго-культур: за «глупотою» букввальних дій відкривається така характерна риса людського буття, як вимірювання наочного стану деяким бажаним ідеальним зразком, і внаслідок цього винаходження способів досягнення такого стану супроводжується діями, смисл яких не вписується у зрозумілі здоровому глузду форми, – такі дії постають ірраціональними, тобто несумірними з наочним прагматичним порядком, хоча слід зазначити, що будь-які правила морально-етичного характеру спрямовано саме проти прямилої прагматики: і красти, і вбивати,

і обдурювати з такої позиції дуже корисно і результативно – але у перспективі нескінченності такі «раціональні» дії виявляють свою протирозумність. Це і засвідчено в морально-етичному вченні Канта, категоричний імператив якого я перепишу в душі «філософії непомітного зла» Миколи Гоголя: найнебезпечнішим є не стільки зло явне і значне, зло якого настільки виразне, що відштовхує людину, але зло незначне і маленьке, вписане в життєву повсякденність – саме це непомітне зло є тим, що розкладає людське нутро, душу людини і робить її «мертвою душею», отже маленькі дії створюють максимум людського буття, яка складається з повсякденних ситуацій. Яким би раціонально обґрунтованим не було очікування ефекту від дій, але цей результат не з'являється тут і тепер, не випадково однією з найважливіших настанов християнства є вимога терпіння, яке я б назвала психологічним аналогом часу, і очікування результату передбачає індивідуальне вольове зусилля. Нетерпіння обертається нетерпимістю, породжуючи злобу і ненависть, і знов-таки: вимога ненависті до іншого як чужого бачиться раціональною – оберігаючи своє, але ця ненависть як укус вампіра в казкових переказах робить людину здобиччю злих сил, тобто ненависть як максима поведінки в есхатологічному вимірі спрямовується проти добра. Проте внаслідок вписаності «непомітного зла» в повсякденність опізнання його завжди проблематичне і суперечливе.

Етнографи засвідчують, що чисті й наївні форми карго-культів не мають тривалого і міцного існування, проте висвітлюють неприємні риси соціального життя цивілізованих країн. Карго-культ із поняття етнографічного став поняттям соціально-політичного дискурсу, отримавши нове життя, – цей термін набув постетнографічного існування і застосовується для розуміння процесів у суспільствах зі складною соціально-політичною структурою.

Мені здається найбільш значущим і продуктивним для розуміння особливості карго-ситуації наступне зауваження одного з дослідників цього феномену Ліндстрема: «...сутність карго-культу, у цьому найбільш спрощеному окресленні терміна, полягає в трагічному відношенні між раціональними цілями та ірраціональними засобами – між справжнім бажанням і неефективною практикою» [14, р. 185–186]. Феномен карго-культів виводить на проблему мислення і такого його виміру, що стосується можливостей виходу на саму реальність, – отже справа в тому, що ж постає самою реальністю і яким є шлях до неї. У меланезійському феномені карго-культу виразні елементи уявного світу, коли реальність отримує характеристики не стільки начотного, скільки бажаного світу. Але бачення світу тут і тепер у світлі мрій і бажань не відміння його реальність, а відточує бачення, робить сприймання нюансованим, але і вразливим, таким, що постійно перебуває на хиткій межі,

ризикуючи бути засліпленим своєю суб'єктивністю, коли замість того, щоб бачити інше й іншого як відмінне від самого себе, людина оточує себе колом своїх двійників. «Поганий карго-культ» (вислів Ліндстрема) затуляє реальність світу, що особливо характерне для настанови індивідуалістичного споживачтва, яку можна висловити фразеологічними зворотами «після мене – хоч потоп», «на мій вік буде, а там хоч трава не росте», у яких акцентовано момент самоті, що так характерно для нашого європейського світу, – за Ліндстромом, «меланезійське божевілля» підкорило раціональний Захід.

Досить часто бажання радикальних змін переростає в ігнорування реальності та підпадає під рубрику карго-культур, оскільки ідейно-змістовий складник (бажання змін і рівняння на ідеальний стан) і практико-діяльний (знаходження засобів досягнення) між собою не узгоджені. Тоді й виникає карго-дискурс – переведення діяння у вимір слова, образу, спектаклю – отже, розгляньмо реформаційні дії, що постають аналогічними карго-культу.

Нам звично критично ставитися до власної освітньої системи і протягом останніх 30 років ми пережили численні реформи, складені з райдужних химер рівняння на процвітаючий захід. Але варто звернути увагу на слова Н. Хомського, який характеризує оновлення системи освіти в Америці. Він вважає, що дійова система освіти не дає вчителям вчити, перетворюючи їх на дресирувальників, які згодують дітям матеріал та перевіряють його засвоєння. Жорстке слідування інструкціям – це неповага до вчителів і нудне рабство для дітей [7]. Отже, це відсилає до феномену карго-культу з його відривом від суті справи при поведінковому слідуванні інструкціям.

Перше, що помічається відразу, – це перейменування, що стає оманливою формою пошуку, – і тоді освіта стає *едукацією*, вміння – *компетенціями*, починають активно діяти такі слова, як «*стейкхолдери*», «*силабуси*» тощо. Справа не у викоріненні іноземних слів, але їхнє широке використання створює шар вигаданої реальності, яка затуляє дійсність, і мовна форма починає домінувати. Слово «перейменування» залучає до сприйняття роман Орвела «1984», у якому одним із головних елементів майбутнього досконалого порядку названо мову, змінену так, щоб обслуговувати встановлений на момент сучасності порядок: «Революція завершиться лише тоді, коли мова стане досконалою. Новомова – це Ангсоц, а Ангсоц – це новомова» [2, с. 54]. І майбутнє бачиться таким, що в ньому не буде людей, які розуміють стару мову: ті, що нею говорять, – не люди, це проли, які зникнуть, коли літературу, написану старомовою, буде забуто [2, с. 55]. Відразу слід зауважити, що й сам новий порядок як досконалий уклад існує лише в мові, звідси та вирішальна роль, яку приділено мові, – не випадково в Додатку докладно описано саме мову. Така мова тяжіє до того, щоб повністю замінити дійсність. Фіксація за-

міни важка тим, що, неминуче набуваючи словесної форми, тяжіє до домінування, створюючи простір химерних існувань – виразно фактичних і нав'язливих, але ефемерних і порожніх.

Вихідний принцип офіційної мови створеної Орвеллом держави зазначений із самого початку: «Мета новомови полягає не тільки в тому, щоб бути засобом вираження світогляду й мислення, які властиві прихильникам Ангсоцу, а й щоб унеможливити всі інші форми думки» [2, с. 281]. Реальність справи замінено роботою з мовою, при цьому мова стає засобом, що створює можливість підганяти реальність під одноденні цілі, які швидко замінюються іншими, і тому не припускають роботи мислення, оскільки правовірний не мислить – не потребує мислення, правовірність – стан несвідомий [2, с. 55]. Суттю справи в такому світі і стає вимога не мислити – це відсилає до висновку Ханни Арендт, яка основну рису злочину нацистського чиновника Ейхмана бачить у тому, що він не мислить, і це досить часто характерне для світу чиновної бюрократії в різних її формах. Можна згадати фільм Кена Лоуча «Я, Деніел Блейк», який у Каннах отримав «Золоту пальмову гілку». Людина, що потребує соціальної допомоги, потрапляє в замкнене коло формальних опитувань, документів, які ніяк не може заповнити. «Ми повністю перейшли на електронне обслуговування», – говорить співробітник біржі праці літній людині, яка ніколи не користувалася комп'ютером, відправляючи її заповнювати чергову онлайн-форму. Безособова мова держбюрократії пронизує фільм – і є приводом для похмурого гумору доти, доки не починає звучати загрозливо, – герой помирає. Ефективно діюча система містить «ефект» у самій собі – реальна людина випадає з неї.

Подібну форму функціонування суспільства Гі Дебор називає суспільством спектаклю, характеризуючи сучасний тип суспільства, підкреслюючи, що він усуває здатність і потребу мислити. Одною з засад суспільства спектакля, яка блокує мислення, за Гі Дебором, є переписування минулого, пам'ятаймо, що і Орвелл створює світ, у якому минуле постійно піддається корекції, – він це робить у 1948 р., створюючи художній образ, Гі Дебор описує реальний світ у 1967 р., і в 1988-му ще раз звертається до цієї ж теми. Він звертає увагу, що спектакль майстерно організує незнання щодо того, що відбувається, і потім – майже відразу ж забуття того, що все-таки могло бути з цього зрозумілим. Видовищний показовий дискурс замовчує все, що йому не підходить, відокремлюючи минуле, оточення і наслідки – тобто усувається логічний зв'язок [4]. Це призводить до того, що втрачається можливість розпізнавати важливе і другорядне, яке не стосується справи. І далі Гі Дебор відзначає характерну рису освіти, що відповідає суспільству спектакля: навчання школярів з легкістю та ентузіазмом починається з Аб-

солютного Знання інформатики, у той час як надалі вони майже завжди не можуть навчитися читати, що вимагає справжньої здатності судження про кожен рядок, яке одне лише може відкрити доступ до величезного «довидовищного» досвіду людства [4].

Парадоксальним наслідком реформування системи освіти стає втрата зосередженої поглибленості у справи як у учня (студента), так і у вчителя. Суть справи (у термінах, запропонованих В. С. Возняком, – «третьої суб'єкт» [1], або «освітня любов» як любовна увага до того, що вивчається в класі, коли цікава конкретна річ: частина світу, яка варта зусиль, аби вивчатися разом з новим поколінням [11]) вислизає з гарячкового виконання рекомендацій та розпоряджень та звіту про виконання

Освіта, орієнтована на демонстраційно-видовищні форми, не орієнтує на зосереджене читання великих текстів – важливо створити імідж. Читання стає синонімом архаїчної діяльності, що усувається новими сучасними формами. Можна згадати достатньо високого рівня українського посадовця, який публічно визнав, що книжок він не читає і що це зовсім не потрібно для кар'єри чиновника. Ще один варіант обслуговування виправленою мовою потреб сучасності – це використання в освіті навчальних посібників останніх років, виданих тут і тепер, на що орієнтують вищі інстанції, які беруть на себе функцію керівництва. Перевага надається препарованому читанню, що блокує можливість зустрічі з тим, що не узгоджено з негайними потребами, розгорнутими в публічному просторі. В освіті неминуче діє принцип вибірковості, але настанова на методичний посібник очищає від зайвих для сучасності смислів, гранично вихолощуючи класичні тексти, – можливо припустити методичний посібник із входження до класичних творів, що часом і змушені робити викладачі вищої школи, проте це все одно відсуває сам текст і самостійне продумування його. Каструючу, вихолощуючу думку роль виконує і вимога при написанні наукових текстів спиратися на літературу останніх 2–3 років – явний привіт зі світу «1984», у якому потреби сучасності стирають начисто масиви минулого.

Це не вузько місцева проблема: Кадзуо Ісігуро в романі «Похований велепень», що тяжіє до форми фентезі, конструктивним принципом усього тексту робить репресивну роль забуття сучасністю минулого, причому показово, що немає однозначного засудження забуття – випадання з пам'яті минулого збіднює героїв, але актуалізування в пам'яті минулих подій викликає нові витки насильства. Забуття, що прийшло ззовні, «санкціоноване» диханням драконихи Кверіг (образ драконоподібного Левіафана міцно асоціюється з державними структурами, що підминають волю індивіда) опізнається індивідом як зло і гріх, народжуючи злісне бажання помсти.

Якщо освіта сприймається як послуга, оплачувана споживачем, природно бачити в цьому навчання тому, щоб мати здібності, затребувані даним моментом, тобто виросшуються навички адаптації – успішна адаптація до соціуму вписується в освітні програми як необхідна «компетентність». Але це якраз і усуває особистісне самостояння – для успішної адаптації необхідні якості, знову ж таки зазначені Орвеллом: «розсудливість, байдужість, рятивна дурість», «вміння обходитися без особистих почуттів та чесного вивчення життя». Можна б побачити в слові «адаптація» невдале використання слова, але воно точно відповідає принципам функціонування системи освіти – набути вміння гнучкого входження до системи, що домінує сьогодні, і виконувати ті вимоги, що накладені на людину. При цьому мислення як спосіб набуття такого вміння визнається необхідною навичкою, але зовсім не випадково його творчий характер перейменованій і йдеться про *креативність*.

Можливе зауваження, що це просте перейменування – використання замість слова зі слов'янським коренем слова з кореневою основою загальної єдиної мови, що неминуче при формуванні наукової термінології: але таке неперекладне введення нового слова обґрунтоване саме тоді, коли привносить новий аспект або відтінок (наприклад *Dasein* у Мартіна Гайдеггера). Тобто або слово «креативність» має той самий зміст, що і «творчість», – і тоді використання його лише засмічує мову, затемнюючи суть справи, або воно привносить нові відтінки – і тоді виникає питання про їхній зміст.

Архівом дійових нині значень повсякденної мови постає інтернет, звернення до перших, невідбирково знайдених текстів дозволяє зафіксувати такі нюанси смислів. Отже, термін «креативність», будучи калькою з англійського «creative» (творчість), має виразно прикладний характер, пов'язаний із цілеспрямованою діяльністю та вольовими зусиллями, а творчість асоціюється зі свободою і відсутністю жорстких рамок. Неологізм «креатив» виникає серед бізнесу і пов'язаний до рекламних текстів, слоганів. Розвиток креативності отримує виразне жаргонне формулювання – «прокачати» креативні здібності.

Дуже показові властивості «креативної людини», названі психологами: 1) необхідний достатній рівень інтелекту – але занадто високий інтелект знижує креативність, оптимальний рівень – трохи вище за середній (!!!!); 2) гнучкість мислення, здатність вийти за рамки встановленого, написаного раніше – не йдеться про відповідність суттєвості справи, тим більше про істину (згадаймо висновок новомови в Орвелла – об'єктивної істини немає), продуктивна саме гнучкість, що синонімічно спритності. Напрошується висновок – креативність обслуговує успіх у світі, що швидко змінюється, творчість же залучає творця до такого процесу, який може бути неприйнятним

сьогодні і стати згубним для творця. Креативник орієнтований на прогрес, творець часом приречений бути консерватором, у смислому універсумі цього терміна цілком можливо розкрити первинний корінь – бути хранителем.

Виникає необхідність осмислення феномену мінливості – адже живе постійно змінюється, цим і обґрунтовується вимога внесення змін. Поняття природної живої істоти відсилає до біологічного дискурсу, відповідно до якого домінує таке розуміння життя, у якому виразні два моменти: біологи визнають прийнятним визначення NASA, вироблене в 1994 р. з метою опізнання феноменів життя у Всесвіті, за яким життя – «самопідтримуване, здатне до дарвінівської еволюції» [3; 8], тобто живий організм передбачає збереження себе шляхом перманентної зміни – діалектично-гегельянський дискурс визначає життя як безперервно тривалу смерть, на відміну від смерті одномоментної, що перериває процес безперервних змін. Цілком можна говорити про життя як здатність безперервно змінюватися, зберігаючи себе самого – що звучить як оксюморон.

Якщо ж вийти за межі біологічного дискурсу, то можна говорити про подієвий дискурс – перший передбачає безперервність зміни у формі обміну речовин (метаболізм), другий акцентує зміну поведінкових звичок, стосовно людини йдеться про діяльність у різних формах та сферах дійсності, однією з яких і є перейменування як здатність уникати жорсткого штампу чужої формули та вміння висловити в мові, зверненій до іншого, поодинокую унікальність своєї ситуації та свого розуміння. Через це перейменування як здатність сказати по-іншому працює як педагогічний прийом, що дозволяє відрізнити механічний повтор від відтворення, що розуміє: учень, здатний переказати своїми словами суть справи, свідчить про своє розуміння її.

Проте слід зазначити, що центральну роль *міри перейменування* виконує «суть справи», яка виконує функцію збереження – структура, що безперервно змінюється (тим більше людина), втрачає здатність бути самою собою, перетворюючись на вислизаючу в інше відмінність. У термінах біологічного дискурсу йдеться про патології імунітету, антропологічно-філософський дискурс підкреслює втрату власної ідентичності – адаптація до навколишнього світу, мінливого та багатоликого, у своїй граничності призводить до відсутності людини (знаменита філософема «смерть людини») та вислизання суті справи.

Громадський сучасний інтелектуальний простір може бути описано епізодом із життя знаменитого Діогена Синопського, розказаного Діогеном Лаертським: одного разу Діогена, який міркував про важливі речі, ніхто не слухав, тоді він став верещати по-пташиному і до нього збіглося багато людей. Діоген зауважив, що його філософські промови афіняни ігнорували, але на пташиний вереск прибігли. Отже, активна увага більшості зовсім не означає суттєвості того,

що приваблює увагу. Санкціоноване перейменування занадто часто стає пташиним шебетом, що привертає увагу, маскуючи відсутність суті справи.

Будь-яка технічна методичність, що диктує готові форми, є дією у сфері об'єктно-предметній, але у просторі особистісно-подієвій загрожує стати імітаційним карго-дискурсом. Перебування в мінливому, непостійному, хиткому, ненадійному світі передбачає вміння діяти, приміряючись до цих нових характеристик, проте усунення «реальної присутності» необ'єктивних, непередметних якостей людини робить таку готовність уявною, фіктивною, підробленою. По суті, гуманітарна сфера є культивуванням здатності бути власне собою, або бути вільною людиною. У слові є слов'янський внутрішній корінь «свбства», що зберігся в південнослов'янській групі мов у розмовній формі: так, у коментарях можна знайти формулювання «Evo, ja sam Srbin od glave do pete, vređa li to tvoje *svbstvo* – Тут я серб з голови до ніг, чи ображає це вашу особистість» [9]. Вільна людина є, власне, собою, або є у себе самої, перебуває в себе вдома, якщо звернутися до Гельдерліна і Гайдегера. І, як пам'ятаємо, філософія і висловлює тугу по собі, «ностальгію всюди бути вдома».

Висновки. Досить поширена думка, що вміння бути самим собою дається саме по собі і цьому вчитися не треба, проте через свою історико-подієву природу людина не є собою від народження – вона ще має прийти до себе самої. Гуманітарні науки у структурі загальної освіти слід організовувати як осмислення шляхів до себе самого, що виразно явлено і в мистецтві – зайнятому практичним переживанням, можна сказати – експериментальним, пошуком свого простору, і у філософії – інтелектуальному опрацюванні цих форм, питанням осмислення їх, і в релігії – можливості знайти відповідь на поклик до самого себе. Для сучасної свідомості надзвичайно важливим є вміння дивитися на всі очі і не розчинятися в одномоментних вимогах, тобто, залишаючись у світі і зберігаючи до нього увагу і любов, бути вільним від світу, зберігаючи вертикаль людського самостояння. У системі освіти все менше уваги приділяється тому, що утворює саму людину, і все більш акцентовано професійну затребуваність соціумом, але мета – це не применшення її значущості, а відновлення особистісної ієрархії. Настанова на відкритість світу, подолання приватно-індивідуалізованого і часткового набуває форми слухняного слідування за світом, що швидко змінюється, така відкритість стає рабством – повнота світу сприймається «широко закритими словами», тобто багатолічність світу закриває власний людський образ. Гуманітарний складник освіти покликано відкривати обличчя як у самому собі, так і в іншому – ближньому та далекому, рідному та чужому, інакшому та тотожному, при цьому завжди існує небезпека личини, чи оманливого імені, що виникає тоді, коли ми говоримо, перекриваючи можливість висловитися іншому, що підкреслює

Дерріда: говорячи, ми маємо дати слово іншому і вислухати його [5, р. 40]. Бажана рівновага постійно порушується і наше власне мовлення бачиться самою суттю справи, проте мовні форми не є самодостатні – свою суттєвість вони отримують від простору, який уловлюється словом і до якого не такий легкий доступ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возняк В. С. Проблема «третього суб'єкта» освітнього процесу. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. Вип. 9. С. 344–354.
2. Орвел Дж. 1984. Київ : Вид-во Жупанського, 2015. 312 с.
3. Benner S. A. Defining life. *Astrobiology*. 2010. Vol. 10, No. 10. P. 1021–1030. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3005285/> (дата звернення: 13.01.2024).
4. Bakhurst D. Teaching and Learning: Epistemic, Metaphysical and Ethical Dimensions – Introduction. *Journal of Philosophy of Education*. 2020. Vol. 54, No. 2. P. 255–267. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12418>.
5. Debord G. Comments on the Society of the Spectacle. Translated by Malcolm Imrie. London ; New York : VERSO, 1990. 95 p.
6. Derrida J. A Silkworm of One's Own. Cixous H., Derrida J. *Voiles*. Paris : Galilee, 1998. P. 17–93.
7. Feynman R. Cargo Cult Science: Some Remarks on Science, Pseudoscience, and Learning How to Not Fool Yourself. *Engineering and Science*. 1974. Vol. 37, No. 7. P. 10–13.
8. Interview with Noam Chomsky on education. Noam Chomsky interviewed by Arianne Robichaud. Forthcoming. *Radical Pedagogy*. 2013. March 26. URL: <https://chomsky.info/20130326/> (дата звернення: 13.01.2024).
9. Joyce G. F., Deamer D. W., Fleischaker, G. Origins of Life: The Central Concepts. Boston : Jones and Bartlett, 1994. 431 p.
10. Kern A. Human Life, Rationality and Education. *Journal of Philosophy of Education*. 2020. Vol. 54, No. 2. P. 268–289. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12412>.
11. Kosovo: Pucnji, suzavac i šok bombe. URL: https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=544959 (дата звернення: 13.01.2024).
12. Kuper S. Beware the Tory cult that's steering Brexit. *Financial Times*. 2017. 2 Nov. URL: <https://www.ft.com/content/c276ed98-be8e-11e7-9836-b25f8adaa111#comments-anchor> (дата звернення: 13.01.2024).
13. Lindseth A., Norberg A. Elucidating the meaning of life world phenomena. A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 2022. Vol. 36, No. 3. P. 883–890.
14. Lindstrom L. *Cargo cult: strange stories of desire from Melanesia and beyond*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1993. 288 p.

15. Lindstrom L. Cargo cults. *Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. 2018. URL: <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/cargo-cults>. (дата звернення: 13.01 2024).
16. Mertel K. C. M. Heidegger, Technology and Education. *Journal of Philosophy of Education*. 2020. Vol. 54, No. 2. P. 467–486. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12419>.
17. Pritchard D. Educating for Intellectual Humility and Conviction. *Journal of Philosophy of Education*. 2020. Vol. 54, No. 2. P. 398–409. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12422>.
18. Rödl S. Teaching, Freedom and the Human Individual. *Journal of Philosophy of Education*. 2020. Vol. 54, No. 2. P. 290–304. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12415>.
19. Vlieghe J., Zamojski P. Out of love for some-thing: an ontological exploration of the roots of teaching with Arendt, Badiou and Scheler. *Journal of Philosophy of Education*. 2019. Vol. 53, No. 3. P. 518–530.
20. Xygalatas D. What Cargo Cult Rituals Reveal About Human Nature. 2022. URL: <https://www.sapiens.org/culture/cargo-cult-rituals/> (дата звернення: 13.01.2024).

REFERENCES

1. Voznyak, V. S. (2011). Problema “tretogo sub’ekta” osvitnogo protsessu [The problem of the “third subject” of the educational process]. *Naukovi zapiski. Seriya “Filosofiya” – Proceedings. Series “Philosophy”*, issue 9, 344–354 [in Ukrainian].
1. Orvel, Dzh. (2015). 1984. Kii’v: Vid-vo Zhupanskogo [in Ukrainian].
3. Benner, S. A. (2010). Defining life. *Astrobiology*, Vol. 10(10), 1021–1030. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3005285/>.
4. Bakhurst, D. (2020). Teaching and Learning: Epistemic, Metaphysical and Ethical Dimensions – Introduction. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 54(2), 255–267. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12418>.
5. Debord, G. (1990). Comments on the Society of the Spectacle. Translated by Malcolm Imrie. London; New York: VERSO.
6. Derrida, J. (1998). A Silkworm of One’s Own. Cixous H., Derrida J. *Voiles*. Paris: Galilee, 17–93.
7. Feynman, R. (1974). Cargo Cult Science: Some Remarks on Science, Pseudoscience, and Learning How to Not Fool Yourself. *Engineering and Science*, Vol. 37(7), 10–13.
8. Interview with Noam Chomsky on education. Noam Chomsky interviewed by Arianne Robichaud. Forthcoming (2013). *Radical Pedagogy*. 26 March. URL: <https://chomsky.info/20130326/>.
9. Joyce, G. F., Deamer, D. W., Fleischaker, G. (1994). Origins of Life: The Central Concepts. Boston: Jones and Bartlett.
10. Kern, A. (2020). Human Life, Rationality and Education. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 54(2), 268–289. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12412>.
11. Kosovo: Pucnji, suzavac i šok bombe. URL: https://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=544959 (дата звернення: 13.01.2024).

12. Kuper, S. (2017). Beware the Tory cult that's steering Brexit. *Financial Times*. 2 Nov. URL: <https://www.ft.com/content/c276ed98-be8e-11e7-9836-b25f8adaa111#comments-anchor> (дата звернення: 13.01.2024).
13. Lindseth, A., Norberg, A. (2022). Elucidating the meaning of life world phenomena. A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, Vol. 36(3), 883–890.
14. Lindstrom, L. (1993). *Cargo cult: strange stories of desire from Melanesia and beyond*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
15. Lindstrom, Lt. (2018). Cargo cults. *Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. URL: <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/cargo-cults>.
16. Mertel K. C. M. (2020). Heidegger, Technology and Education. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 54(2), 467–486. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12419>.
17. Pritchard, D. (2020). Educating for Intellectual Humility and Conviction. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 54(2), 398–409. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12422>.
18. Rödl, S. (2020). Teaching, Freedom and the Human Individual. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 54(2), 290–304. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12415>.
19. Vlieghe, J., Zamojski, P. (2019). Out of love for some-thing: an ontological exploration of the roots of teaching with Arendt, Badiou and Scheler. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 53(3), 518–530.
20. Xygalatas, D. (2022). What Cargo Cult Rituals Reveal About Human Nature. URL: <https://www.sapiens.org/culture/cargo-cult-rituals/>.

Limonchenko Vira Volodimirivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Philosophy, Sociology and Political Science Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine

REFORM OF THE HUMANITARIAN AND EDUCATIONAL FIELD IN LIGHT OF THE CARGO DISCOURSE

The article analyzes the situation in the educational sphere in the context of the need to reform and the metamorphoses that arise. It is noted that there is a distance between the proclaimed principles and actions, which is revealed when engaging the ethnographic concept of cargo culture, used as a concept of social analysis. The specificity of the organization of the humanitarian and educational sphere is related to the work in the subjectivity dimension.

Keywords: education, cargo discourse, subjectivity, freedom, self-practice.

УДК 323.15:316.45:316.356.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299684>

Oksana Didyk, PhD Fellow at the Department of Political Science, Sociology, and Cultural Studies, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine;

Research Assistant at the Institute of Cross-Cultural and Regional Studies

University of Copenhagen, Denmark

e-mail: didykthestrategist@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0491-3395

EXPLORING THE GROUP IDENTITY OF NATIONAL AND RELIGIOUS MINORITIES IN PERSONAL BRANDING: A CASE STUDY OF IRAN'S CONTEMPORARY SOCIAL-POLITICAL SPHERE

This study delves into Iran's political landscape, analysing personal branding dynamics and the influence of minority affiliations. Utilising scholarly perspectives, government policies, ethnographic materials, and surveys from Iranians in-country and abroad, it explores how individuals strategically communicate minority connections in their political and social personal brands.

Keywords: *political branding, personal brands, brand identity, personal brand attributes, minorities, Iran.*

Introduction. In recent years, the popularity or what Talaya Waller refers to as “likability” of particular personal brands [1, p.73] in society, large and small groups of audiences, caused a new wave of interest towards the methods, attributes, and proper mechanisms of building a successful personal brand and its effective maintenance. First, it is necessary to mention that in the given article, we refer to ‘personal brand’ as a phenomenon within the realm of personal and professional development of political figures and social activists in Iran. While not a traditional academic category, the idea of a personal brand has gained prominence in fields such as marketing, career development, and communication studies. It encapsulates the intentional construction and promotion of an individual’s unique identity, emphasising values, skills, and overall image. The place of personal brands on the political landscape of separate countries, nations, regions, and the global world brings to political science new perspectives based on the functions and abilities of a personal brand, its agency in specific issues and the impact on the audience.

The academic exploration of personal branding also delves into areas such as psychology, sociology and communication, reflecting the interdisciplinary nature of this phenomenon. A personal brand encompasses the distinctive image an individual intentionally constructs within a professional context, delineated by their actions, accomplishments, values, and presentation. It involves a strategic process of defining and promoting unique characteristics to establish a distinct and memorable identity. Critical components of a personal brand, or its attributes [1, p. 95] include the articulation of core values, the showcase of relevant skills and expertise, consistency in behaviour and communication, the cultivation of an online presence, active networking, authenticity, attention to professional appearance, and the cultivation of a positive reputation. In the contemporary digital landscape, one's personal brand is significantly influenced by online activities, including social media engagement, blog contributions, and other internet-associated content. Talking about personal brands in politics, such aspects as personal values, messages a brand conveys, and the strategies it utilises to win the hearts and minds of the target groups of the electorate is of the main focus. This paper's definition is that a personal brand is a public-facing nexus of a person's core identity, projected image, and value proposition', engaged in winning the minds and hearts of the target audience [1, p. 20].

Analysis of previous academic publications. The study delves into a multifaceted and intricate topic, inherently grounded in various interdisciplinary perspectives. The further paragraph is dedicated to a wide range of conceptions that have formed a theoretical framework for the article. It is necessary to emphasise that the topic has rarely been studied within the chosen formulation, which is why the previous publications will contain different aspects of the paper's topic, not the whole approach of analysing personal brands through their minority group affiliation.

The Iranian society under examination is highly politicised, a condition stemming from the numerous attempts at regime-change political movements within the country's modern history, particularly since the Islamic Revolution 1979. Existing scholarship on the politicisation of societies, exemplified by the works of Gordon Bailey and Noga Gayle [2], as well as Kari Palonen, Claudia Wiesner, Veith Selk, Niilo Kauppi, Hans-Jörg-Trenz, Claire Dupuy, Virginie Van Ingelgom & Philip Liste [3], contributes valuable insights. These studies illuminate how the discourse and trends in internal and international politics intricately shape the collective world perception, enabling politics to permeate every facet of political life.

In this contextual framework, the current research aims to grasp the social framework of modern Iran, providing a foundational understanding that, in turn, facilitates the exploration of perceptions regarding various political, social and cultural aspects through a politicised lens, as suggests Mirsajadi [4, p. 43]. The

research seeks to unravel the intricate interplay between political discourse, societal dynamics, and individual perceptions within the Iranian context by situating the study within this dynamic socio-political landscape.

The analytical exploration of personal branding within the realms of politics and the broader social fabric of a nation is underpinned by a methodological and contextual framework. Talaya Waller's seminal work on personal brands [1] is a foundational reference in delineating the conceptual landscape. Additionally, the research conducted by Aman Abida, Paul Harrigan, Shasha Wang, Sanjit K. Roy, and Tael Harper [5, p. 319] delves into the intricacies of utilising social media in political contexts and the associated nuances of political branding.

Hadi Sohrabi's contributions provide valuable insights into the intersection of media, politics, and branding in the Iranian context. Sohrabi's work elucidates the role of media tools in shaping political narratives, delineating the contours of the public sphere, and illuminating the dynamics of political branding within the Iranian landscape [6].

The investigation into critical concepts within minority studies spans diverse perspectives within a chosen discourse. Ethnic minorities and related human rights studies are scrutinised through Ra'ees' research [7]. Behnaz Hosseini's examination focuses on ethnic and religious minorities in contemporary Iran [8], while Choksy explores non-Muslim religious minorities [9]. Rasmus Elling delves into the correlation between ethnicity and nationalism, Persian-centrism, and how it affects modern Iranian society [10, pp. 84–85]. RAND Corporation's analysis of ethnic policies in Iran [11] provides a multifaceted view of the ethnic landscape within the chosen discourse.

A separate line of inquiry in the present research revolves around the agency of art in democracy and protest movements worldwide and Iran and the role of different art forms in shaping national identity and political ideology, articulated by Parand Danesh [12, pp. 246–247]. This aspect resonates with analysing the political positioning of Iranian artists and celebrities based on «Iranian Popular Music and History: Views from Tehrangeles» [13]. This framework sheds light on the interplay between artistic expression and political stances and contributes to a deeper understanding of the dynamics of public protest within the Iranian cultural context.

The aim of analysis and research questions. The several interrogatives delineate the research framework, which serves as guiding inquiries for the analysis. First of all, it touches upon the influence of Minority Group Affiliation. How does affiliation with a minority group influence the developmental trajectory and public perception of the personal brands of political and social figures within Iran's contemporary sociocultural milieu? Another focus is on the strategic Utilization

of Affiliation with minority groups. Do political and social statistics strategically leverage their affiliation with minority groups to their personal brands and within contemporary Iranian society? Does it influence the perception of the brands among the audience?

Methods. Methodologically, this investigation involves an in-depth analysis of the personal brands curated by politicians, social activists, media figures, and social media influencers. The overarching objective is to discern and comprehend the nuanced impact of the determinants above on the audience's perception of personal brands. The scholarly pursuit of understanding the influence of minority group affiliation on the definition of personal brands in contemporary Iran is driven by the intricate dynamics of sociocultural factors and identity construction. Given the diverse ethnic and socioeconomic composition of Iran, investigating the nuanced ways in which minority affiliations shape the development and perception of personal brands is crucial for a comprehensive understanding of individual identity within broader societal frameworks. This research aims to untangle the multifaceted aspects of identity formation, societal expectations, and strategic brand management, providing nuanced insights into the interplay of individual identities and minority affiliations in contemporary Iran. Eventually, the research aims to define how specific personal brands in the socio-political landscape of Iran use affiliation with particular minority groups to craft their image. For the given study, the following methods have been applied:

1. Content analysis:

Diverse media formats, such as scientific papers, social media posts, news articles, public chats and comments, have undergone meticulous analysis to scrutinise the portrayal and construction of personal brands within contemporary Iran. This methodological approach seeks to discern prevalent themes, narratives, and visual representations that pertain to political and personal branding, the minority group affiliations of specific personal brands, and the manifestation of economic inequality. Through this analytical lens, a comprehensive understanding of societal influences on personal brands is sought, enriching the research with a broader perspective on the nuanced dynamics at play.

The methodological framework for this research draws upon Maria Paola Faggiano's insights and guidance [14]. This strategic incorporation enhances the method's robustness. It aligns the research with established best practices, ensuring a nuanced and methodologically sound exploration of the multifaceted dimensions inherent in portraying and shaping personal brands within the Iranian socio-political context.

1. Ethnographic research:

In this qualitative research endeavour, ethnographic research is chosen to explore and comprehend the Iranian population, constituting the potential audience for the

analysed personal brands of politicians, social activists and celebrities. The research methodology involves establishing close communication with the community, encompassing those residing within Iran and the Iranian diaspora in Scandinavia, Canada, and Eastern Europe. In this context, ethnography aims to provide a profound understanding of the behaviours and perspectives prevalent within this group. The utilisation of ethnographic methods manifests in conducting interviews within focus groups and facilitating group discussions concerning the perception of personal brands. Through these qualitative engagements, the study aims to capture the lived experiences and social dynamics that intricately shape the phenomenon of personal branding within minority communities. This strategic congruence enhances the study's relevance and facilitates a more nuanced understanding of the specific demographic under investigation. A critical consideration in implementing ethnographic methods pertains to the challenges researchers face, particularly in interactions with focus groups and interviewees from Iran. The prevailing political regime in the country has cultivated scepticism and a lack of credence toward statistical and scientific organisations, including researchers, among Iranians both within the country and in the Persian diaspora. This trust issue, as emphasised by Gary Alan Fine in the context of researchers' 'Selves' [15, p. 94], emerges as a pivotal concern that can significantly influence the overall outcomes of the study and nuances within individual perspectives. Addressing this challenge is imperative for ensuring the credibility and reliability of the research outcomes in a context marked by political sensitivities and trust deficits.

2. Survey-based research:

This research adopts a survey-based approach to systematically investigate and gather quantitative data on diverse personal brand perceptions within the contemporary landscape of Iran and the Persian diaspora. The survey design specifically targets variables related to minority group affiliations and the perceived influence of a personal brand's background on audience reception. This methodological choice facilitates comprehensive data collection and permits subsequent statistical analyses to discern significant relationships or correlations among these variables.

The selected survey methodology aligns with principles elucidated in 'Experimental Methods in Survey Research: Techniques that Combine Random Sampling with Random Assignment' [16, pp. 117–128]. This methodological framework ensures a structured and rigorous approach to data collection, fostering the identification of patterns and trends within the dataset and survey question design.

The survey participants, totalling 76 individuals, were strategically chosen to represent diverse demographics. This inclusivity encompasses various genders

(males, females, non-binary), participants with distinct educational backgrounds (ranging from school diploma to MA), and individuals falling within five distinct segments based on employment (encompassing students to CEOs of enterprises and heads of independent business entities). Geographically, the survey encapsulates respondents residing in Iran and individuals of Persian descent in Canada, Norway, Sweden, Poland, the Czech Republic, and Romania. The respondents also represented different religious groups, such as Muslims (Shia and Sunni), Christians (Armenian church), Jews and Bahai. This deliberate diversity in the participant pool enhances the study's applicability and generalizability to different demographic and geographic contexts.

3. In-depth interviews:

This study employed in-depth interviews with a carefully chosen cohort comprising Iranian residents and the diaspora, totalling 12 participants. The objective was to comprehensively understand their perspectives on the implications of minority group affiliation underpinnings of personal brands in shaping perceptual frameworks. The research explored the interviewees' attitudes toward a curated selection of personal brands, predominantly prevalent on social media platforms, and elucidated how the factors above influence these perceptions. The methodological approach employed aligns with the principles of topical interviews [17], emphasising a focused examination of specific subjects, such as the impact of selected characteristics of a personal brand on its image among the audience. This qualitative research methodology is chosen for its capacity to yield detailed insights into the intricacies and subtleties characterising personal branding dynamics in contemporary Iran.

4. Comparative analysis:

This study aims to compare perceptions and experiences of personal brands among individuals of Iranian descent, focusing on brands within a minority group. The methodology involves scrutinising how these brands benefit or incur losses based on the emphasis on their affiliation with minority groups during the construction of their images. Applying Comparative Political Thought (CPT) is instrumental for this purpose, as it provides a diverse range of analytical perspectives conducive to exploring social categories from an alternative standpoint. CPT, defined as “the joining up of the methods of political theorists and comparative analysts,” proves central to intellectual engagement with marginalised bodies of thought [18, p. 274].

Results and Findings. During the content analysis process, a comprehensive array of informational sources was scrutinised, encompassing scientific papers, articles in online magazines, recommendations from SEO tools, ratings on media platforms, and discussions on Quora and Reddit. Additionally, evaluations of popular

social media platforms such as Instagram, Facebook, and TikTok were examined. This expansive phase yielded compelling data on politicians, activists, and public figures whose personal brands are associated with minority groups, particularly regarding ethnic background and religion.

The initial selection of personal brands exhibited significant diversity, encompassing politicians (pro-regime and those of opposition), artists in Iran and exile, and media personalities. The list of politicians and social activists was selected, considering the strength of their personal brands and affiliation with specific minority groups. The artistic cohort included individuals active in the domestic show business industry and a substantial group of artists and celebrities of Persian descent residing outside Iran. An in-depth analysis of their social media activity was conducted, including post themes, attention to the main trends in society's social and political life, presenting specific social sentiments, and engagement with their target audience.

It is imperative to underscore that this research focuses on three distinct categories: 'permitted' artists with a clean reputation', 'permitted' artists actively engaged in social movement and political resilience against the official Iranian regime and those in exile. In Iran, «permitted» artists possess licenses from the Ministry of Culture and Islamic Guidance, contingent upon adherence to specific terms. These terms primarily involve loyalty to the regime, adherence to hijab regulations, and alignment of artistic activities with the ideological censorship guidelines. Artists failing to meet these requirements are often relegated to the underground music scene in Iran [19].

Analysing the underground world of music and other arts, especially those clandestinely operating within Iran, poses significant challenges. The absence of online presence and limited media activity complicates their recognition and inclusion in this research. Furthermore, the research targets explicitly personal brands with heightened awareness and recognition, a characteristic not commonly associated with underground artists. Instead, a large cohort of artists have partially or entirely lost their 'permitted' status due to social and political activism, representing high research interest as their brands can shed light on the importance of agency in a personal brand's perception. After the outbreak of the new uprisings in Iran caused by the tragic death of Mahsa Amini, a young woman of Kurdish descent [20], a long list of more than 100 well-known Iranian 'permitted' artists have been exposed to political and legislative persecution due to participation in the street protests, creating artistic works to appreciate the 'Woman-Life-Freedom' uprisings or expressing the support of the movement on social media [21].

Turning attention to artists and media personalities in exile, this category encompasses individuals prohibited in Iran due to non-compliance with the system's

requirements, prompting them to reside outside the country, or Persian-descent individuals born abroad or who have never been to Iran. The latter group often diverges from the approved lifestyle within the country. Notably, female artists, particularly singers, face increased scrutiny from governmental institutions, reflecting a heightened pressure level due to their activities not aligning with the predominant cultural agenda of “permitted art” [22].

In the initial content analysis phase, ethnic affiliations, specifically those of Armenians, Iranian Jews, Iranian Kurds, and Iranian Turks (preliminarily Azeri), were discerned within top-rated personal brands. Consequently, representatives from these ethnic groups were purposefully incorporated into the cohort of survey participants. The primary objective was to ascertain the resonance of the selected personal brands among individuals sharing the same ethnicity and to discern whether a correlation exists between personal brand acceptance and awareness and the ethnic background of the surveyed individuals.

The prevailing consensus among respondents underscores the notion that the accentuation of ethnic background by certain personal brands is not merely instrumental in establishing connections with an audience of the same ethnicity. Instead, it is pivotal in articulating and representing distinct societal issues within the Iranian context from diverse perspectives. This strategic emphasis on ethnic background serves as a conduit for fostering a nuanced understanding among Iranian nationals and the global community regarding the collective solidarity of the multi-ethnic Persian society. This solidarity, thus illuminated, offers insights into the myriad challenges confronting society and underscores the imperative for collaborative efforts to address these challenges effectively.

Simultaneously, the affiliation with religious minority identity suggests that, particularly in politics, the strategic emphasis on specific attributes linked to religious minority affiliation can yield distinct outcomes in shaping an individual’s public image. An illustrative case is that of Masih Alinejad, an Iranian journalist and political activist in exile. Alinejad’s decision to alter her birth name from Masoumeh (signifying innocence without sins) to Masih (meaning Messiah and a component of Jesus Christ’s name in Iranian tradition) serves as a manifestation and self-branding strategy. This nomenclature adjustment functions as a deliberate manoeuvre to underscore her brand’s ethos of advocating for the vulnerable and undergoing a transformative shift from a predominantly Islamic image to one with broader international resonance.

Remarkably, the responses from individuals identifying as Christians indicate a perception that Alinejad’s naming tactic is contrived and insincere. In contrast, Muslims and Bahais acknowledged the shift in the personal brand name yet, in most instances, expressed difficulty in fully resonating with its intended message. This

nuanced analysis reveals the intricate dynamics at play, wherein the reception of such branding strategies varies across religious affiliations, adding a layer of complexity to the understanding of personal brand perception within the context of religious minorities in politics.

The survey phase of this research was executed by utilising templates within private groups on WhatsApp and Telegram, spanning several structured stages. Initially, participants were presented with a list of 30 personal brands previously identified during the content analysis phase. Their task was to rank these brands based on perceived interest, ranging from the most compelling to the least engaging or completely unknown. Participants were allowed to exclude five brands from the provided list and introduce two new brands of their choice. The outcomes of this stage yielded noteworthy results, revealing a substantial degree of consensus within the focus group. A notable 72% of respondents proposed the same personal brands for inclusion, while 53% uniformly excluded particular brands from consideration.

The current research, concentrated on minority affiliations, precisely delimits its focus to ethnic and religious minorities, with LGBTQ minority affiliation deemed deserving of a distinct review and analysis. Moreover, findings from surveys and interviews indicate a notable absence of emphasis on LGBTQ minority affiliations by respondents. Strikingly, 87% of respondents, encompassing all survey participants residing within Iran, where LGBTQ affiliation is legally prosecuted, express an unexpected inclination towards personal brands associated with the LGBTQ community, particularly those of social activists. Notably, although Reza Farahan (a media figure from Los Angeles) and Cyrus Veyssi (a Persian non-binary blogger) failed to register high recognition or political and social activity among respondents, both were subsequently excluded from the study. This research segment underscores the significance of the agency concept, with 79% of respondents highlighting the prominence of active social and political stances. The study reveals that mirroring the prevailing trends within Iranian society, participating in protest movements, and advocating for increased awareness regarding social inequality and economic challenges faced by vulnerable segments are perceived as fundamental attributes of successful and popular personal brands. This is particularly pronounced among individuals within the artistic and media spheres, establishing a compelling allure for domestic and international audiences, encompassing Iranians within and outside the country.

Incorporating social and political advocacy into a personal brand in the highly politicised context of the everyday life of Iranians is crucial for several reasons. It establishes a meaningful identity, fostering a connection with like-minded audiences. This commitment enhances authenticity, building trust with followers who appreciate socially conscious figures. Moreover, advocacy broadens the brand's

impact, allowing individuals to use their platform for positive change and influence. Integrating advocacy into a personal brand contributes to purposeful identity, trustworthiness, and societal implications. That is why, in practice, the personal brands of non-politicians are more appreciated if they represent a specific social agency.

The primary emphasis on minority groups' association with personal brands is directed towards their ethnic and religious backgrounds. The insights gleaned from interactions with respondents predominantly illuminate this dynamic in the contexts of Bahaiism and Christianity. The religious minority background constitutes a salient attribute of Parivash Rohani's brand as an eminent political and social activist. Rohani has devoted her entire career to raising awareness regarding the Iranian government's policies against the Bahai faith. Respondents identified her brand as an exemplar of Bahai representation within political branding, acknowledging the scarcity of prominent figures from this religious minority, partly attributed to government policies in education [23, p. 545] and other instances of oppression. Notably, the level of recognition of Rohani's brand among non-Bahai respondents is noteworthy, with 61% displaying familiarity and providing detailed insights into her political and social endeavours. Persistent rumours circulate regarding the alleged affiliation of Iranian-French actress and political activist Golshifteh Farahani to the Bahai religion, as indicated by respondents and various online sources. The absence of an official statement from Farahani on this matter prompts some respondents to propose that pro-government entities may employ these rumours to cultivate negativity among their audience by attributing specific characteristics to her image. Offering a reflective perspective, Farzaneh, a Bahai MD from Oslo, posits, "For years, the policy of making Bahais enemies of the state has been brainwashing the minds of pro-regime Iranians. That is why I believe it could be a strategic step by such groups and individuals to exaggerate the negative image of Golshifteh by associating her with Bahais".

In the realm of top-ranking personal brands with Christian minority affiliations, notable instances include Andranik Madadian, widely known as Andy, an Iranian-Armenian renowned singer, songwriter, and social activist, and Manook Khodabakhshian, a journalist and political activist in exile. Madadian, transparent about his Armenian heritage, engages in multifaceted activities, including social media presence and composing songs in Persian, English, and Armenian that laud the beauty of Iran and its diverse cultures. Furthermore, he openly articulates political viewpoints and actively supports charitable endeavours for the Iranian populace. His collaboration with Jon Bon Jovi in 'Stand by Me' resulted in a chart-topping song acknowledged as an anthem for the peaceful and amicable aspects

of Iranian culture, contrasting with the policies of the Islamic Republic of Iran. Rashid, a Sunni mechanical engineer from Western Iran, asserts, “Andy is one of the greatest representatives of Iran and our people, demonstrating our authentic attitude toward the world, particularly Western countries”.

Manook Khodabakhshian has contributed significantly to political discourse through reports on oppositional television channels and his personal social media platforms. Through these channels, Khodabakhshian has played a crucial role in providing a deeper comprehension of the Iranian regime and the intricate socio-political landscape of the nation. Posthumously, he is now recognised by many respondents as an educator, enhancing Iranians’ understanding of internal politics and offering insights into potential avenues for addressing the challenging socio-political circumstances. A testimonial from Hussein, a medical student in Iran, exemplifies the impact, stating, “We call him Uncle Manook in our family. Though initially disinterested in politics, his interviews, as a judicious representative of students in Iran, have enlightened me on numerous concepts previously unfamiliar to me”.

An intriguing case within the realm of minority group membership is exemplified by the personal brand of Iran’s Supreme Leader, Ali Khamenei, who is of Azeri descent through his father. While the strategic use of this affiliation remains indiscernible, respondents consistently recognise him as a prominent example of an Iranian Turk in politics. Another poignant illustration is that of Mahsa Amini, a young Kurdish woman whose tragic demise, attributed to the harsh actions of the moral police due to a perceived violation of hijab norms, is analysed within the context of the modern concept of martyrdom and public agency [12, p. 246]. Despite Amini’s lack of explicit engagement with political issues during her lifetime, her brand, as portrayed by respondents, embodies the genuine image of contemporary Iranian youth and garners top-ranking recognition within the study.

Amini’s untimely death becomes a symbol within the research, epitomising the perceived unjust treatment of Kurdish minorities, particularly those of the Sunni sect, deemed separatists by the government [24, p. 47]. Although Amini’s political stance remains unspecified, the socio-political movement spurred by her passing, coupled with the resonant slogan ‘Zan.Zendegi.Azadi’ (Woman.Life.Freedom in Persian), parallels the impactful ‘Jin, Jiyan, Azadi’ in Kurdish. Reflecting on Amini’s influence, Manizhe, a social worker of Azeri descent from Vancouver, notes, “When I think of minorities and personal brands that represent them, I always think about Mahsa (Amini) as the first and mainly the most influential not only for us, Iranians, but globally. This is the message of how unfair the state policy has been towards one of the noblest and most honourable Persian nations, the Kurds.

I am happy the whole world showed solidarity with us, but Mahsa's life and the lives of other young protesters is such a high price".

Following the generation of a revised list of personal brands, the research progressed into the phases of group discussions and interviews. In the group discussions, except for the primary objectives of minority affiliation, the new aspect was distinguished, such as the extent to which the identified personal brands either adhered to or deviated from prevailing societal norms and expectations, particularly those about economic inequality or the state norms of moral codes, forming a majority culture. As an experimental view of the concept of disobeying the state moral codes, such as hijab policies, behavioural norms regarding attitude to nudity, attitude towards marriage, and interpersonal relations, the '*cultural minority*' was suggested as a phenomenon of the Iranian socio-political context.

The proposition for introducing a new term stems from the contention that acts defying societal norms in Iran, particularly as a protest against specific government policies, defy conventional categorisations of deviance, marginality, or vandalism. They are classifying behaviours such as selecting a particular dressing style or revealing or cutting hair as deviant, which is deemed challenging and incongruent with the perceptions of most respondents, who predominantly view these acts as expressions of personal choice. This novel term, «rem», emerges from the narratives extracted during interviews and survey responses, characterising Iranian personal brands with explicit political stances, particularly those in exile or advocating a secular perspective, constituting a distinct minority – specifically, a cultural one.

In the course of interviews, the term is conceptualised as a community within the broader societal context, characterised by unique cultural attributes, including language preferences (Persian languages or the languages of the countries to which the personal brands are affiliated), liberal and cosmopolitan viewpoints, and values such as respect and responsibility in representing Iranian people and advocating for vulnerable groups. This conceptualisation delineates the identity of this group, positioning it as distinct from the mainstream culture within the pro-government socio-political context. While acknowledging the potential idealisation inherent in this description, it offers a foundation for future investigations into personal brands in Iranian politics and social life. It provides insights into audience expectations regarding the responsibilities of personal brands, the messages they convey, and the imperative of embodying a conscious representation of diverse Iranian ethnic, religious, and other minority groups to achieve national representation.

Conclusions. This study aimed to explore the role of minority group affiliation in personal branding within contemporary Iran's social and political sphere.

By examining the strategies employed by individuals in emphasising their minority affiliation, as well as the perceptions and experiences of individuals belonging to different minority groups, this research has shed light on the significance and implications of minority group affiliation in personal branding.

The findings of this study indicate that minority group affiliation is not merely a means of gaining more followers within the same minority group. Instead, it serves as a form of specific political and cultural pluralism within Iranian society. Individuals strategically emphasise their minority affiliation to navigate the complex socio-political landscape, establish their personal brand, and exert influence within the larger Iranian society. By aligning themselves with a particular minority group, individuals can tap into that group's collective identity, experiences, and aspirations, enhancing their personal brand and increasing their effectiveness in the socio-political arena.

The research findings also highlight the emergence of a new term, namely 'cultural minority', which encapsulates the responsibilities that individuals should shoulder to become successful and influential personal brands in the Iranian socio-political arena. Surveys and interviews revealed that individuals identifying as cultural minorities recognise the importance of promoting intercultural understanding, fostering inclusivity, and challenging dominant narratives. They are seen as agents of change, working towards a more inclusive and diverse society and leveraging their brand to amplify the voices of marginalised communities.

These findings significantly affect scholars and practitioners in personal branding and minority studies. Firstly, this study challenges the conventional understanding of personal branding as a purely individualistic endeavour. It highlights the interconnectedness between personal branding and collective identity, demonstrating that minority group affiliation can be a powerful tool for individuals to establish their personal brand and exert influence within the socio-political sphere.

Furthermore, this study's findings call for a broader exploration of minority group affiliation and personal branding on a broader scale. While this research focused on contemporary Iran, the insights gained can be applied to other contexts where minority groups (religious and ethnic) face similar challenges and opportunities. Comparative studies could provide a deeper understanding of the role of minority group affiliation in personal branding across different socio-political contexts, contributing to a more comprehensive and nuanced understanding of this phenomenon.

Practitioners in the field of personal branding can also benefit from the findings of this study. The identification of the concept of cultural minority and the associated responsibilities can inform individuals seeking to establish their personal brand

within minority communities. By understanding the expectations and aspirations of these communities, individuals can develop strategies that align with their values and effectively engage with their target audience. This can lead to more authentic and impactful personal branding efforts, fostering meaningful connections and facilitating positive social change.

However, it is essential to acknowledge the limitations of this study. The research was conducted within a specific time frame and geographical location, focusing primarily on the Iranian context and two major minority perspectives: national and religious. Therefore, the generalizability of the findings may be limited to similar socio-political contexts. Moreover, the study relied on self-reported data from surveys and interviews, which may be subject to biases and limitations inherent to these methods. Future research could employ mixed-method approaches, incorporating quantitative data and objective measures to complement the qualitative findings.

REFERENCES

1. Waller, T. (2020). *Personal Brand Management*. Cham: Springer International Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-43744-2>.
2. Bailey, G. & Gayle, N. (2013). Politicizing, Depoliticizing, and the Creation of Advantage. In *Ideology: Structuring Identities in Contemporary*. Toronto: University of Toronto Press, *ch.4*, 69–88. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442602076-005>.
3. Palonen, K., Wiesner, C., Selk, V. et al. (2019). Rethinking Politicisation. *Contemporary Political Theory*, *Vol. 18*(2), 248–281. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41296-019-00326-y>.
4. Mirsajadi, A. R. (2020). Reading Hamlet in Tehran: Neoliberalism and the Politics of Politicizing. *Theatre Journal*, *Vol. 72*(1), 39–60. DOI: <https://doi.org/10.1353/tj.2020.0004>.
5. Abid, A., Harrigan, P., Wang, S. et al. (2023). Social media in politics: how to drive engagement and strengthen relationships. *Journal of Marketing Management*, *Vol. 39*(3/4), 298–337. DOI: <https://doi.org/10.1080/0267257x.2022.2117235>.
6. Sohrabi, H. (2021). New Media, Contentious Politics, and Political Public Sphere in Iran. *Critical Arts*, *Vol. 35*(1), 35–48. DOI: <https://doi.org/10.1080/02560046.2021.1887311>.
7. Ra'ees W., Kamal A. M. B. (2019). Human Rights of Religious and Ethnic Minorities in the Islamic Republic of Iran. *The Journal for Interdisciplinary Middle Eastern Studies*, *Vol. 4*, 9–31. DOI: <https://doi.org/10.26351/jimes/4/1>.
8. Hosseini, S. B. (Ed.). (2023). *Ethnic Religious Minorities in Iran*. Singapore: Springer Nature. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-19-1633-5>.
9. Choksy, J. K. (2012). Non-Muslim Religious Minorities in Contemporary Iran. *Iran and the Caucasus*, *Vol. 16*(3), 271–299. DOI: <https://doi.org/10.1163/1573384x-20120017>.

10. Elling, R. (2013). *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*. New York: Palgrave Macmillan.
11. Crane, K., Lal R., Martini J. (2008). *Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008. URL: <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG693.html>.
12. Göle, N. (Ed.). (2022). *Public Space Democracy: Performative, Visual and Normative Dimensions of Politics in a Global Age*. Leiden; Boston: BRILL. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003193753>.
13. Hemmasi, F. (2020). *Iranian Popular Music and History: Views from Tehrangeles. Tehrangeles Dreaming: Intimacy and Imagination in Southern California's Iranian Pop Music*. New York: Duke University Press, *ch. 2*, 67–97.
14. Faggiano, M. P. (2023). *Content Analysis in Social Research: Study Contexts, Avenues of Research, and Data Communication Strategies*. Boston: BRILL.
15. Marvasti, A. B., Gubrium, J. F. (Eds.). (2023). *Crafting Ethnographic Fieldwork*. London; New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003275121>.
16. Lavrakas, P. J., Traugott, M. W., Holbrook, A. L. et al. (2019). *Experimental Methods in Survey Research: Techniques That Combine Random Sampling with Random Assignment*. New Jersey: Wiley.
17. Soyini Madison, D. (2005). Methods: «Do I Really Need a Method?» A Method ... or Deep Hanging-Out. *Critical Ethnography: Method, Ethics, and Performance Critical ethnography: Method, ethics, and performance*, *ch. 2*, 17–42. California: SAGE Publications. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781452233826.n2>.
18. Ackerly, B., Bajpai, R. (2017). Comparative Political Thought. *Methods in Analytical Political Theory*. Adrian Blau (Ed.). New York: Cambridge University Press, *ch. 13*, 270–296. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316162576.014>.
19. For Love: Iran's Outlaw Music Scene Refuses to Obey. The Media Line. URL: <https://themedialine.org/top-stories/for-love-irans-outlaw-music-scene-refuses-to-obey/#:~:text=In%20Iran,%20there%20are%20two,to%20the%20underground%20music%20world.>
20. Rashid, A. (2023). The politics of veiling and unveiling. *Feminist Media Studies*, *Vol. 23(2)*, 723–728. DOI: <https://doi.org/10.1080/14680777.2023.2186253>.
21. Beleaguered Yet Defiant, Iranian Artists Persecuted for Supporting Anti-State Protests. Center for Human Rights in Iran. URL: <https://iranhumanrights.org/2022/11/beleaguered-yet-defiant-iranian-artists-persecuted-for-supporting-anti-state-protests/>.
22. Von Hein, S. (2020). Restrictive measures nothing new for Iran's female singers. DW. URL: <https://www.dw.com/en/coronavirus-irans-female-singers-familiar-with-restrictive-measures/a-53272796>.
23. Kazemzadeh, F. (2000). The Baha'is in Iran: Twenty Years of Repression. *Social Research*, *Vol. 67(2)*, 537–558.
24. Hashemi, M. (2020). *Coming of Age in Iran*. New York: New York University Press. DOI: <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479876334.001.0001>.

Дідик Оксана Юрївна, аспірантка кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди,
дослідник-асистент в Інституті міжкультурних та регіональних досліджень Копенгагенського університету

ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН У ПЕРСОНАЛЬНОМУ БРЕНДИНГУ: НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ІРАНУ

У статті осмислюється динаміка особистого брендингу в політичному ландшафті Ірану, зокрема вплив міноритетної ідентичності особистих брендів на сприйняття їх авдиторією. Для цього розглянуто наукові праці щодо іранської політики відносно релігійних та етнічних меншин, проаналізовано етнографічні матеріали з теми та проведено опитування серед іранців у межах країни та за кордоном, щоб зрозуміти, як індивіди стратегічно комунікують приналежність до національних та релігійних меншин у своїх особистих брендах.

Ключові слова: політичний брендинг, особистий бренд, ідентичність бренду, атрибути особистого бренду, політика меншин, Іран.

Об'єдков Олександр Ігорович, аспірант кафедри філософії, соціології та політології, Державний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна
e-mail: o.i.obiedkov@knu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9596-5486

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СВОБОДОЮ І КОНТРОЛЕМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

У статті було зроблено спробу досягнути сенс зв'язку між категоріями «свобода» і «контроль» у сучасних умовах цифровізації та активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Визначено дефініцію свободи, зокрема описано її позитивну й негативну форми. Крім цього, проведено ретроспективний аналіз феномену тоталітарного режиму з його основними складниками і характерними особливостями з метою навести аналогію з його оновленою формою «суспільства контролю», де чітко простежується місце людської свободи та значення контролю. Запропоновано авторський погляд на значення свободи в умовах тотальної цифровізації, а також на можливості її зберегти.

Ключові слова: свобода, контроль, цифровізація, тоталітаризм, парадокс свободи, парадокс толерантності, дисциплінарне суспільство, суспільство контролю, «Індустрія 4.0».

Постановка проблеми. Станом на сьогодні світу відомі чотири промислові революції з чітко окресленими характеристиками й надбаннями. Кожна наступна змінювала своєрідну світ-систему, сформовану попередницею, тобто комплекс взаємозв'язків та оновлених процесів (політичних, економічних, культурних, комунікативних). У контексті цього дослідження останнє відіграватиме найважливішу роль. Так, американський економіст і соціолог Дж. Ріфкін, визначаючи природу промислових революцій, зазначав, що великі зрушення в світі відбуваються саме тоді, коли змінюються комунікаційні технології, що провокує конвергенцію (зближення) технологій загалом [1, с. 12]. І якщо перші дві революції змінили промислові й економічні процеси (створення парового двигуна та електрифікація), то дві наступні разом із трансформаціями у виробничих процесах назавжди змінили комунікативний складник. Так, саме третя (інформаційна) і четверта («Індустрія 4.0») промислові революції напряму пов'язані з сучасним станом суспільства, яке вже вступи-

ло в нову добу технологій та продовжує власний шлях цифровізації. Своєю чергою, вона змінює не тільки середовище, а й разом із ним кожного індивіда, програмуючи його свідомість відповідно до оновлених реалій.

Концентрація цифрового світу в усьому і в самих людях XXI ст. не тільки змінює їхнє життя на краще, спрощуючи чимало буденних ритуалів, а також здійснення професійних обов'язків, проте і акумулює все те, що може позбавити нас першооснови буття – свободи. Довгий марш, що був присвячений розширенню свобод та природному бажанню ідентифікувати себе вільною особою, був сміливо пройдений у другій половині XX ст. Наразі здобута свобода отримує все більше контраверсійних визначень і в майбутньому оцінюється доволі песимістично [2, с. 48]. Усе більше зростає рівень недовіри та вагома маса занепокоєних за власну безпеку через зростання можливостей технологій, породжених цифровізацією. Часто порушується питання про повернення до режиму авторитаризму, або навіть тоталітаризму, де контроль й залякування вважатимуться основними інструментами впливу на побудову суспільних свідомості, взаємин та інституцій. Саме тому важливо досягнути специфіку взаємозв'язків між людською свободою і феноменом контролю в сучасних умовах цифрової епохи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У рамках цього дослідження буде розкрито декілька споріднених проблематик, тому мають бути враховані напрацювання низки мислителів, які є представниками різних наукових дисциплін.

Базисом для нижченаведеного дослідження виступають фундаментальні праці низки філософів. Так, феномен тоталітаризму розкривала американська філософиня й політичний теоретик Ханна Арендт у своїй фундаментальній праці «Походження тоталітаризму» [16]. На додачу до цього, її перший чоловік, австрійський письменник і філософ Гюнтер Андерс у межах власних наукових розвідок передбачав відродження тоталітаризму в оновленій формі [17]. Також першим, хто описував характерні особливості задекларованого політичного режиму, при цьому не надаючи йому назви, був давньогрецький філософ Платон. Крім цього, необхідно звернути увагу на продукт, породжений тоталітарним режимом, а саме «суспільство контролю», теорію якого детально описували французькі філософи Жиль Делез [15; 18] та Фелікс Гваттарі [18].

Варто враховувати доробок наукових розвідок сучасних вітчизняних дослідників, які також розкривали проблематику тоталітаризму, наприклад М. Д. Култаєвої [10] й А. О. Пикало [8], а також його сучасну форму (О. Березовська-Чміль [13]). Крім цього, сутність взаємозв'язку свободи і контролю в діджиталізованому суспільстві детально розкривається у праці

Є. Ланюка [3] та дослідженні іноземної фахівчині з філософії та цифрової культури Алкім Ерол [12]. Особливий інтерес для цієї статті в контексті розкриття промислових революцій і глобальної цифровізації становить праця автора концепції «Індустрія 4.0» Клауса Шваба.

Формулювання цілей. У цьому дослідженні ставиться за мету розкрити сутність зв'язку феноменів свободи та контролю в умовах тотальної цифровізації, що випробовує сучасного індивіда і провокує до появи розгалуженої системи контролю його суспільного і приватного життя. Зокрема, вирішивши це завдання, буде реалізовано можливість визначити ступінь сучасної свободи та її потенційного збереження в майбутньому.

Вклад основного матеріалу. Існує чимало визначень терміна «свобода», у яке кожен, хто торкається цього питання, вкладає власний сенс, доповнюючи попередньо запропоноване. Для чіткого розуміння зазначеної категорії в сучасних контекстах необхідно звернутися до авторитетного словника Мерріам-Вебстер, який пропонує два виміри її дефініції: 1) властивість або стан бути вільним, наприклад: а) відсутність необхідності, примусу чи обмежень у здійсненні вибору чи дії; б) звільнення від рабства чи обмежень або від влади іншого; в) властивість або стан звільнення від чогось обтяжливого; г) необмежене використання; ґ) легкість; д) властивість бути відвертим, відкритим; 2) політичне право [3, с. 204–205].

Підкріплюючи запропоновані визначення, доречним буде навести погляд англійського філософа та історика Ісайя Берліна, який виділяв два типи свободи: а) негативна свобода («свобода від»), яка передбачає відсутність обмеження для дій; б) позитивна свобода («свобода для»), або здатність контролювати власне життя і реалізувати свої фундаментальні цілі. У своїй праці «Чотири есе про свободу» (1969), визначаючи сутність її негативної природи, Берлін ставить запитання: «Чи великий простір, у рамках якого людина чи група людей може робити будь-що чи бути такими, якими хочуть бути?». Щодо позитивної свободи, то філософ запитус: «Де джерело тиску чи втручання, яке змусить когось робити те, а не це чи бути таким, а не іншим?» [4, с. 121–122].

З точки зору етики, з якою свободу нерозривно пов'язано, остання назавжди залишатиметься базисом буття індивіда. Важливо лише розуміти її межі, тобто простір, у якому її буде реалізовано, і головне, що може виступити інструментом контролю. Та постає логічне питання, чи потрібен взагалі контроль у сучасному цивілізованому світі, де існують загалом демократичні країни з чітко визначеним законодавством, яке будується на захисті прав і свобод людини? У наведених тезах існує чимало контекстуальних суперечностей, які допоможе розв'язати ретроспективний огляд зазначених вище категорій та їхнього місця в суспільному й державному ладі.

З метою досягнути зв'язок свободи та контролю необхідно звернутися до античних часів, коли панував рабовласницький лад, а тому питання вільного буття було неактуальним для загальної більшості представників тодішнього людства. Давньогрецький філософ Платон є автором концепції так званої «ідеальної держави», де існує чіткий розподіл громадян полісу на три окремі верстви, де перша – це мудреці, філософи, у яких переважає розумний початок, а значить, прагнення до справедливості та до вирішення всього законно. Відповідно, друга і третя – це військові («охоронці держави»), а також ремісники та селяни, свобода яких віддається на користь філософам-державцям в обмін на справедливе життя в державі [5, с. 39].

Варто розуміти, що для самого Платона існують дві свободи – політична і персональна. Перша передбачає відсутність контролю, а саме вільних дій керівників держави (у цьому випадку філософів, які вчиняють справедливо). Коли ж контроль відсутній, то починається хаос. Персональна свобода для зазначеного філософа – це добродесний, моральний вчинок, тобто спроби діяти чесно та справедливо. Та необхідно враховувати і те, що чіткий розподіл верств населення в «ідеальній державі» не формує уявлення про демократичне вільне суспільство, а створює більше тоталітарну форму. З огляду на це розуміння справедливості за Платоном також має всі ознаки тоталітаризму [6, с. 14–15].

Повертаючися до питання про негативну й позитивну свободу: раб, що звільнився від свого власника, дійсно отримав волю. Але, подолавши зовнішні обмеження, він лише отримав «свободу від» чогось або когось. Проте найскладнішим залишається застосування «свободи для» і досягнення її природи. Так, виключно від людини залежить, як вона впорається із зовнішніми викликами та знайде місце персональній, внутрішній свободі.

Спираючися на розподіл верств населення в «ідеальній державі» та основні принципи побудови держави, для Платона найкращою формою правління вважалася аристократія, тобто влада найкращих її громадян. Саме завдяки аристократам можна досягнути успіху, а демократія або інші режими можуть знищити будь-яку державу [5, с. 39].

Подібні ідеї піддавалися критиці, особливо з боку сучасних філософів. Зокрема, британо-австрійський філософ та соціолог Карл Поппер вважав Платона одним із родоначальників тоталітарного режиму та наводив наступні аргументи проти його «ідеальної держави». Відповідно, існують два парадокси: свободи й толерантності. «Парадокс свободи» позначає, що за відсутності будь-якого контролю, що обмежує, сама свобода повинна призводити до дуже великої стриманості, оскільки вона дозволяє хулігану вільно поневолювати покірних. Більш детально цю тезу пояснює другий аргумент: «...

безмежна толерантність повинна призвести до зникнення толерантності. Якщо ми будемо поширювати необмежену толерантність навіть до тих, хто є нетолерантним, якщо ми не будемо готові захистити толерантне суспільство від нападу нетолерантних, тоді толерантні будуть знищені, а з ними і толерантність. <...> Тому в ім'я толерантності ми повинні вимагати права не терпіти нетолерантних. Ми повинні стверджувати, що будь-який рух, який проповідує нетерпимість, ставить себе поза законом, і ми повинні розглядати підбурювання до нетерпимості та переслідування як злочин, так само, як ми повинні розглядати підбурювання до вбивства, або викрадення, або до відродження работоргівлі» [7, с. 109, 226].

На такі думки Карла Поппера наштовхнули жахи Другої світової війни, яка забрала десятки мільйонів життів не тільки зброєю, а і через таке явище, як тоталітарний режим, де будь-яким проявам свободи не було місця, а жорсткий контроль усіх сфер особистого і суспільного життя громадян був фундаментом держави.

Альтернативою ідеям Поппера щодо витоків тоталітарного режиму є позиція згаданої вище Х. Арендт, яка наполягала на тому, що феномен тоталітаризму є явищем виключно ХХ ст. Вивчаючи процес появи тоталітаризму, Арендт будувала власний погляд на антропологічному складнику. Дослідниця розкривала сутність шляху, яким входило насильство в публічну сферу, а політичні заходи ставали лише інструментами досягнення цілей та обслуговування приватного інтересу. Ідеться про одноосібного лідера тоталітарної країни чи керівну партію, які гуртували своїх громадян навколо ірраціональної віри у праведність певної ідеї. У такому випадку вся відповідальність за наслідки тоталітаризму лягала на лідера, а пересічні громадяни, що ставали відчужуваними від політичного життя, втрачали таку відповідальність [8, с. 40–41]. Зазвичай дієвим інструментом гуртування виступала пропаганда на основі спільної ідеї, що яскраво демонструвалося в часи нацистської Німеччини або срср. Ідеолог концепції ліберального суспільства Ральф Дарендорф писав з цього приводу: «Фашизм спокушав єднанням і лідерством», а «комунізм – згуртованістю і надією» [9, с. 26, 33].

Однією з центральних категорій у дослідженнях Х. Арендт є «маси», які представлені індивідуалізованим байдужим суспільством, де превалює особистий інтерес над суспільним. Маси, своєю чергою, знищують будь-яку класовість у суспільстві, сприяючи встановленню тоталітарної системи. Остання докорінно змінює суспільний лад («новий порядок») та увявлення про мораль. Фактично стається перевиховання громадян відповідно до норм «нового порядку», яке відбувається автоматично, на підставі ірраціональних вірувань. Прийняття нових умов суспільного ладу в тоталітарному режимі

призводить до рефlectorної функції в людини триматися норм «нового порядку». З таким завзяттям трималися німецькі та радянські громадяни у ХХ ст. На сьогодні подібна інтенція має доволі шкідливу популярність у російській федерації [8, с. 40–41].

Після завершення Другої світової війни тоталітарна система зазнала краху, проте деякі дослідники цієї проблематики були впевнені, що жахіття політичного терору та контролю повернуться в іншій формі. Одним із таких дослідників був Г. Андерс. Його ідеї в цілому збігалися з напрацюваннями Ханни Арендт, проте вчення Андерса стало більш розширеним за рахунок його досліджень у сфері «гібридних» форм тоталітаризму. Г. Андерс шукав його зародки в демократичних режимах, а також враховував настання технологічної доби, яка лише прискорить відродження тоталітаризму. Його стара форма може неочікувано проявити себе вже в оновленій версії. І коли весь цивілізований світ у середині ХХ ст. запевняв про недопущення цієї катастрофи, ітерація (повторення) тоталітарних практик із застосуванням нових інструментів повернулася знову [10, с. 30–31]. Але при цьому процес виявлення тоталітарного режиму вже ускладнений не лише політичною системою чи суспільним устроєм, а й технологічним прогресом, основним продуктом якого виступають інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

ІКТ – це розгалужена система технологій й телекомунікацій, спрямованих на опрацювання великих масивів інформації, її нагромадження та передачу, а також роботу програмного забезпечення. У 70-ті рр. ХХ ст., коли третя (інформаційна) промислова революція охоплювала виробничі процеси, намагаючись оптимізувати кожну стадію їхньої реалізації, у житті пересічних індивідів з'являвся інтернет-простір, який стимулював комунікативний та економічний складники та розпочав нову еру соціального розвитку. Урахувавши всі надбання інформаційної революції, «Індустрія 4.0» лише посилила ці трансформації [11, с. 119–120]. Тим самим утворилося міцне підґрунтя для тотальної цифровізації.

Технологічний прогрес було спрямовано на глобальний розвиток країн, а також покращання життя людини, спрощуючи чимало її буденних особистих і професійних завдань. Через це багато хто сприймає ІКТ як забезпечення більшої свободи, наприклад у спілкуванні, роботі чи навчанні, що наштовхує на ідею про виключну користь таких технологій.

Ідеї про зміцнення людської свободи в цифрову епоху підживлюється тим, що технології та способи їхнього використання сприймаються як засновані на згоді окремих осіб. Проте така згода здійснюється завдяки ІКТ, а через це фактично людська свобода, навпаки, послаблюється. Остання теза вимагає

більшої концептуалізації, оскільки зменшення рівня свободи напряду пов'язано з категорією «контроль», через що необхідне чітке окреслення їхнього взаємозв'язку.

Беззаперечно, у цифрову добу будь-який індивід проводить більшу частину свого життя в інтернет-мережі, що є нормативом сучасних реалій. Даний процес відбувається через надану людиною «згоду», яка маскується під її свідомий вибір та бажання бути в постійному цифровому потоці. Проте сама згода формується несвідомо при реалізації ІКТ, які не оперують окремо, а контролюються владними органами держави. Цей феномен чітко простежили автори концепції «суспільства контролю» Ж. Делез й Ф. Гваттарі [12].

Варто зауважити, що зазначеному типу соціального устрою передувало так зване «дисциплінарне суспільство», де елітарна меншість контролювала більшість у публічному полі. Подібний соціальний лад був типовим для тоталітарних країн першої половини ХХ ст. Проте сьогодні відбувся перехід до «суспільства контролю», де саме імплементація самого контролю відбувається навпаки, коли більшість отримала можливість контролювати дії меншості. Також тут має місце і горизонтальний тип контролю, коли меншість слідкує за діями більшості на рівні приватного життя представників останньої через тотальну прозорість ІКТ [13, с. 496].

У добу цифровізації «суспільством контролю» керує не лідер з чітко визначеними посадовими обов'язками чи харизматичними властивостями, а сама інформація. Ж. Делез розуміє останню як регульовану систему слів-порядків, яка використовується в будь-якому суспільстві й розповсюджується необхідними машинами (комп'ютерами та іншими гаджетами, мережею Інтернет і навіть штучним інтелектом) через ІКТ. Одиниця інформації являє собою форму своєрідного «я», з якою ототожнює себе користувач цифрової мережі [15].

Саме так працює інтернет сьогодні, а індивід – як користувач, упевнений, що діє на підставі свідомого вибору або ж бажання. Однак ці дії вже завчасно програмуються інформаційними технологіями і піддаються тотальному контролю [12]. У такому випадку доволі складно уявити, що індивід діє вільно та може відчувати власну свободу, хоч і не суперечить своїм бажанням. З огляду на це допускається думка, що сучасну людину жодним чином неможливо назвати вільною, оскільки вона повністю заглиблена в мережу Інтернет, де ІКТ вибудовують за неї бажання, «змушують» погоджуватися на споживання тієї чи іншої інформації, а головне повністю контролюють її без надання згоди. У підсумку суспільство опиняється в умовах відродженого тоталітарного режиму крізь призму цифровізації.

Суперечливість цього стану зумовлюється ще й тим, що через людську природу, коли в індивіда присутній постійний вибір, лише він здатен визначити ступінь впливу технологій та цифровізації на його внутрішній світ. Доречним буде навести думку дослідника четвертої промислової революції – німецького економіста Клауса Шваба, який у контексті взаємозв'язку між людиною та технологічним світом покладає відповідальність на людину. Шваб упевнений, що «Індустрія 4.0» перетворює технології на всепроникну і домінуючу частину нашого особистого життя. Проте індивід має сам вирішити, чи слугують йому технології, чи він є їхнім рабом. Виключною відповідальністю сучасного індивіда є цей вибір [14, с. 97]. Також на рівні суспільства і здійснення колективних рішень є нагальна потреба забезпечення компетентними органами держави адекватного розуміння викликів, що виникають у цифрову епоху, їхнього коректного аналізу та надання оперативної відповіді.

Висновки. Споглядаючи шлях, яким проходив тоталітарний режим, де базовим елементом виступав контроль, неможливо відкидати можливості його відродження протягом століть, урахувавши його ітерації. Важливо і те, що контроль у цьому контексті є суровим випробуванням для свободи, яка є дуже крихкою в руках людини, якщо відсутнє уявлення, як нею користуватися. Подібна дилема виникає через появу нових механізмів контролю, які можуть протистояти природному бажанню індивіда бути вільним. У рамках нашого дослідження таким викликом сьогодення є цифровізація, спричинена технологічним прогресом, а також надмірним впливом ІКТ на буденне життя індивіда. У процесі дослідження було представлено висновок, що ІКТ не лише спрощують або навіть покращують якість людської життєдіяльності, а і дещо випробовують людство та його свободу.

Відійшовши від «дисциплінарного суспільства», людина XXI ст. опинилася в умовах «суспільства контролю», де всіма процесами керує інформація. Сам же індивід ототожнює себе з тими чи іншими даними, даючи «згоду» на їхнє споживання. Проте ІКТ формує таку згоду, що маскується під свідомий вибір.

Усупереч активній ролі технологій в інформаційну добу на людину покладається відповідальність за її особисте життя і те, яким чином вона буде відповідати на виклики цифровізації. Принциповим питанням для індивіда є його взаємини з технологіями, де існують дві полярні варіації: або людина слугує технологіям і повністю від них залежна, або останні підпорядковуються індивіду та контролюються ним. Також важливо вибудовувати коректне розуміння контексту ІКТ у суспільстві, за яке, зокрема, відповідальна держава та її компетентні органи. Урахувавши вищенаведене, слід зазначити, що людина може бути вільною і протистояти контрольним заходам, якщо здійснить

свідомий вибір не підкорювати власне життя технологічному виміру. Виключно виважені рішення та дисципліноване ставлення до себе дозволить людству перемогти в протистоянні з надмірним впливом цифровізації за право й можливість бути вільними.

Перспективу подальших досліджень пов'язано з перманентними змінами глобалізованого світу, його викликами для людства і запитамі останнього, які, своєю чергою, формуватимуться, зокрема, тотальною цифровізацією. Постає необхідним подальше розкриття сутності «суспільства контролю», яке потенційно може занурити людство в нову епоху тоталітарного режиму цифрового формату. Тим самим буде викликано контроль усіх сфер суспільного життя та спровоковано неоднозначні трансформації ціннісних орієнтирів, форматів комунікації й поведінки індивіда, а також буде видозмінено сегмент політики, економіки, культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rifkin J. The third industrial revolution: how lateral power is transforming energy the economy and the world. *Palgrave Macmillan*. New York, NY, 2011. October. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5086400/mod_label/intro/epdf/pub_the-third-industrial-revolution.pdf (дата звернення: 10.01.2024).
2. Ягодзінський С. М. Особистість мережевого суспільства: свобода vs контроль. *Філософія як культурна політика сучасності* : тези доп. II Всеукр. наук. конф., 17–18 жовт. 2014 р., м. Острог. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. С. 48.
3. Laniuk Y. Freedom in the society of control: Ethical challenges. *Ethics & Bioethics*. 2020. Vol. 10, No. 3/4. P. 203–220.
4. Berlin I. Two concepts of liberty. *Four essays on liberty*. Oxford, England : Oxford University Press, 1969. URL: https://cactus.utahtech.edu/green/B_Readings/I_Berlin%20Two%20Concpets%20of%20Liberty.pdf (дата звернення: 12.01.2024).
5. Козинець О. Г., Остапенко А. І. Платон та Арістотель про державу і право: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. №89. С. 37–41. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i89.3187> (дата звернення: 15.01.2024).
6. Кисельов С. О. Проблема свободи у спадщині Платона. *Наукові записки НАУКМА*. Т. 82 : Політичні науки. 2008. С. 14–18.
7. Popper K. R. *The open society and its enemies*. Vol. 1. The spell of Plato. London : George Routledge & Sons, Ltd, 1947. 268 p.
8. Пикало А. О. Етичні уявлення тоталітаризму в політичній філософії Ганни Арендт. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2019. Вип. 61. С. 38–46.
9. Dahrendorf R. *Versuchungen der unfreiheit. Die intellektuellen in der zeiten der prüfung*. München : C. H. Beck, 2006. 239 p.

10. Култаєва М. Д. Концепція тоталітаризму Г. Андерса в сучасних соціокультурних контекстах. *Європейські антитоталітарні культурні практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. в рамках проекту «Європейські антитоталітарні практики» програми Erasmus+ напрямку Jean Monnet 599704-EPP-1-2018-1-UA-EPPJMO-MODULE, Чернігів, 26–27 черв. 2020 р., платформа ZOOM. Ін-т філософії НАНУ, Нац. ун-т «Чернігів. колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів : Десна Поліграф. 2020. С. 30–38.
11. Копитко М. І. Ключові аспекти впливу індустрії 4.0 на економічну безпеку держави. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4 (14). С. 117–122.
12. Erol A. Freedom and control in the digital age. *Human Affairs*. 2020. Vol. 30, No. 4. P. 570–576.
13. Березовська-Чміль О. Неототалітарні тенденції в сучасному світі: виклики для України. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті* : зб. наук. пр. за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Львів, 11–12 черв. 2020 р.). Львів : Друкарня Львів. нац. мед. ун-ту імені Данила Галицького, 2020. С. 496–499.
14. Schwab K. The fourth industrial revolution. Cologny; Geneva : World Economic Forum, 2016. 172 p.
15. Deleuze G. Postscript on the societies of control. *JSTOR*. 1992. Vol. 59. P. 3–7.
16. Arendt H. The origin of totalitarianism. Ohio : The World Publishing Company, 1962. 528 p.
17. Anders G. La Obsolescencia del Hombre (Vol. II) Sobre la destrucción de la vida en la época de la tercera revolución industrial. Tr. Josep Monter Pérez, 2011, Pre-Textos, Valencia. URL: <https://files.libcom.org/files/ObsolescenceofManVol%20IIGunther%20Anders.pdf> (дата звернення: 22.01.2024).
18. Deleuze G., Guattari F. *Anti-Edipus. Capitalism and Schizophrenia*. New York : Viking Press, 1977. 400 p.

REFERENCES

1. Rifkin, J. (2011). The third industrial revolution: how lateral power is transforming energy the economy and the world. *Palgrave Macmillan – Palgrave Macmillan*. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5086400/mod_label/intro/epdf.pub_the-third-industrial-revolution.pdf.
2. Yagodzinsky, S. M. (2014). Osobystist merezhevoho suspilstva: svoboda vs kontrol. *Filosofiya yak kulturna polityka suchasnosti*: proceedings of the II All-Ukrainian scientific conference. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu “Ostrozka akademiya”, 48 [in Ukrainian].
3. Laniuk, Y. Freedom in the society of control: Ethical challenges. *Ethics & Bioethics*, Vol. 10(3/4), 203–220.

4. Berlin, I. (1969). Two concepts of liberty. Four essays on liberty. *Oxford University Press*, 118–172. URL: https://cactus.utahtech.edu/green/B_Readings/I_Berlin%20Two%20Concepts%20of%20Liberty.pdf.
5. Kozynets, O. H., Ostapenko, A. I. (2021). Platon ta Aristotel pro derzhavu i pravo: porivnyalna kharakterystyka. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, 89, 37–41. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i89.3187> [in Ukrainian].
6. Kyselov, S. O. (2008). Problema svobody u spadshchyni Platona. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific notes of NaUKMA*, 82, 14–18. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6126> [in Ukrainian].
7. Popper, K. R. (1947). The Open society and its enemies. Volume 1. The spell of Plato. London: George Routledge & Sons, Ltd.
8. Pykalo, A. O. (2019). Etychni uyavlennya totalitaryzmu v politychniy filosofiyi Hanny Arendt. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 61, 38–46 [in Ukrainian].
9. Dahrendorf, R. (2006). Versuchungen der Unfreiheit. Die intellektuellen in der Zeiten der Prüfung. München: C. H. Beck.
10. Kultayeva, M. D. (2020). Kontseptsiya totalitaryzmu H. Andersa v suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh. *Yevropeys'ki antytotalitarni kul'turni praktyky: proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Chernihiv: Desna Polihraf, 30–38 [in Ukrainian].
11. Kopytko, M. I., Zaverukha, D. A. (2021). Klyuchovi aspekty vplyvu industriyi 4.0 na ekonomichnu bezpeku derzhavy. *Sotsial'no-pravovi studiyi – Social and legal studies*, 4(14), 117–122 [in Ukrainian].
12. Erol, A. (2020). Freedom and control in the digital age. *Human Affairs, Vol. 30(4)*, 570–576.
13. Berezovska-Chmil, O. (2020). Neototalitarni tendentsiyi v suchasnomu sviti: vyklyky dlya Ukrayiny. *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu “Totalitaryzm yak systema znyshchennya natsionalnoyi pamyati”*: proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Lviv: Drukarnya Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho, 496–499 [in Ukrainian].
14. Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. Cologny; Geneva: World Economic Forum.
15. Deleuze, G. (1992). Postscript on the societies of control. *JSTOR, Vol. 59*, 3–7.
16. Arendt, H. (1962). The origin of totalitarianism. Ohio: The World Publishing Company.
17. Anders, G. (2011). La Obsolescencia del Hombre (Vol. II) Sobre la destrucción de la vida en la época de la tercera revolución industrial. *Tr. Josep Monter Pérez*. URL: <https://files.libcom.org/files/ObsolescenceofManVol%20IIGunther%20Anders.pdf>.
18. Deleuze G., Guattari F. *Anti-Edipus* (1977). Capitalism and Schizophrenia. New York: Viking Press.

Oleksandr Ihorovych Obedkov, graduate student of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, State University of Trade and Economics,
Kyiv, Ukraine

CONCEPTUALIZATION OF THE CONNECTION BETWEEN FREEDOM AND CONTROL THROUGH THE PRISM OF DIGITAL TECHNOLOGIES

The article attempted to understand the meaning of the connection between the categories “Freedom” and “Control” in the modern conditions of digitalization and the active implementation of information and communication technologies. The definition of freedom is determined, in particular, its positive and negative forms are described. In addition, a retrospective analysis of the phenomenon of the totalitarian regime with its main components and characteristic features was carried out in order to draw an analogy with its updated form of the control “society”, where the place of human freedom and the meaning of control can be clearly traced. The proposed author’s view on the meaning of freedom in the conditions of total digitalization, as well as opportunities to preserve it.

Keywords: *freedom, control, digitalization, totalitarianism, paradox of freedom, paradox of tolerance, disciplinary society, society of control, “Industry 4.0”.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32: 004. 8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299686>

Козьма Василь Васильович, доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, м. Київ, Україна
e-mail: kozma_v@meta.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8970-5968>

Комарова Ольга Сергіївна, кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри східноєвропейських мов
Національної академії СБУ, м. Київ, Україна
e-mail: olga_komarova@meta.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6324-6647>

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Статтю присвячено дослідженню впливу технології штучного інтелекту на функціонування традиційних політичних інститутів у частині виконання ними конкретних функцій. Особливої уваги звертається на ризики та загрози, що виникають сьогодні перед українською державою в питаннях гарантування національної безпеки. Наголошується, що розвиток технології штучного інтелекту значно посилює ці загрози, зокрема в інформаційній сфері. Наводиться аналіз експертних оцінок та політичних заяв щодо важливості контролю за використанням нової технології. Позначено потенційні можливості використання алгоритмів штучного інтелекту в політичній сфері.

Ключові слова: штучний інтелект, політичні інститути, держава, функції, інформація, війна, безпека.

Постановка проблеми. Немає потреби переконувати наукову спільноту в тому, що людство стрімко переходить у нову фазу свого розвитку – в епоху штучного інтелекту. Залишимо для філософської рефлексії питання, що таке інтелект і навіщо взагалі людині знадобився його аналог. Зазначимо лише,

що під терміном «штучний інтелект» (ШІ, *англ. Artificial intelligence*), як правило, розуміється науковий напрямок, метою якого є створення штучних пристроїв зі здатністю раціонально мислити.

Що означає цей перехід? Якщо коротко, ми вступаємо в епоху, коли технології штучного інтелекту будуть широко використовуватися в усіх сферах людської діяльності. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба обговорення цієї проблематики у вітчизняному експертному колі. Одним із напрямків такого наукового політологічного дискурсу є аналіз ризиків та перспектив використання нової технології на політичну сферу взагалі та на функціонування політичних інститутів зокрема. Актуалізує цю проблематику війна, адже вкрай низький рівень обізнаності українських громадян із технологіями штучного інтелекту не може не викликати занепокоєння, особливо тепер, коли проти нашої країни здійснюється повномасштабна військова агресія з використанням усіх можливих сил та засобів. Так, за даними соціологічного опитування, майже 34% українців відповіли негативно на запитання: «Чи знаєте Ви, що таке штучний інтелект?». Лише 24% впевнені, що добре знають, про що йдеться, ще 42% мають приблизне уявлення про цю технологію [1]. Показники сумні, адже технологія розвивається швидко і, крім зручності, несе в собі конкретні загрози, протидіяти яким неможливо, якщо не розумієш, із чим маєш справу. Зрозуміло, що для українців теперішні загрози війни є набагато важливішими за будь-які апокаліптичні прогнози, пов'язані зі штучним інтелектом. Із сигналом повітряної тривоги в людині вмикається головний інстинкт – вижити сьогодні й зараз, а до того, що буде завтра, ще треба дожити. Та попри обставини сьогодення необхідно підвищувати рівень освіченості й критичного мислення громадян щодо використання систем штучного інтелекту як у політичних процесах, так і в повсякденному житті. Від цього виграють усі.

Результати аналізу основних досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблематика впливу інформаційних технологій на політичну сферу життєдіяльності суспільства викликає неабиякий інтерес серед вітчизняних авторів. У рамках політико-правового дискурсу цікавими та змістовними є публікації Н. Вінникової [2], О. Данильяна, О. Дзьобаня [3], Н. Боловськ [4], І. Сабова [5], С. Асіряна [6], О. Тарути [7]. Ці та інші напрацювання формують базу відповідної проблематики та створюють передумови для її подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є з'ясування ризиків використання технології штучного інтелекту на функціонування традиційних політичних інститутів у частині виконання ними конкретних функцій.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що сьогодні штучний інтелект починає проникати в усі сфери людської діяльності, і це ще раз нагадує – про-

грес науки зупинити неможливо. Однак, мабуть, уперше у своїй історії, людство не зовсім розуміє, куди рухається наука і до чого може призвести такий прогрес, зважаючи на ту обставину, що темпи розвитку штучного інтелекту значно випереджають процеси його регулювання та контролю. Ба більше, з вуст тих хто очолив нову наукову революцію, усе частіше звучать ті самі апокаліптичні прогнози. Чого варта лише заява «хрещеного батька» штучного інтелекту Джеффри Хінтона про те, що він шкодує про справу всього свого життя і втішає себе виправданням: «...якби я не зробив цього, зробив би хтось інший» [8]. А й правда, коли це люди переймалися такими «дрібницями» – думати про наслідки! Жага до пізнання та перетворення світу завжди була сильнішою за Божі кари, вогні інквізиції, осуд натовпу, страх невідомості й подібні речі. У цьому контексті ми поділяємо думку Карла Ясперса, що прогрес науки не йде в ногу з прогресом самої людини. «Прогрес може бути у знанні, у техніці, у створенні передумов нових людських можливостей, але не в субстанції людини, не в її природі...» [9, с. 184].

Кожна епоха нових технологій приносила людству принципово інші можливості. Подивімося, де і як саме використовуються інновації сьогодні та спробуємо знайти відповідь на поставлені вище питання про те, яку роль можуть відігравати алгоритми штучного інтелекту в політичній сфері та який вплив матиме ця технологія на діяльність традиційних політичних інститутів. У цьому місці варто зробити важливе уточнення. Ми говоримо не про експериментальні методи та спроби використовувати нові підходи до вирішення тих чи інших завдань, а про реальні можливості, які вже продемонстрували високу ефективність на практиці.

З історичного досвіду нам відомо, що держави для успішного виконання своїх функцій намагаються використовувати та впроваджувати різноманітні інновації. Зі зрозумілих причин першість серед усіх функцій тримає оборонна функція¹, і не секрет, що багато речей навколо нас, від клейкої стрічки до мікрохвильової печі були винайдені саме для військових цілей. Але не цього разу. Сьогодні лідером та піонером у використанні новітньої технології є приватна ініціатива, а найпоширенішою сферою застосування – медицина. У медичній сфері алгоритми штучного інтелекту виконують безліч завдань: уміють швидко вивчати результати аналізів та ставити на їхній основі діагноз; прогнозують генетичні захворювання та проблеми з серцево-судинною системою; контролюють стан хворих і в разі відхилень від норми повідомляють про це лікарям; допомагають в розробленні нових препаратів та вакцин; разом із людьми беруть участь під час проведення операційних втручань тощо. Без-

---

¹ Оборонною її називають завжди, навіть коли нападають.

умовно, можливості медицини завдяки використанню штучного інтелекту вражають і, мабуть, недалеко той час, коли теперішній стан цієї галузі матиме вигляд любительської гомеопатії.

Сказане вище не означає збереження статус-кво. Усе стрімко змінюється. За медициною підтягується промисловість, фінанси, сфера послуг, освіта, сільське господарство, транспорт. Прогнозовано, що й державний військово-промисловий комплекс зацікавився можливостями штучного інтелекту. Не стала винятком і політика.

Власне, у своїй основі створення та використання штучного інтелекту має політичний вимір, який пов'язано не лише зі зростанням конкурентної боротьби за лідерство в галузі технологій штучного інтелекту. Якби все зводилось лише до конкурентної боротьби за оптимальне використання нового науково-технічного досягнення з метою вироблення досконаліших методів організації виробництва, успішного просування товарів та послуг тощо – це одна справа. Тут ми маємо справу з дещо іншим. Кожен, хто долучився до марафону за світове лідерство у сфері штучного інтелекту, переслідує власну стратегічну мету. Питання лише в тому хто стане лідером. Щось подібне людство переживало з винайденням атомної зброї. Як і тоді, поширеною є думка, що країна, яка досягне лідерства в створенні штучного інтелекту, стане володарем світу. Чи так це насправді? Відповісти складно, адже з розвитком технологій швидко розширюються й можливості використання штучного інтелекту. Тому поки що можемо лише аналізувати те, що вже працює і на цій основі прогнозувати майбутнє. Нижче ми пропонуємо розглянути декілька прикладів використання штучного інтелекту у сфері політики, у першу чергу безпекової політики. А також покажемо рівень дискусії навколо цієї проблематики у світі. Почнімо з останнього.

18 липня 2023 р. Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) провела перше у своїй історії засідання щодо штучного інтелекту. Міністр закордонних справ Великої Британії Джеймс Клеверлі, який головував на цьому зібранні, у своєму вступному слові заявив, що штучний інтелект несе в собі значні ризики й може фундаментально змінити кожен аспект людського життя тому потрібно терміново розробити глобальне регулювання цієї трансформаційної технології.

До Ради Безпеки звернувся також Генеральний секретар ООН Антоніо Гутерріш який, зокрема, підкреслив: «...застосування штучного інтелекту як у військових, так і в цивільних цілях може мати дуже серйозні наслідки для глобального миру й безпеки» [10]. Гутерріш погодився із закликами деяких країн до створення нового органу ООН для підтримки колективних зусиль з регулювання цієї надзвичайної технології за зразком Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) чи чогось подібного.

Дозволимо собі невеличку ремарку. Хто, як не українці, добре знають, яка буде користь із нової структури у разі виникнення справжньої загрози! Така ж, як від ООН чи Ради Безпеки ООН в цілому. Це, на превеликий жаль, досить безпорадні організації, які нічого не вирішують і ні на що не здатні впливати.

Що передувало цьому засіданню. 30 травня 2023 р. провідні лідери в галузі штучного інтелекту, разом з експертами й ученими порушили питання, ні багато ні мало, «загрози вимирання людства через штучний інтелект», закликавши законотворців розглядати цю проблему нарівні з ризиками від пандемії чи ядерної війни. Перед цим у березні відомі на увесь світ бізнесмени Ілон Маск, Стів Возняк, група експертів зі штучного інтелекту та очільники індустрії опублікували відкритого листа із закликом до піврічної паузи в розробленні нових систем потужніших за мультимедійну модель GPT- 4 (Generative Pre-trained Transformer 4). Автори цього листа посилаються на потенційні ризики таких розробок для суспільства та людства в цілому.

13 червня 2023 р. колишній прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер і політик від Консервативної партії Вільям Хейг опублікували спільний звіт, у якому наголошується на необхідності створення нової структури ООН для розв'язання політичних проблем, пов'язаних із використанням та розповсюдженням технології штучного інтелекту. Вони стверджують, що непередбачуваний розвиток штучного інтелекту робить його однією з **найсерйозніших політичних проблем** (виділено нами. – *Авт.*) на теперішній час. Блер та Хейг виступають за те, щоб уряди Великобританії, США та інших союзників очолили створення цієї структури. Крім того, у своєму звіті ці політики зазначили, що теперішні підходи погано пристосовані для вирішення складнощів та ризиків, пов'язаних із новою технологією.

Який же результат усіх цих звернень та засідань. Хронологія подій наступна. У жовтні 2023 р. ООН створює консультативну раду з міжнародного регулювання штучного інтелекту. До ради одразу ж увійшли 39 представників урядових органів, наукових груп, бізнесу, включно з високопосадовцями відомих компаній. На прохання Генерального секретаря ООН Антоніо Гутерріша комісія до кінця року (2023) мала б підготувати рекомендації щодо використання штучного інтелекту, визначити ризики та можливості, які несе в собі ця технологія. Виступаючи на першому засіданні новоствореної ради, Гутерріш заявив: «Не вдаючись до безлічі сценаріїв кінця світу, уже очевидно, що зловмисне використання штучного інтелекту може підірвати довіру до інституцій, послабити соціальну згуртованість і загрожувати самій демократії. З усіх цих причин я закликав до глобальної міждисциплінарної дискусії з багатьма зацікавленими сторонами щодо управління штучним інтелектом, щоб його користь для людства – усього людства – була максимальною, а ри-

зики, які містяться, – зменшені» [11]. За результатами першого засідання зазначається, що рекомендації Консультативного органу використовують для підготовки Саміту Майбутнього, який заплановано провести у вересні 2024 р., а саме для переговорів навколо запропонованого Глобального цифрового договору. ООН консультуватиметься з Науковою консультативною радою, зокрема щодо того, як можна використовувати переваги штучного інтелекту для прискорення прогресу на благо всіх народів світу.

Ну що ж, можемо бути певні – справа в надійних руках. Правда, до вересня 2024 р. ціла вічність і поки в ООН будуть радитись та консультуватись, може бути запізно, тому проблему намагаються вирішувати кожен на свій розсуд. Так, наприклад, уже 30 жовтня, невдовзі після заяви Гутерріша, президент США Джозеф Байден видає указ про розроблення рекомендацій щодо безпеки штучного інтелекту. Цей документ має закласти основу регулювання до ухвалення законів парламентом. Звернімо увагу, це розпорядження стало наймасштабнішою спробою регулювання в цій сфері в США дотепер.

Ще далі пішов Європейський Союз, ухваливши 9 грудня 2023 р. перший у світі комплексний закон щодо регулювання штучного інтелекту. Закон, який називають «історичним», запровадить стандарти поведінки для виробників штучного інтелекту. Крім того, передбачається, що закон регулюватиме соціальні мережі та різноманітні пошукові системи. Закон про штучний інтелект між Європейським парламентом і державами – членами ЄС може запровадити світовий стандарт для класифікації ризиків, пов'язаних зі ШІ, а також забезпечення прозорості розробок у цій сфері й визначення заходів фінансового покарання для компаній-порушників. Правда офіційні особи ЄС наразі не розголошують деталі нового закону. Відомо лише, що в основу його закладено багаторівневу систему, яка базується на оцінці ризиків. Відповідно до неї, найвищий рівень буде застосовано до тих технологій штучного інтелекту, які становлять найбільший ризик для здоров'я, безпеки та прав людини.

Отже, звідусіль надходить інформація про нову небезпеку для людства і намагання їй запобігти. Наведені вище цитати із промов світових лідерів наштовхують на думку, що світ приречений і варто готуватися до найгіршого. Проте поставимо собі запитання: може, роль штучного інтелекту в сучасному житті людини занадто перебільшена, може, різноманітні засоби масової інформації та заангажоване експертне середовище навмисно «підігривають» цю тему? Думаємо, що відповідь не забариться.

Тепер перейдімо до розгляду проблемних питань, що були означені нами на початку цієї роботи. Попередній аналіз досвіду різних країн світу з упровадження штучного інтелекту в політичну сферу показує наявність декількох значних викликів для традиційних політичних інститутів. У першу чергу

це стосується держави, а точніше, можливості (неможливості) виконання нею конкретних функцій. Для прикладу, розгляньмо функцію гарантування національної безпеки українською державою. З початком повномасштабної війни стало очевидним, що розвиток технології штучного інтелекту значно посилює загрози національній безпеці України, зокрема в інформаційній сфері. Ідеться не лише про використання новітньої технології для проведення кібератак, створення пропаганди чи поширення дезінформації. Питання слід розглядати значно ширше. Почнімо з того, що з появою нових цифрових технологій з'явилася можливість створити альтернативу традиційній державі – так звану цифрову державу, державу в смартфоні. Не будемо заперечувати, це ноу-хау підвищує ефективність та якість виконання державою своїх функцій, формує більш інклюзивне суспільство, розширює доступ до освіти, банківських послуг, охорони здоров'я і та ін. До речі, українці вже змогли оцінити таку модель держави, розміщену на цифровій платформі «Дія». Утім треба зробити застереження: цифровізація створює для держави значні виклики, одним із яких є втрата державою монополії на збір, обробку, зберігання та поширення інформації. Ця функція держави передається різноманітним цифровим корпораціям, що може мати політичні наслідки. У цьому місці варто нагадати вкрай актуальний сьогодні вираз: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». В Україні наразі близько 400 різноманітних оцифрованих державних реєстрів, частина з яких фізично перебуває за межами країни. Невдовзі після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, 12 березня 2022 р., Верховною Радою був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів» [12].

На виконання та конкретизацію положень Закону Кабінет Міністрів України цього ж дня прийняв постанову № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану». Згідно з положеннями цих нормативно-правових актів, з метою збереження цілісності даних та недопущення їхньої втрати державні органи та інші власники / розпорядники публічних електронних реєстрів мають право розміщувати державні інформаційні ресурси та публічні електронні реєстри, або їхні резервні копії, у зашифрованому вигляді на хмарних ресурсах та/або в центрах обробки даних, що розташовані за межами України, та реєструвати доменні імена в домені gov.ua для такого розміщення, а також зберігати такі дані на фізичних носіях поза межами території України (зокрема в закордон-

них дипломатичних установах України). Можна зрозуміти дії української влади в її прагненні убезпечити доступ до критично важливої секретної інформації під час війни, проте виникає багато запитань щодо здатності та можливості виконати цю функцію, особливо коли така інформація зберігається на серверах за межами України.

І ще один важливий момент. Шляхом простих логічних міркувань можемо дійти висновку: чим більший масив інформації накопичується державою в цифровому вигляді, тим більшою стає спокуса використати для її опрацювання новітню технологію – штучний інтелект. А щоб не бути голослівними, відсилаємо читачів до численних інтерв'ю віце-прем'єр-міністра з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій і водночас міністра цифрової трансформації України Михайла Федорова, у яких він заявляє про конкретні кроки в цьому напрямку. З технологічної точки зору такі проєкти виглядають досить привабливо. Проте, не будучи скептиками, запитаймо себе: чи може держава передавати контроль за виконанням своїх функцій технології, яка лише розвивається і, що найголовніше, погано прогнозована? Чи виправданим є такий ризик під час війни? Зрештою, відповіді на ці та подібні питання варто шукати в експертному середовищі, а не серед натовпу соціальних мереж.

Зі сказаного вище постає ще один виклик для держави, пов'язаний зі збереженням свого інформаційного суверенітету. У цьому випадку ми говоримо не лише про можливість протистояти технологічним загрозам, а й про правове регулювання та контроль за використанням технології штучного інтелекту. Сьогодні це питання є вкрай важливим не лише для окремих держав, а й для світу в цілому. Ми переконані, що українській державі зволікати з цим також не варто.

Таким чином, навіть побіжний погляд на інститут держави в сучасних умовах дає нам підстави говорити про те, що сучасні цифрові трансформації безпосередньо впливають на змістовні, структурні та функціональні параметри життєдіяльності ключових традиційних політичних інститутів, які для виживання та забезпечення власного ефективного функціонування змушені адаптуватися до глобального технологічного середовища.

Тепер скажемо декілька слів про вітчизняний досвід використання алгоритмів штучного інтелекту. Сьогодні наша країна, відчайдушно потребуючи підтримки, стала випробувальним майданчиком для цифрових рішень. Цей багатоцільовий інструмент викликає чимало суперечок щодо його використання у воєнний час. Зокрема, багато запитань щодо міжнародного гуманітарного права, етичних та моральних норм тощо. Проте, будьмо відверті, нам зараз не до цього. Варто погодитися з думкою теперішнього міністра

оборони України Рустема Умерова: «Війну виграють технології. Росіяни можуть мобілізувати для м'ясних штурмів мільйони, а їх заводи за Уралом працюють у три зміни. Нашу перевагу забезпечать асиметричні відповіді, й вони можливі завдяки інноваціям. Ми винаходимо технології, тестуємо і масштабуємо їх» [13]. Тому, поки у спокійних, мирних частинах світу ті чи інші продукти викликають палкі суперечки, у нас вони проходять бойове хрещення. В умовах активних боїв головним завданням для українських розробників є забезпечення ШІ-рішень для фронту. Одним із них є система «Griselda», яка використовує ШІ для збору розвідувальних даних і підвищення ситуаційної обізнаності військ. Вона здатна обробляти тисячі повідомлень із супутників, безпілотників, соцмереж, ЗМІ та зламаних баз даних ворога. Штучний інтелект активно використовується: для розпізнавання цілей на полі бою; ідентифікації російських солдатів; розшифровки супутникових знімків. Його інструмент розпізнавання обличчя має дивовижні можливості – усе, що потрібно зробити, це завантажити фотографію в додаток, і завдяки вдосконаленим алгоритмам він зіставить її з одним із 10 мільярдів зображень у базі даних. Як заявляють українські військові, на сьогодні вдалося за допомогою штучного інтелекту ідентифікувати понад 125 тис. російських військових злочинців. Ця технологія стає в нагоді під час проведення пропагандистських, контрпропагандистських, дезінформаційних кампаній тощо.

Ще один приклад успішного використання новітньої технології – це діяльність компанії «Palantir», яка надає послуги українській армії. Ця компанія займається аналітикою даних. Серед її клієнтів – Міністерство оборони США, ЦРУ та ФБР. В Україні «Palantir» стає критично важливим для вирішення чимраз більшої кількості завдань – від надання гуманітарної допомоги до ведення бойових дій. Існують також інші приклади використання штучного інтелекту, але не про всі сьогодні можна говорити.

Висновки. Активне проникнення технологій штучного інтелекту у сферу державного управління, національної безпеки, виборчих процедур, публічної політики, електорального аналізу, політичної пропаганди, партійного будівництва дає нам можливість дійти висновку про те, що спектр можливостей застосування штучного інтелекту в політичних процесах лише розширюється. Цей факт актуалізує потребу в подальших дослідженнях впливу прикладних аспектів штучного інтелекту на політичну сферу, у першу чергу на функціонування традиційних державних інститутів, зосередивши увагу на тих викликах, які стоять перед ними в умовах теперішньої російсько-української війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самаєва Ю. Ставлення українців до штучного інтелекту на диво легковажне. Дарма. *Дзеркало тижня*. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/stavlennja-ukrajintsiv-do-shtuchnoho-intelektu-na-divo-lehkovazhne-darma.html> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Вінникова Н. Штучний інтелект у контексті глобального управління. *Політикус*. 2022. №3. С. 65–70.
3. Данильян О., Дзьобань О. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. 2022. №1 (40). С. 9–20.
4. Боловськ Н. Штучний інтелект і демократія. Як сучасні технології використовують під час виборів. *Тиждень*. 2023. URL: <https://tyzhden.ua/shtuchnyj-intelekt-i-demokratiia-iaak-suchasni-tekhnohii-vukorystovuiut-pid-chas-vyboriv/> (дата звернення: 08.01.2024).
5. Сабов І. Політичний аспект використання штучного інтелекту. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. №1 (3). С. 77–80.
6. Асірян С. Використання штучного інтелекту під час виборів, практика, загрози виборчому праву громадян та шляхи подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. №77 (2). С. 17–22.
7. Турута О. Штучний інтелект крізь призму фундаментальних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. №71. С. 49–54.
8. Kleinman Z., Vallance C. AI 'godfather' Geoffrey Hinton warns of dangers as he quits Google. *BBC News*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-65452940> (дата звернення: 22.12.2023).
9. Ясперс К. Про сенс історії (фрагменти). *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями* : хрестоматія / пер. А. Гордієнка. Київ : Ваклер, 1996. С. 183–210.
10. Свиридюк Ю. Глава ООН попереджає про ризики ШІ для глобального миру та безпеки. *Суспільне. Новини*. 2023. URL: <https://suspilne.media/531635-glava-oon-poredzae-pro-riziki-si-dla-globalnogo-miru-ta-bezpeki/> (дата звернення: 23.12.2023).
11. В ООН мають намір створити рекомендації щодо штучного інтелекту. *Українформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3779131-v-oon-maut-namir-stvoriti-rekomendacii-sodo-stucnogo-intelektu.html> (дата звернення: 09.01.2024).
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів : Закон України від 15.03.2023 №2130-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2130-20#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
13. Тимошина Л. «Війну виграють технології», – Умеров до учасників ІТ-коаліції. *QIRIM Media*. 2023. URL: <https://qirim.news/news/Viiny-vygraut-tehnologii-umerov> (дата звернення: 30.11.2023).

REFERENCES

1. Samaieva, Yu. (2023). Stavlennia ukraintziv do shtuchnoho intelektu na dyvo lekhovazhne. Darma. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/stavlennja-ukrajintziv-do-shtuchnoho-intelektu-na-divo-lekhovazhne-darma.html> [in Ukrainian].
2. Vinnykova, N. (2022). Shtuchnyi intelekt u konteksti hlobalnoho upravlinnia. *Politykus*, 3, 65–70 [in Ukrainian].
3. Danylian, O., Dzoban, O. (2022). Informatyzatsiia yak atrybut informatsiinoho suspilstva: vid retrospektsii do suchasnoi refleksii. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1(40), 9–20 [in Ukrainian].
4. Bolovsiak, N. (2023). Shtuchnyi intelekt i demokratiia. Yak suchasni tekhnolohii vykorystovuiut pid chas vyboriv. *Tyzhden – The week*. URL: <https://tyzhden.ua/shtuchnyj-intelekt-i-demokratiia-iak-suchasni-tekhnolohii-vykorystovuiut-pid-chas-vyboriv/> [in Ukrainian].
5. Sabov, I. (2018). Politychnyi aspekt vykorystannia shtuchnoho intelektu. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii – International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 1(3), 77–80 [in Ukrainian].
6. Asirian, S. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu pid chas vyboriv, praktyka, zahrozy vyborchomu pravu hromadian ta shliakhy podolannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, ser. PRAVO*, 77(2), 17–22 [in Ukrainian].
7. Turuta, O. (2022). Shtuchnyi intelekt kriz pryzmu fundamentalnykh prav liudyny. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, ser. PRAVO*, 71, 49–54 [in Ukrainian].
8. Kleinman, Z., Vallance, C. (2023). AI godfather Geoffrey Hinton warns of dangers as he quits Google. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-65452940>.
9. Yaspers, K. (1996). Pro sens istorii (frahmenty). *Suchasna zarubizhna filozofia. Techii i napriamy – Modern foreign philosophy. Currents and trends*. A. Hordienka (Tr.). Kyiv: Vakler, 183–210 [in Ukrainian].
10. Svyrydiuk, Yu. (2023). Hlava OON poperedzhaie pro ryzyky ShI dlia hlobalnoho myru ta bezpeky. *Suspilne. Novyny – Public. News*. URL: <https://suspilne.media/531635-glava-oon-poperedzac-pro-riziki-si-dla-globalnogo-miru-ta-bezpeki/> [in Ukrainian].
11. V OON maiut namir stvoryty rekomendatsii shchodo shtuchnoho intelektu. Ukrinform. (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3779131-v-oon-maut-namir-stvoriti-rekomendacii-sodo-stucnogo-intelektu.html> [in Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia funkcionuvannia informatsiino-komunikatsiinykh system, elektronnykh komunikatsiinykh system, publichnykh elektronnykh reiestriv: Zakon Ukrainy vid 15.03.2023 №2130-IX. (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2130-20#Text> [in Ukrainian].

13. Tymoshyna, L. (2023). «Viinu vyhraut tekhnolohii», – Umierov do uchasnykiv IT-koalitsii. *QIRIM Media*. URL: <https://qirim.news/news/Viiny-vygraut-tehnologii-umerov> [in Ukrainian].

Kozma Vasyl Vasyliovych, Doctor of Political Sciences, Professor,
Chief researcher of the Institute of Political and Ethnonational Studies
Research named after I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Olga Serhiivna Komarova, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of East European Languages
National Academy of SBU, Kyiv, Ukraine

IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY ON THE FUNCTIONING OF TRADITIONAL POLITICAL INSTITUTIONS

The article is devoted to the study of the impact of artificial intelligence technology on the functioning of traditional political institutions in terms of their performance of specific functions. Special attention is paid to the risks and threats that arise today for the Ukrainian state in matters of guaranteeing national security. It is emphasized that the development of artificial intelligence technology significantly increases these threats, particularly in the information field. An analysis of expert assessments and political statements regarding the importance of controlling the use of new technology is provided. The potential possibilities of using artificial intelligence algorithms in the political sphere are indicated.

Keywords: *artificial intelligence, political institutions, state, functions, information, war, security.*

УДК 94:[355.012+321.64](470+571–651.1)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299687>

Романюк Андрій Антонович, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

e-mail: andrii.a.romaniuk@lpnu.ua,

ORCID ID: 0009-0005-1073-1012

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ РАШИЗМУ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано підходи українських науковців у концептуалізації поняття «рашизм» – як ідеології та політичного режиму сучасної Росії. Розглянуто еволюцію дослідження путінізму, як прототипу рашизму, та витоки самого терміна «рашизм». Проаналізовано підходи українських дослідників до визначення рашизму, його характерних рис та зв'язку з фашизмом. Виділено основні тенденції в розумінні рашизму: як ідеології українські вчені визначають імперіалізм, шовінізм, месіанство Росії; як режими – тоталітаризм, мілітаризм, реваншизм. Рашизм тісно пов'язано з фашизмом, але він має і специфічні риси.

Ключові слова: рашизм, путінізм, фашизм, нацизм, ідеологія, політичний режим, Російська Федерація.

Постановка проблеми. До початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну тема рашизму не мала високого дослідницького інтересу, особливо серед закордонних дослідників. За ключовим словом «рашизм» на порталі «Google Академія» можна знайти близько 20 результатів (наукових джерел), опублікованих до початку 2022 р. У 2022–2023 рр., на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну, відбулося стрімке зростання інтересу наукової спільноти до проблематики рашизму.

Загальноприйнятого тлумачення терміна «рашизм» науковою спільнотою ще не досягнуто. Це засвідчує важливість з'ясування основних тенденцій у тлумаченні цього терміна, процесів політологічної концептуалізації рашизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Західні дослідники довгий час обходили увагою рашизм. Деякі дослідники досі уникають цього терміна, вважають його ненауковим, а радше публіцистичним. Натомість вони оперують поняттями «російський фашизм», «російський націоналізм» [1] та ін. Серед західних учених, які досліджували процеси зміни політичного режиму

Росії, формування її державної ідеології, є Т. Снайдер [2], Т. Камуселла [3], К. Раян [4], Дж. Вербек [5], Д. Зеглен [6] та ін. Серед українських дослідників виділимо працю «Заборонити рашизм», підготовлену авторським колективом вітчизняних учених (В. Огев'юк, В. Андрєєв, В. Брехуненко, М. Відейко, І. Гирич та ін.) [7]. Авторські підходи до концептуалізації рашизму запропонували С. Вовканич [8], Б. Дем'яненко, В. Дем'яненко [9], Ю. Дем'янчук [10], Л. Кисляк, І. Коваль [11], Є. Хан [12], Л. Якубова [13] та ін.

Метою статті є аналіз дослідницьких підходів до концептуалізації поняття «рашизм», його ознак, основних тенденцій в аналізі проблематики рашизму, що увиразнює історіографія проблеми.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало каталізатором для світової наукової спільноти загалом і української зокрема детальніше вивчати причини деформації російського політичного режиму в напрямку відходу від елементів демократизації. Держава, яка після розвалу СРСР вбачалась на світовій арені як молода демократія, набула всіх характеристик недемократичного режиму. Однією з головних причин цього перетворення вбачається особистість В. Путіна – людини, яка керує Росією з 2000 р. з формальною перервою на один президентський термін (Д. Медведєв) [14]. Саме при В. Путіну політичний режим Росії почав зазнавати поступових, але невідворотних змін у напрямку відходу від ознак демократії. Тому основою сьогоденного рашизму можна вважати путінізм, який українські вчені досліджували ще до появи терміна «рашизм».

Уперше термін «путінізм» був ужитий російським політологом А. Піонтовським у 2000 р. За його словами, «путінізм – це найвища і завершальна стадія бандитського капіталізму в Росії. Та стадія, на якій, як казав один напівзабутий класик (Сталін), буржуазія викидає за борт прапор демократичних свобод та прав людини. Путінізм – це війна, це «консолідація» нації на ґрунті ненависті до якоїсь етнічної групи, це – наступ на свободу слова та інформаційне зомбування, це ізоляція від зовнішнього світу та подальша економічна деградація» [15].

Того ж року В. Сафайр опублікував статтю «Путінізм насувається», що започаткувало поширення терміна за межами Росії. Автор вказав на минуле В. Путіна в КДБ і спрогнозував, що його правління може характеризуватись автократією, репресіями і відходом від початих демократичних реформ. В. Сафайр підкреслив, що В. Путін використовував владу для створення культури особистості, контролю над ЗМІ та придушення опозиції [16].

Найбільш ранньою згадкою терміна «путінізм» в українських наукових працях є стаття О. Бульби та М. Цюрупи у статті 2009 р. «Путінізмом» автори називають стиль правління В. Путіна, у якому виділяють ознаки новітнього

авторитаризму. Путінізм став імпульсом для ідеологічного протистояння Росії та Заходу. Дослідники підкреслили, що В. Путін намагається демонструвати силу на міжнародній арені, при цьому застосовуючи «м'яку силу» за допомогою російських енергоносіїв [17].

Путінізм, за визначенням Б. та В. Дем'яненків, є політичною системою, яка сформувалась у Росії на початку 2000-х рр., у добу глобалізації та інтернету. У ній прагнення досягти бажаних результатів базується на аргументі сили. До ознак путінізму дослідники віднесли: сильну президентську владу; культ вождя – авторитарного правителя, національного лідера; відсутність принципу поділу влади; спроби контролю суспільства і державного апарату та як наслідок – використання закону на власний розсуд; панування шовінізму, традиціоналізму в державній пропаганді [9, с. 243]. Б. та В. Дем'яненки позиціювали путінізм як ідеологію, «яка відзначається правоконсервативним характером і сутнісно близька до фашистської (нацистської)» [9, с. 250]. У дослідженні 2018 р. вказані автори передбачали радикалізацію та маргіналізацію цієї ідеології, прогнозували майбутнє путінізму як російського варіанта мусульманського халіфату [9, с. 256].

За словами І. Грабовської, «путінізм – це новий імперіалізм, нова біполярність світу, нове протистояння Сходу і Заходу» [18, с. 15]. Авторка відмічає, що в Росії відбуваються процеси «фашизації та неоімперіалізації» [18, с. 18]. Учена вважає, що В. Путін намагається втягнути країни Близького Сходу та Азії у протистояння із Заходом і що «путінізм – це пролог третьої світової війни та катастрофи людства» [18, с. 15]. Ці думки сьогодні актуальні, як ніколи, адже це вже не прогнози окремих дослідників, а офіційна позиція європейських високопосадовців. Достатнього згадати, що німецьке оборонне відомство готується до російського нападу «через 5–8 років» [19], голова військового комітету НАТО Р. Бауер закликає населення Європи бути готовими до повномасштабної війни [20], а держави Балтії будують спільну оборонну лінію на кордоні з Росією та Білоруссю [21].

Термін «рашизм» є результатом поєднання слів «Росія» та «фашизм». Наразі немає спільного загальноприйнятого визначення терміна «рашизм». Причинами цього є відносно нещодавня поява терміна і недостатній обсяг досліджень. На нашу думку, рашизм – це політична ідеологія і політичний режим сучасної Росії, які є різновидом фашизму.

Однією з перших згадок рашизму як деструктивної російської ідеології є слова лідера Чеченської Республіки Ічкерія – Дж. Дудасва, у 1992 р. Власне, він уживав термін «русизм» як особливу форму «людиноненавистницької ідеології, заснованої на великодержавному шовінізмі, повній бездуховності та аморальності. Відрізняється від відомих форм фашизму, расизму, націона-

лізму особливою жорстокістю як до людини, так і до природи... Володіючи рабською психологією, паразитує на хибній історії, на окупованих територіях і народах, що пригнічуються» [22].

Знайти, хто та коли в українських наукових чи публіцистичних колах першим ужив слово «рашизм», є проблематично. У 2010 р. О. Кривдик опублікував публіцистичну статтю про рашизм. За словами автора, «рашизм – це ідеологія й практика правлячого режиму Російської Федерації, яка базується на ідеї зверхності «російських співвітчизників», їхньої «особливої цивілізаційної місії», антидемократизмі й неоколоніалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини та на геоекономічних інструментах, у першу чергу енергоносіях» [23].

Остаточню термін «рашизм» закріпився у понятійно-категоріальному апараті українських науковців після 2014 р., коли розпочалася російська збройна агресія щодо України. Неофашистські нахили Росії вже було неможливо не помічати. Ю. Дем'янчук у 2014 р. позиціонував рашизм як новітню форму нацизму. Різницю між рашизмом і нацизмом автор вбачає лише в назві й виділяє в ознаках рашизму ревізію історії особисто В. Путіним та націоналістичний реваншизм. Дослідник вбачав схожість В. Путіна та А. Гітлера і прогнозував небезпеку від дій російського лідера не тільки для України, а й Європи, усього світу [10].

У 2015 р. термін «рашизм» увійшов до енциклопедичного словника-довідника «Новітня політична лексика». Згідно з визначенням О. Козиревої, рашизм – «російська державницька квазіідеологія, яка є еклектичною сумішшю імперського неоколоніалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму. Ґрунтується переважно на культурі національного лідера, ідеї “особливої цивілізаційної місії”, несприйнятті західних ліберально-демократичних цінностей та інститутів, яким протиставляє євразійську цивілізацію. Маскується під антифашизм, хоч має фашистське обличчя і сутність» [24, с. 456].

В. Лизанчук, досліджуючи україноцентризм і націоналізм, визначає рашизм як їхню протилежність. В основу націоналізму автор кладе національну ідею, любов до свого, свободу власної нації, у той час як у рашизмі виділяє великодержавницький імперський інтерес, ненависть до чужого, поневолення інших націй [25, с. 503].

Найбільше наукових праць на тему рашизму як у світовій, так і в українській науковій спільноті було опубліковано вже після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 р. Також термін «рашизм» почав часто вживатися в контексті опису злочинів російських загарбників.

На думку Є. Хана, рашизм – це «різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна політична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, призначений для об'єднання земель через проведення гібридних війн або повної руйнації. Це ідея “русско-го міра”, що полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою, їх підкоренні та асиміляції. “Рашизм” є різновидом “фашизму”, оскільки має характерні складові саме такої ідеології, що виникає в державах з тоталітарною формою устрою та імперськими амбіціями» [12, с. 88].

І. Коваль та Л. Кисляк дослідили взаємозв'язок путінізму та рашизму. Автори вважають, що путінізм – це така «система влади, яка впливає з чіткого розділення влади і народу, де відсутнє зріле громадянське суспільство, функціонує диктат адміністративного апарату примусу, що забезпечує потреби лояльної до нього маси». Рашизм є похідною від авторитарного режиму В. Путіна. Рашизм – ідеологія, яка є плодом поєднання ідеологій комуністичного СРСР, нацистської Німеччини та імперської Росії. Реваншизм та історичний ревізіонізм Путіна призвів до російської агресивної зовнішньої політики та жаги знищення української нації [11, с. 243].

Л. Якубова бачить рашизм як поєднання ідей та уявлень російського націоналізму, які набули ознак нацизму [13, с. 82]. На думку авторки, рашизм є історично новим феноменом, і розглядати його суто як форму фашизму / нацизму – не варто. «Усе це – фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм – явища одної родової групи, ім'я якому – тоталітаризм. Рашизм – чорносотенно-білогвардійсько-чекістська тоталітарна ідеологія і практика з низкою специфічних ознак, обумовлених гібридним характером російського політичного проєкту і обставинами постмодерну» [26].

М. Требін позиціонує рашизм як ідеологію і виділяє в ній такі основні ідеї: антилібералізм, експансіонізм, реваншизм, некрофілія (через висловлювання В. Путіна про цілковите ядерне знищення), геноцид, тероризм, естатизм, ксенофобія, євразійство, вождизм, богообраність російського народу, мобілізація нації й держави проти ворогів, панування сили над правом [27, с. 148–151].

Питанням концептуалізації рашизму займаються не лише українські науковці, а і можновладці. Так, 2 травня 2023 р. прийнято постанову Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких”». За цим документом, рашизм – новий різновид тоталітарної ідеології та практики, який лежить в основі режиму, що сформувався в Російській Федерації під керівництвом президента В. Путіна та ґрунтується на традиціях російського шовініз-

му й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму. У цій заяві перераховано характерні ознаки рашизму, серед яких: культ сили та мілітаризм; культ особи очільника та сакралізація інститутів держави; самозвеличування Росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів [28].

Висновки. Вкажемо на основні тенденції в оцінці рашизму серед українських науковців. Прототипом рашизму як ідеології та політичного режиму українські вчені вважають путінізм. Путінізм у першу чергу визначають як стиль правління В. Путіна, як політичний режим, в окремих випадках – як політичну ідеологію. Згідно з висновками українських учених, путінізму як ідеології притаманні ультранационалізм, шовінізм, традиціоналізм, неоімперіалізм. Як режиму – авторитаризм, демонстрація сили при зовнішній політиці, культ особи. У путінізмі і як в ідеології, і як у політичному режимі, помічали тенденцію до фашизації.

У випадку рашизму українські дослідники одностайні в його визначенні як політичної ідеології та політичного режиму Російської Федерації. Дослідники вказують на такі характеристики ідеології, як імперіалізм, шовінізм, віра в особливу цивілізаційну місію Росії, ксенофобію, консерватизм, традиціоналізм. У рашизмі як політичному режимі виділяють тоталітаризм, тероризм, мілітаризм, культ особи, геноцид, реваншизм, історичний ревізіонізм, вибіркове застосування права.

Розбіжності є в оцінці взаємозв'язку рашизму та фашизму / нацизму. Серед варіантів: рашизм – це різновид фашизму [12]; рашизм – це і є фашизм / нацизм [10]; рашизм – це похідна від попередніх російських ідеологій [26].

Рашизм – це політичний режим та ідеологія Росії, близький до фашизму. Українські вчені в цьому одностайні та не намагаються заперечувати очевидного, як це подекуди роблять західні науковці [29; 30]. Беззаперечним є те, що рашизм призвів Росію до агресивного зовнішньополітичного курсу останніх десятиліть, починаючи від окупації Придністров'я в 1992–1993 рр. Однак досі відсутня одностайність дослідників щодо характеристик рашизму та його наукова концепція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gregor A. J. Fascism and the New Russian Nationalism. *Communist and Post-Communist Studies*. 1998. Vol. 31, Is. 1. P. 1–15.
2. Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *New York Times Magazine*. 2022. 1 May. P.1.
3. Kamusella T. Russian and Rashism: are Russian language and literature really so great? *New Eastern Europe*. URL: <https://neweasterneurope.eu/2022/12/08/russian-and-rashism-are-russian-language-and-literature-really-so-great/> (access date: 14.11.2023).

4. Ryan K. B. Russia's search for ontological security and the Ukraine invasion. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2023. Vol. 15, Is. 1. P. 82–93.
5. Verbeeck G. The return of history as travesty. *Journal of Applied History*. 2022. Is. 4. P. 76–84.
6. Zeglen D. The cult of Russianness: mobilising anti-fascist affect in Putin's Russia. *Celebrity Studies*. 2020. Vol. 11, Is. 3. P. 351–365.
7. Огев'юк В., Андреев В., Брехуненко В. та ін. Заборонити рашизм / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2023.
8. Вовканич С. Попередити світ про небезпеку рашизму. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Гуманітарні науки. 2014. Вип. 12. С. 254–273.
9. Дем'яненко В., Дем'яненко Б. «Путінізм» як різновид авторитарного політичного режиму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 2. С. 241–257.
10. Дем'янчук Ю. Український погляд на рашизм в історичному ракурсі. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11/12. С. 115–24.
11. Коваль І., Кисляк Л. Рашизм як генеза путінізму. *Вісник Львівського університету*. Серія: філос.-політолог. студії. 2022. Вип. 42. С. 239–245.
12. Хан Є. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній російській федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 83–89.
13. Якубова Л. Онтологія рашизму: Україна як alter ego Росії. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 4. С. 78
14. Lowe S. Medvedev is president, but who's in charge? *Reuters*. 2008. May 7. P.1.
15. Зайцев О., Павлишин А. Путінізм – контрольний постріл у голову Росії. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/putinizm-kontrolnii-postrilu-golovu-rosiyi/> (дата звернення: 14.11.2023).
16. Safire W. Putinism Looms. *The New York Times*. 2000. 31 Jan. P. 1.
17. Бульба О., Цюрупа М. Інститут президентства в Україні як країні «молодої демократії»: теоретичний аналіз поглядів на проблему. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2009. Вип. 17. С. 73.
18. Грабовська А. Філософські витоки та сенс путінізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 14–18.
19. Putin could attack NATO in '5 to 8 years,' German defense minister warns. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-russia-germany-boris-pistorius-nato/> (access date: 19.01.2024).
20. Dress B. NATO admiral warns of potential all-out war with Russia. *The Hill*. URL: <https://thehill.com/policy/defense/4417551-nato-admiral-war-russia-ukraine/> (access date: 19.01.2024).
21. Baltic states sign agreement to bolster NATO's eastern border. *Euronews*. URL: <https://www.euronews.com/2024/01/19/baltic-states-to-build-new-defences-to-bolster-natos-eastern-border> (access date: 19.01.2024).
22. Дж. Дудаєв: «Русизм – це особлива форма людиноненавистницької ідеології». *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/04/dzhohar-dudayevrusyzm->

- %e2%88%92-cze-osoblyva-forma-lyudynonenavysnyczkoyi-ideologiyi/ (дата звернення: 14.11.2023).
23. Кривдик І. Рашизм. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення: 14.11.2023).
  24. Новітня політична лексика : енцикл. слов. / І. Я Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за ред. д-ра політ. наук, проф. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
  25. Лизанчук В. Державність соборної літературної української мови в концепції Івана Огієнка і сучасні проблеми її функціонування. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2017. Вип. 14. С. 499–505.
  26. «Рашизм: Звір з безодні». Уривок з книжки Лариси Якубової. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/rashizm-zvir-z-bezodni-urivok-z-knizhki-larisi-iyakubovoyi/> (дата звернення: 14.11.2023).
  27. Требін М. Звичайний рашизм: загальна характеристика. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. Вип. 55. С. 143–157.
  28. Проект Постанови про Заяву Верховної Ради України «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531> (дата звернення: 14.11.2023).
  29. Laruelle M. Is Russia Fascist? Cornell : Cornell University Press, 2021. P. 138–156.
  30. Laruelle M. So, Is Russia Fascist Now? Labels and Policy Implications. *The Washington Quarterly*. 2022. Vol. 45, Is. 2. P. 149–168.

REFERENCES

1. Gregor, A. J. (1998). Fascism and the New Russian Nationalism. *Communist and Post-Communist Studies*, 1, 1–15.
2. Snyder, T. (2022). The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *New York Times Magazine*, May 1, 1.
3. Kamusella, T. Russian and Rashism: are Russian language and literature really so great? URL: <https://neweasterneurope.eu/2022/12/08/russian-and-rashism-are-russian-language-and-literature-really-so-great/> (date of access: 14.11.2023).
4. Ryan, K. B. (2023). Russia's search for ontological security and the Ukraine invasion. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 1, 82–93.
5. Verbeeck, G. (2022). The return of history as travesty. *Journal of Applied History*, 4, 76–84.
6. Zeglen, D. (2020) The cult of Russianness: mobilising anti-fascist affect in Putin's Russia. *Celebrity Studies*, 3, 351–365.
7. Ogeviuk, V. Andriiev, V. Brekhunenکو, V. et al. (2023). Zaboronyty rashyzm [Forbidden ruscism]. Kyiv. B. Hrinchenko Kyiv University. Kyiv [in Ukrainian].

8. Vovkanych, S. (2014). Poperedyty svit pro nebezpeku rashyzmu [Warn the world about the dangers of ruscism]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Humanitarni nauky – Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Humanities*, 12, 254–273 [in Ukrainian].
9. Demyanenko, V, Demyanenko, B. (2014). “Putinizm” yak riznovyd avtoritarnoho politychnoho rezhymu [Putinism as kind of autoritrian political regime]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 241–257 [in Ukrainian].
10. Demyanchuk, Y. (2014). Ukrayinskyi pohlyad na rashizm v istorichnomu rakursi [Ukrainian perspective on ruscism in historical context]. *Istorychni Studii Skhidnoyevropeys'koho Natsional'noho Universytetu Imeni Lesi Ukrayinky – Historical Studies of Lesia Ukrainka Eastern European National University*, 11/12, 115–24 [in Ukrainian].
11. Koval, I., Kyslyak, L. (2022). Rashyzm yak heneza putinizmu [Ruscism the genesis of putinism]. *Visnyk Lvivs'koho universytetu. Seriya filozofsko-politolozhichni studii – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, 42, 239–245 [in Ukrainian].
12. Khan, Y. (2022). Rashizm yak politychna ideolohiya ta sotsialna praktyka v suchasni Rosiiskii Federatsii [Ruscism as a political ideology and social practice in contemporary Russian Federation]. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues in the Humanities*, 51, 83–89 [in Ukrainian].
13. Yakubova, L. (2022). Ontolohiya rashyzmu: Ukrayina yak alter ego Rosii [Ontology of ruscism: Ukraine as the alter ego of Russia]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 78 [in Ukrainian].
14. Lowe, C. (2008). Medvedev is president, but who's in charge? *Reuters*, May 7, 1.
15. Zaitsev, O., Pavlyshyn, A. (2022). Putinizm – kontrolnyi postril u holovu Rosii [Putinism – a control shot to the head of Russia]. *Local History*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/putinizm-kontrolnii-postril-u-golovu-rosiyi/> (Date of access: 14.11.2023) [in Ukrainian].
16. Safire, W. (2000). Putinism Looms. *The New York Times*, Jan 31, 1.
17. Bulba, O., Tsiurupa, M. (2009). Instytut prezidentstva v Ukraini yak krayini «molodoi demokratii»: teoretychnyi analiz pohlyadiv na problemy [The institute of the presidency in Ukraine as a country of 'young Democracy': theoretical analysis of perspectives on issues]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro neyi – Contemporary Ukrainian Politics. Policies and Political Scientists Discuss It*, 17, 73 [in Ukrainian].
18. Hrabovska, A. (2016). Filozofski vytoky ta sens putinizmu [Philosophical Roots and Essence of Putinism]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 1, 14–18 [in Ukrainian].
19. Putin could attack NATO in '5 to 8 years,' German defense minister warns. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-russia-germany-boris-pistorius-nato/> (date of access: 19.01.2024).

20. Dress, B. NATO admiral warns of potential all-out war with Russia. *The Hill*. URL: <https://thehill.com/policy/defense/4417551-nato-admiral-war-russia-ukraine/> (date of access: 19.01.2024).
21. Baltic states sign agreement to bolster NATO's eastern border. *Euronews*. URL: <https://www.euronews.com/2024/01/19/baltic-states-to-build-new-defences-to-bolster-natos-eastern-border> (date of access: 19.01.2024).
22. D. Dudayev: “Rusizm – tse osoblyva forma lyudynonenavysnyts”koi ideolohii” [Dzhokhar Dudayev: “Russism is a Special Form of Misanthropic Ideology”]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/04/dzhohar-dudayevrusyizm-%e2%88%92-cze-osoblyva-forma-lyudynonenavysnyczkoyi-ideologiyi/> (date of access: 14.11.2023) [in Ukrainian].
23. Kryvdik, I. Rashyzm [Ruscism]. *Ukrains'ka pravda*. URL: <https://www.prawda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/> (date of access: 14.11.2023) [in Ukrainian].
24. Vdovychyn, I., Uhryn, L., Shypunov, H. et al. (2015). Novitnia politychna leksyka: entsykl. slov. Dr sc. pol., prof. N. Khoma (Ed.). L'viv: Novyi Svit – 2000, 492 p. [in Ukrainian].
25. Lyzanchuk, V. (2017). Derzhavnist' sobornoyi literaturnoyi ukrayins'koyi movy v kontseptsiyi Ivana Ohiyenka i suchasni problemy yiyi funktsionuvannya [Statehood of the unified literary Ukrainian language in the conception of Ivan Ohienko and contemporary issues of its functioning]. *Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ohienko and contemporary science and education*, 14, 499–505 [in Ukrainian].
26. “Rashyzm: Zvir z bezodni”. Uryvok z knyzhky Larysy Yakubovoi [“Ruscism: beast from the abyss”. Excerpt from the book by Larysa Yakubova]. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/rashizm-zvir-z-bezodni-urivok-z-knizhki-larisi-iakubovoyi/> (date of access: 14.11.2023) [in Ukrainian].
27. Trebin, M. (2023). Zvychaynyi rashizm: zahalna kharakterystyka [Common Racism: General Characteristics]. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 55, 143–157 [in Ukrainian].
28. Proekt Postanovy pro Zayavu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny “Pro vyznachennya isnuyuchoho v Rosiys'kiy Federatsiyi politychnoho rezhymu yak rashyzmu ta zasudzhennya yoho ideolohichnykh zasad i suspil'nykh praktyk yak totalitarnykh ta lyudonenavysnytskykh”. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41531> (Date of access: 14.11.2023) [in Ukrainian].
29. Laruelle, M. (2021). *Is Russia Fascist?* Cornell: Cornell University Press, 138–156.
30. Laruelle, M. (2022). So, Is Russia Fascist Now? Labels and Policy Implications. *The Washington Quarterly*, 2, 149–168.

Romaniuk Andrii Antonovych, PhD Student,
Department of Political Science and International Relations,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF RACISM: HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE

The article analyzes attempts by Ukrainian scholars to conceptualize the notion of “ruscism” as the ideology and political regime of modern Russia. The evolution of the study of Putinism as a prototype of ruscism and the origins of the term “ruscism” are examined. The approaches of Ukrainian researchers to the definition of ruscism, its characteristics and connection with fascism are analyzed. The main tendencies in understanding ruscism are highlighted: as an ideology, Ukrainian scholars define imperialism, chauvinism, Russia’s messianism; as a regime – totalitarianism, militarism, revanchism. Ruscism is closely related to fascism, but has specific features.

Keywords: *ruscism, putinism, fascism, nazism, ideology, political regime, Russian Federation*

Синьозуб Ігор Олександрович,

аспірант, кафедра філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний університет,

e-mail: i.o.synohub.asp@chdtu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8870-1973>

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНИХ СТРАТЕГІЙ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Нестабільність, спричинена численними чинниками, стає значущим викликом для суспільства. Статтю присвячено аналізу ролі соціально-політичного прогнозування у формуванні гуманітарних стратегій в умовах нестабільності. Автор розглядає методи та інструменти соціально-політичного прогнозування, які сприяють формуванню гуманітарних стратегій для подолання нестабільності та досягнення сталого розвитку, підкреслюється важливість інтеграції гуманітарних наук у процес прогнозування.

Ключові слова: прогнозування, методи, інструменти, інтеграція, гуманітарні науки.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який характеризується складною соціальною, політичною, економічною та технологічною нестабільністю, формування гуманітарних стратегій стає критично важливим завданням для забезпечення сталого розвитку суспільства та подолання складних викликів. Статтю спрямовано на вивчення ролі соціально-політичного прогнозування як ключового інструменту у формуванні гуманітарних стратегій в умовах нестабільності. Постановка проблеми полягає у визначенні методів і підходів до ефективного прогнозування та аналізу нестабільності, а також у розгляді інтеграції гуманітарних наук у цей процес для забезпечення більш повного розуміння соціокультурного контексту та ухвалення науково обґрунтованих рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню соціально-політичного прогнозування приділяється замало уваги у працях сучасних вітчизняних науковців. Серед наукових публікацій відсутні напрацювання, у яких би розкривалася ця проблематика в контексті її взаємозв'язку з гуманітарними стратегіями в умовах нестабільності. Такі українські вчені, як М. Пірен [1], П. Гнатенко, Е. Скиба [2], І. Євдокимова [3], О. Гарнага [4], К. Кузнєцов

[5], С. Дерев'янку, С. Матвієнків [6], В. Орлова [7], Р. Жиленко [8], О. Ісакова, О. Калашніков [9], О. Овчарук [10], А. Ткаченко [11], розглядають загальні питання соціального прогнозування, його принципи та методи. Важливо зазначити, що в умовах нестабільності, таких як війна, економічний занепад, екологічні проблеми, дослідження обраної тематики стає ще більш актуальним і потребує подальшого аналізу. У цій статті підкреслюється значущість соціально-політичного прогнозування у формуванні гуманітарних стратегій в умовах нестабільності, особливо акцентується на важливості інтеграції гуманітарних наук у процес прогнозування.

Формулювання цілей. Дослідження процесу соціально-політичного прогнозування в умовах нестабільності, аналіз його методів та інструментів, які спрямовано на подолання складних ситуацій, аналіз важливості інтеграції гуманітарних наук у процес прогнозування, характеристика ключових аспектів формування стратегій гуманітарного прогнозування та обґрунтування їхньої цінності, розроблення ефективних стратегій соціально-політичного прогнозування, які зможуть допомогти суспільству розв'язувати складні соціокультурні та політичні питання в умовах нестабільності та сприяти сталому розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ характеризується нестабільністю, яка може бути спричинена політичними, соціальними, технологічними та економічними чинниками. Відсутність стабільності створює значні виклики для суспільства та потребує розроблення гуманітарних стратегій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку й подолання складних ситуацій. Однак без використання методів соціально-політичного прогнозування ці стратегії можуть бути неефективними.

Прогнозування – це розроблення стану функціонування, напрямів і тенденцій зміни систем у різні періоди в майбутньому [9]. Це дії, спрямовані на здійснення прогнозів на основі конкретного аналізу тенденцій і закономірностей розвитку об'єкта. Головними особливостями прогнозування є вміст елементів імовірнісного розвитку системи в майбутньому та багатоваріантний характер прогнозу [12].

Соціально-політичне прогнозування – це процес вивчення й аналізу можливих соціальних і політичних подій, які можуть виникнути в майбутньому, на основі попереднього досвіду, статистичних даних, тенденцій розвитку та інших чинників. Прогнозування та моделювання соціальних процесів повинно реалізуватися на науково-правових засадах в інтересах громадян [1]. Соціально-політичне прогнозування охоплює різноманітні методи та інструменти, які допомагають аналізувати та передбачати розвиток соціальних і політичних процесів. Особливості застосування цих методів для соціального прогнозуван-

ня зумовлюються специфікою об'єктів соціальної природи [7]. Їхнє використання є вкрай важливим для формування ефективних стратегій в умовах нестабільності. До методів соціально-політичного прогнозування належать:

1) аналіз тенденцій, а саме систематичний аналіз статистичних даних, історичних трендів та інших кількісних параметрів, що допомагають виявити закономірності й тенденції в розвитку соціальних і політичних явищ;

2) експертні оцінки та опитування. Іноді для отримання кваліфікованих прогнозів щодо можливих варіантів розвитку подій експерти і фахівці проводять опитування, співбесіди та експертні оцінювання, зокрема експертні дискусії. Суть експертного методу полягає у проведенні фахівцями інтуїтивно-логічного аналізу проблеми з кількісною та якісною оцінкою суджень і формальним опрацюванням результатів [6];

3) сценарне планування – метод соціально-політичного прогнозування, який охоплює розроблення різних сценаріїв подій та аналіз їхніх можливих наслідків. Цей метод дає змогу аналізувати різні варіанти розвитку подій та розробляти стратегії на основі цих сценаріїв. Важливою частиною сценарного планування є оцінка ймовірності та ризиків для кожного сценарію;

4) геополітичний аналіз передбачає глибоке дослідження й аналіз сучасних геополітичних подій. Метод геополітичного аналізу допомагає країнам та організаціям бути готовими до геополітичних змін та обстоювати свої інтереси в умовах глобалізації та нестабільності;

5) системний аналіз – метод, який використовує системний підхід для розуміння взаємозв'язків між різними складниками системи, як-от: економіка, політика, культура тощо. Використання системного аналізу в соціально-політичному прогнозуванні дає змогу отримувати більш глибоке та комплексне розуміння складних ситуацій і сприяє розробленню більш ефективних стратегій управління та ухвалення рішень;

6) моніторинг ЗМІ. Це важливий інструмент соціально-політичного прогнозування, який дає змогу відстежувати й аналізувати події в реальному часі та отримувати інформацію з великої кількості джерел. Сьогодні підприємства прагнуть максимально використовувати всі доступні їм канали та способи отримання інформації [13].

На думку О. Гарнага, оптимальним є виокремлення групи загальнонаукових методів прогнозування, яка охоплює аналіз, синтез, екстраполяцію, інтерполяцію, індукцію, дедукцію, аналогію, гіпотези, експериментування тощо [4].

Для формування прогнозних значень також використовують адаптивні моделі прогнозування, оскільки саме вони здатні швидко пристосовувати свою структуру й параметри до зміни умов зовнішнього та внутрішнього середовища [14].

Прогнозування соціальних змін на більш тривалу часову перспективу потребує узагальнених моделей соціального розвитку, які б враховували й часові зміни [15].

Ці методи можуть використовуватися окремо або в комбінації залежно від конкретної ситуації та завдань прогнозування. Вони допомагають аналізувати й передбачати ризики та можливості в соціально-політичному контексті, що дає змогу розробляти ефективні стратегії та вчасно реагувати на можливі зміни.

Одним із ключових складників соціально-політичного прогнозування є інтеграція гуманітарних наук. Гуманітарні науки, як-от соціологія, психологія, філософія, антропологія тощо, є основою для розуміння соціокультурних аспектів суспільства і допомагають більш точно спрогнозувати можливі наслідки ухвалених рішень.

Сучасне суспільство постійно зазнає змін і стикається зі значними викликами, що потребує комплексного та глибокого аналізу для розуміння й передбачення подій і явищ. Серед інструментів, що допомагають розглядати суспільні процеси з різних сторін та враховувати глибинні аспекти, інтеграція гуманітарних наук є одним із ключових складників соціально-політичного прогнозування. Гуманітарні науки охоплюють такі дисципліни, як філософія, соціологія, антропологія, культурологія, історія, літературознавство, психологія тощо. Вони досліджують різні аспекти людського життя, культури, спілкування та ідентичності. Інтеграція цих дисциплін у соціально-політичне прогнозування додає глибини та різноманітності аналізу.

Однією з ключових переваг інтеграції гуманітарних наук є їхня здатність враховувати соціокультурний контекст. Гуманітарії допомагають розуміти, які культурні, історичні та філософські чинники впливають на суспільні явища та політичні події. Наприклад, вони аналізують, які цінності й переконання визначають поведінку та вибір громадян, як формуються ідентичності та стереотипи.

Крім того, гуманітарні науки допомагають враховувати аспекти етики та цінностей. Вони дають змогу проводити етичний аналіз суспільних рішень та політичних дій, що стає важливим під час формування стратегій та прогнозування можливих наслідків.

Ще одним важливим складником гуманітарних наук є аналіз текстів і комунікацій. Він дає змогу визначати, яка інформація впливає на суспільну свідомість і уявлення громадян, а також як формується громадська думка через засоби масової інформації.

Усі ці аспекти гуманітарних наук стають важливими при соціально-політичному прогнозуванні. Вони допомагають аналізувати, передбачати та ро-

зуміти динаміку суспільства, ідентифікувати можливі виклики й ризики, а також розробляти гуманітарно орієнтовані стратегії та рішення.

У сучасному світі, де нестабільність стала нормою, розвиток стратегій на основі соціально-політичного прогнозування стає надзвичайно важливим завданням. Стратегії гуманітарного прогнозування в умовах нестабільності допомагають суспільствам і організаціям адаптуватися до змін, долати виклики та реалізувати свої цілі й завдання. Важливим складником таких стратегій є належне урахування гуманітарних аспектів, до яких належать соціокультурні аспекти, ідентичність, етика, психологія та інші гуманітарні дисципліни. Розгляньмо ключові аспекти формування стратегій гуманітарного прогнозування в умовах нестабільності (таблиця).

Ключові аспекти формування стратегій гуманітарного прогнозування в умовах нестабільності

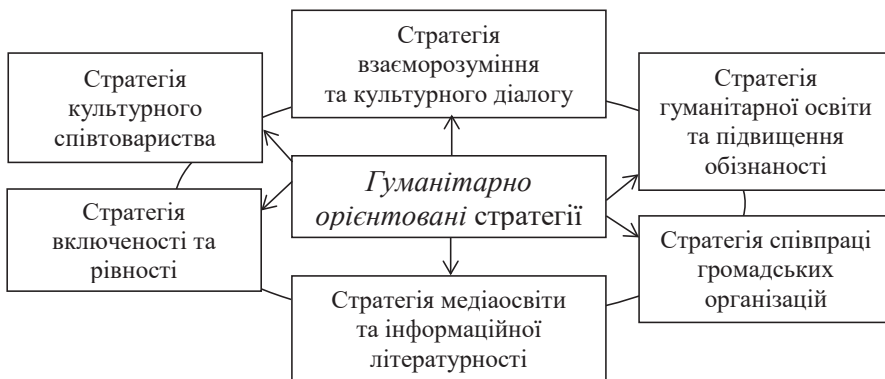
Аспект	Характеристика
Визначення цілей та цінностей	Першим кроком у розробленні гуманітарних стратегій є визначення головних цілей та цінностей, на основі яких будуть вироблятися стратегії. Гуманітарні науки можуть допомогти розуміти, які цінності важливі для суспільства та як вони можуть бути забезпечені в умовах нестабільності
Аналіз ризиків та можливостей	Гуманітарні аспекти можуть допомогти виявити ризики, пов'язані з певними соціокультурними чинниками, і водночас ідентифікувати можливості для покращання стану речей. Важливо враховувати діапазон можливих варіантів розвитку подій та здатність до адаптації
Культурний підхід до конфліктів	Управління конфліктами вимагає глибокого розуміння культурних особливостей та цінностей різних сторін. Гуманітарні стратегії можуть сприяти створенню міжкультурного діалогу, зменшенню конфліктів і підтриманню миротворчого процесу
Креативність та інновації	Гуманітарні науки можуть стимулювати створення креативних інноваційних стратегій для розв'язання соціальних та політичних проблем. У цьому контексті можуть бути корисними такі підходи, як дизайн-мислення та соціальна інженерія
Психологічна стійкість	Гуманітарні аспекти можуть допомогти враховувати психологічний стан громадян у стратегіях протистояння кризовим ситуаціям та нестабільності. Розуміння емоційних аспектів може вплинути на сприйняття і реакцію громадян на певні рішення та події

Аспект	Характеристика
Залучення громадян	Гуманітарні стратегії можуть сприяти залученню громадян до процесу ухвалення рішень та впровадження стратегій. Це може підвищити легітимність і підтримку заходів уряду чи організації
Оцінка етичних наслідків	Гуманітарні аспекти також допомагають проводити етичний аналіз рішень та дій, що може стати важливим у розв'язанні питань, пов'язаних із нестабільністю
Моніторинг та оцінка	Обов'язковим складником гуманітарних стратегій є систематичний моніторинг та оцінка реалізації стратегій. Це дає змогу вчасно коригувати та адаптувати стратегії до обставин, що змінюються

Джерело: власна розробка автора.

Усі ці аспекти допомагають створювати гуманітарно орієнтовані стратегії, які беруть до уваги складні соціокультурні та етичні питання в умовах нестабільності. Гуманітарне прогнозування в поєднанні з такими стратегіями може сприяти сталому розвитку суспільства та подоланню складних ситуацій.

Зважаючи на вищезазначені аспекти, пропонуємо сучасні ефективні гуманітарно орієнтовані стратегії, які можуть бути застосовані в умовах нестабільності (рисунок).

Рисунок. Сучасні ефективні гуманітарно орієнтовані стратегії

Джерело: власна розробка автора

Стратегію взаєморозуміння та культурного діалогу орієнтовано на створення платформ для активного обміну ідеями та культурними цінностями між

різними групами суспільства для зміцнення взаєморозуміння та сприяння конструктивному розв'язанню конфліктів.

Стратегію гуманітарної освіти та підвищення обізнаності спрямовано на розвиток освітніх програм для підвищення рівня громадянської освіченості та усвідомлення гуманітарних аспектів суспільства, що допоможе створити більш обізнану та толерантну громаду.

Стратегію співпраці громадських організацій спрямовано на залучення громадських організацій, які спеціалізуються на гуманітарних питаннях, до процесів ухвалення рішень і розроблення політики для більш широкого охоплення соціокультурних аспектів.

Стратегію включеності та рівності спрямовано на забезпечення інклюзивності та рівноправності всіх груп населення, незалежно від соціокультурних відмінностей, через розроблення політики та заходів, які гарантують їхню участь у суспільному житті.

Стратегію медіаосвіти та інформаційної літературності спрямовано на заохочення розвитку навичок критичного мислення та вміння аналізувати інформацію серед громадян, щоб вони могли більш об'єктивно сприймати інформацію та уникали впливу дезінформації.

Стратегію культурного співтовариства орієнтовано на створення культурних ініціатив і подій, спрямованих на підтримку та зміцнення культурної спільноти, що сприяє підтриманню різноманітності та розумінню культурних відмінностей.

Ці гуманітарно орієнтовані стратегії можуть допомогти суспільству ефективніше враховувати складні соціокультурні й політичні питання в умовах нестабільності та сприяти сталому розвитку.

Висновки. Гуманітарні аспекти є надзвичайно важливими та актуальними в умовах нестабільності та глобальних викликів, таких як війна, економічні кризи та екологічні проблеми. Гуманітарне прогнозування в поєднанні зі стратегіями, які враховують соціально-політичну різноманітність та етнічну ідентичність, може відігравати важливу роль у формуванні стійких та адаптивних стратегій управління суспільством. У ході дослідження сформульовано цілі, спрямовані на вивчення соціально-політичного прогнозування в умовах нестабільності; проведено аналіз методів та інструментів соціально-політичного прогнозування, які спрямовано на подолання складних ситуацій, висвітлено їхню роль у формуванні стратегій управління в умовах нестабільності; наголошується на важливості інтеграції гуманітарних наук у процес прогнозування та показано, як ця інтеграція може покращити ефективність стратегічного управління; проаналізовано ключові аспекти формування стратегій гуманітарного прогнозування і висвітлено їхню цінність для розв'язання

складних соціокультурних та політичних питань в умовах нестабільності; запропоновано розроблення ефективних стратегій соціально-політичного прогнозування, спрямованих на допомогу суспільству в подоланні складних викликів та сприянні сталому розвитку. Досягнення всіх зазначених цілей свідчить про те, що стаття зробила важливий внесок у розуміння ролі гуманітарних аспектів у соціально-політичному прогнозуванні в умовах нестабільності та підкреслила їхню важливість у формуванні стратегій для забезпечення сталого розвитку. Стаття покликана заповнити прогалини в дослідженні соціально-політичного прогнозування в контексті його взаємозв'язку з гуманітарними стратегіями. Запропоновано новий погляд на цю проблематику та демонструється, що гуманітарні науки можуть зробити вагомий внесок у формування стратегій управління в сучасному світі. Результати дослідження можуть бути корисними для різних сфер, зокрема політики, економіки, соціальної роботи та інших галузей, для яких важлива ефективна стратегічна діяльність в умовах складних викликів та нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Piren M., Penishkevych O. Forecasting and simulation of social processes to the modern problem ukrainian society on scientific and legal principles. *Proceedings of the 14th International scientific and practical conference*. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2022. P. 478–481. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/SCIENCE-INNOVATIONS-AND-EDUCATION-PROBLEMS-AND-PROSPECTS-25-27.08.22.pdf> (дата звернення: 21.09.2023).
2. Гнатенко П. І., Скиба Е. К. Соціальне прогнозування в контексті української національної психології. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2020. №3 (1). С. 22–35. DOI: <https://doi.org/10.15421/342003> (дата звернення: 21.09.2023).
3. Євдокимова І. А., Бутиліна О. В. Соціальна робота в Україні: спроба прогнозування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Видав. дім «Гельветика», 2021. Вип. 81. С. 82–86. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.18> (дата звернення: 21.09.2023).
4. Гарнага О. М. Аналіз і прогнозування в системі міжнародних економічних відносин. *Вісник Національного університету водного господарства та інженерії природокористування*. 2021. Вип. 2 (94). DOI: <https://doi.org/10.31713/ve220213> (дата звернення: 21.09.2023).
5. Кузнєцов К. О. Прогнозування як метод економічного дослідження. *Виклики та шляхи сприяння економічному розвитку України на тлі світових тенденцій* :

- матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (19–20 квіт. 2019 р.) (присвячена 85-річчю заснування економічного факультету) / відп. ред. О. І. Давидов. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. С. 20–22. URL: <https://econom.univer.kharkov.ua/upim/DmAT6LuP.pdf#page=20> (дата звернення: 21.09.2023).
6. Дерев'яно С. М., Матвієнків С. М. Політичне прогнозування : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. В. Стефаника, 2022. 146 с. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/14037> (дата звернення: 21.09.2023).
  7. Орлова В. О. Соціальне прогнозування як основа діяльності людини. *Збірник тез доповідей 80-ї наукової конференції викладачів академії*, Одеса, 7–8 трав. 2020 р. / Одес. нац. акад. харч. технологій ; за заг. ред. Б. В. Єгорова. Одеса : ОНАХТ, 2020. С. 422–423. URL: <https://card-file.ontu.edu.ua/items/acb6f172-2c2e-4a1f-85fe-5158d036ca94> (дата звернення: 21.09.2023).
  8. Жиленко Р. В. Соціальне прогнозування і проектування : навч.-метод. посіб. для студ. першого бакалаврського рівня закладів вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 231 – Соціальна робота. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2021. 56 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47183/1/01101953_metodichka_sotsialne_proektuvannya.pdf (дата звернення: 21.09.2023).
  9. Ісакова О. І., Калашніков О. В. Соціальні процеси та їх прогнозування. *The I International Scientific and Practical Conference «Modern methods for the development of science»*. 2023. January 09–11. Haifa, Israel. P. 301–305. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/modern-methods-for-the-development-of-science/> (дата звернення: 21.09.2023).
  10. Овчарук О. В. Гуманітарні стратегії в розвитку сучасної культури : метод. рек. до семінар. занять для здобувачів освітнього ступеня «Магістр» спеціальності 034 «Культурологія» / розроб. О. В. Овчарук. Київ : НАКККіМ, 2020. 16 с. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2501> (дата звернення: 21.09.2023).
  11. Ткаченко А. М. Моделювання соціально-економічних процесів в умовах нестабільності ринку. *Моделювання соціально-економічного розвитку в системі забезпечення продовольчої безпеки* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 10–11 трав. 2023 р.). Миколаїв : МНАУ, 2023. С. 116–118. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/13930> (дата звернення: 21.09.2023).
  12. Крючкова Н. М. Прогнозування і вплив зміни податкової політики на соціально-економічні показники України. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8251867> (дата звернення: 21.09.2023).
  13. Ігнатенко Р. Цифрові комунікації в маркетингу: сутність та перспективи розвитку в умовах пандемії COVID-19. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. Вип. 31. P. 40–46. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6034732> (дата звернення: 21.09.2023).
  14. Кузьменко О. К., Ананенко І. В. Особливості використання адаптивних моделей прогнозування у повоєнний період. *Ефективна економіка*. 2023. Вип. 3. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.3.50> (дата звернення: 21.09.2023).

15. Жовтянська В. Психологічні основи моделювання як методологічного напрямку соціального прогнозування. *Наукові студії соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 9–15. DOI: [https://doi.org/10.33120/sssppj.vi48\(51\).234](https://doi.org/10.33120/sssppj.vi48(51).234).

REFERENCES

1. Piren, M., Penishkevych, O. (2022). Forecasting and simulation of social processes to the modern problem ukrainian society on scientific and legal principles. *Proceedings of the 14th International scientific and practical conference*. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. Pp. 478–481. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/SCIENCE-INNOVATIONS-AND-EDUCATION-PROBLEMS-AND-PROSPECTS-25-27.08.22.pdf>.
2. Hnatenko, P. I., & Skyba, E. K. (2020). Sotsialne prohnozuvannya v konteksti ukrainskoi natsionalnoi psykholohii. Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh. *Epistemological Studies in Philosophy, Social, and Political Sciences*, 3(1), 22–35. DOI: <https://doi.org/10.15421/342003> [in Ukrainian].
3. Yevdokymova, I. A., Butylina, O. V. (2021). Sotsialna robota v Ukraini: sprobа prohnozuvannya. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiа 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 5: Pedagogical Sciences: Realities and Prospects: Collected Scientific Works / Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov*. Kyiv: Publishing House “Helvetika”, 82–86. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.18> [in Ukrainian].
4. Harnaha, O. M. (2021). Analiz i prohnozuvannya v systemi mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta inzhenerii pryrodokorystuvannya – Bulletin of the National University of Water Management and Nature Use*, 2(94). <https://doi.org/10.31713/ve220213> [in Ukrainian].
5. Kuznetsov, K. O. (2019). Prohnozuvannya yak metod ekonomichnoho doslidzhennia. *Vyklyky ta shliakhy spryiannya ekonomichnomu rozvytkovi Ukrainy na tli svitovykh tendentsii (prysviachena 85-richchiu zasnuvannya ekonomichnoho fakultetu) – Challenges and Ways to Promote the Economic Development of Ukraine in the Context of Global Trends (Dedicated to the 85th Anniversary of the Foundation of the Faculty of Economics)*: Materials of the International Scientific and Practical Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists (April 19–20, 2019), Pp. 20–22. Responsible editor O. I. Davidov. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University Publishing House, 2019. URL: <https://econom.univer.kharkov.ua/upim/DmAT6LuP.pdf#page=20> [in Ukrainian].
6. Derevianko, S. M., Matvienkiv, S. M. (2022). Politychne prohnozuvannya. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University Publishing. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/handle/123456789/14037> [in Ukrainian].

7. Orlova, V. O. (2020). Sotsialne prohnozuvannia yak osnova diialnosti liudyny. *Zb. tez dop. 80-yi nauk. konf. vykl. akad.* – *Collection of Abstracts of the 80th Scientific Conference of Teachers*, Odessa, May 7–8, 2020. Odessa National Academy of Food Technologies; edited by B. V. Yegorov. Odessa: ONAFT, 422–423. URL: <https://card-file.ontu.edu.ua/items/acb6f172-2c2e-4a1f-85fe-5158d036ca94> [in Ukrainian].
8. Zhilenko, R. V. (2021). Sotsialne prohnozuvannia i proektuvannia : navch.-metod. posib. dlia stud. pershoho bakalavrskoho rivnia zakladiv vyshchoi osvity, shcho navchaiutsia za spetsialnistiu 231 Sotsialna robota. Uzhhorod: Uzhhorod National University Publishing, 2021. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/47183/1/01101953_metodichka_sotsialne_proektuvannya.pdf [in Ukrainian].
9. Isakova, O. I., Kalashnykova, O. V. (2023). Sotsialni protsesy ta yikh prohnozuvannia. *The I International Scientific and Practical Conference «Modern Methods for the Development of Science*, January 09–11, Haifa, Israel, 301–305. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/modern> [in Ukrainian].
10. Ovcharuk, O. V. (2020). Humanitarni stratehii v rozvytku suchasnoi kultury : metod. rekomendatsii do seminar skykh zaniat dlia zdobuvachiv osvitnoho stupenia «Mahistr» spetsialnosti 034 «Kulturolohiia» Kyiv: National Academy of Culture and Arts Management. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2501> [in Ukrainian].
11. Tkachenko, A. M. (2023). Modeliuvannia sotsialno-ekonomichnykh protsesiv v umovakh nestabilnosti rynku. *Modeling of Socio-Economic Development in the System of Food Security: Collection of Abstracts of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference (May 10–11, 2023)*. Mykolayiv: Mykolayiv National Agrarian University, 116–118. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/13930> [in Ukrainian].
12. Kryuchkova, N. M. (2023). Prohnozuvannia i vplyv zminy podatkovoi polityky na sotsialno-ekonomichni pokaznyky Ukrainy. *Akademichni vizii – Academic Visions*, (18). DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8251867> [in Ukrainian].
13. Ihnatenko, R. (2021). Tsyfrovi komunikatsii v marketynhu: sutnist ta perspektyvy rozvytku v umovakh pandemii COVID-19. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 31, 40–46. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6034732> [in Ukrainian].
14. Kuzmenko, O. K., Ananenko, I. V. (2023). Osoblyvosti vykorystannia adaptyvnykh modelei prohnozuvannia u povoiennyi period. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 3. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307–2105.2023.3.50> [in Ukrainian].
15. Zhovtyanska, V. (2021). Psykholohichni osnovy modeliuvannia yak metodolohichnoho napriamu sotsialnoho prohnozuvannia. *Naukovi studii sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studies in Social and Political Psychology*, 48(51), 9–15. DOI: [https://doi.org/10.33120/ssspj.vi48\(51\).234](https://doi.org/10.33120/ssspj.vi48(51).234) [in Ukrainian].

Igor Sinegub, postgraduate student, Department of Philosophical and Political Science, Cherkasy State Technological University

SOCIAL-POLITICAL FORECASTING AS A TOOL FOR DEVELOPING HUMANITARIAN STRATEGIES IN CONDITIONS OF INSTABILITY

Instability, caused by numerous factors, poses a significant challenge to society. This article focuses on analyzing the role of social-political forecasting in shaping humanitarian strategies amidst instability. The author explore methods and tools of social-political forecasting that facilitate the development of humanitarian strategies to overcome instability and achieve sustainable development, emphasizing the importance of integrating the humanities into the forecasting process.

Keywords: forecasting, methods, tools, integration, humanities.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.60.299698>

РЕЦЕНЗІЯ

на навчальний посібник «Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права : навч. посіб. Харків : Право, 2023. 322 с.»

У сучасних умовах інформація стає цінним продуктом і основним товаром, процеси виробництва, накопичення і трансляції яких вимагають чіткого правового врегулювання. Інформаційне суспільство дійсно стоїть на порозі новітньої історії, і від того, як люди зможуть його сприйняти й інтерпретувати, а також врегулювати суспільні відносини в ньому, залежить характер цивілізаційних змін у майбутньому. Як і будь-який революційний процес, перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Небезпечний поворот подій є надзвичайно ймовірним, варто лише уявити собі ситуацію монополізації планетарної інформаційної системи або її підпорядкування егоїстичним інтересам окремих груп. Тому проблеми формування інформаційного суспільства, розроблення адекватних об'єктивній реальності правових способів і засобів врегулювання його життєдіяльності – колективна турбота всього людства.

Можна стверджувати, що використання нових інформаційно-комунікаційних технологій може бути конструктивним і деструктивним залежно від того, на який соціально-політичний і культурний ґрунт ці технології накладаються. Найважливішими чинниками ризику є ступінь інформаційної рівномірності розвитку суспільного простору, рівень становлення інститутів і практик громадянського контролю й участі в управлінні соціальними процесами і, звичайно, стан суспільного інтелектуального середовища – головної соціальної бази й суб'єкта інформаційних перетворень. Отже, і інформацію сьогодні варто розглядати як стратегічний продукт, як основний стратегічний ресурс і головне джерело суспільного багатства, одну з базових суспільних цінностей. Відмінна риса інформаційного суспільства – це доступність інформаційних ресурсів, необхідних для соціального та інтелектуального прогресу.

Здатність суспільства та його інституцій збирати, обробляти, аналізувати, систематизувати та накопичувати інформацію, забезпечувати свободу інформаційного обміну є важливою передумовою соціального й технологічного

поступу, чинником національної безпеки, однією з основ успішної внутрішньої та зовнішньої політики. Інформаційна сфера має системотворчий характер і впливає практично на всі галузі суспільних відносин.

На сьогодні фактично сформувалась фундаментальна залежність життєдіяльності особистості, суспільства і держави – економіки, політики, культури, науки, забезпечення національної та міжнародної безпеки – від обміну інформацією, надійного функціонування інформаційних і телекомунікативних систем, технологій і засобів.

Глобальні інформаційні системи та інформаційні технології створюють інформаційне середовище, де практично відсутні державні кордони, обмеження на інформаційні впливи на поширення інформації, яку до цього часу не можна було безкарно поширювати, на розміщення та отримання інформації, зокрема інформації щодо виробництва зброї, проведення терористичних операцій та ін.

Суттєвий прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації привели до утворення глобального інформаційного простору, який змушує світову спільноту, кожна державу швидко орієнтуватися та адаптуватися в сучасному інформаційному середовищі.

Інтереси особистості в інформаційній сфері вимагають забезпечення конституційних прав людини і громадянина на доступ до інформації, на використання інформації при незабороненій законом діяльності в інтересах фізичного, духовного та інтелектуального розвитку суб'єкта, а також захисту інформації персонального характеру та захисту від інформації, що завдає шкоди особистості.

Інтереси суспільства в інформаційній сфері полягають у забезпеченні інтересів особистості в цій сфері, розвитку демократії, створенні правової соціальної держави, досягненні та підтриманні суспільної злагоди, духовного оновлення. Інтереси держави в інформаційній сфері полягають у створенні умов для динамічного розвитку національної інформаційної інфраструктури, забезпечення конституційних прав людини і громадянина щодо отримання й використання інформації, для підтримання конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності України, політичної, економічної, соціальної стабільності, гарантованого забезпечення законності й правопорядку, розвитку рівноправного та взаємовигідного міжнародного співробітництва, гарантії інформаційної безпеки.

Сучасні інформаційні технології дозволяють неконтрольовано започатковувати різні формати інформаційних відносин та впливати на інформаційний простір. Інтернет суттєво змінив методи доступу до інформації та її поширення. Ця мережа порівняно з іншими засобами масової інформації передбачає

значно більші можливості щодо реалізації права особи на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації. Інтернет надає практично необмежений вільний доступ до накопиченої людством інформації незалежно від відстані й місця зберігання, значно наближує до першоджерел, а тому вимагає чіткого правового врегулювання процесів пошуку, обміну, використання інформації, гарантування захисту авторських прав, честі й гідності учасників інтернет-комунікацій тощо.

Суттєвими особливостями становлення сучасного інформаційного суспільства є формування самостійної інформаційної сфери розвитку соціальних зв'язків і взаємодій, прискорення інформаційних обмінів, самовизначення інформаційної діяльності як найважливішого складника системи діяльності, а також вкорінення інформаційної індустрії на ринку праці й капіталу, активи якого мають тенденцію до зростання.

Іншою стороною цих процесів є розширення соціального і культурного діапазону використання інформації та зміна уявлень про її значущість і цінність для формування різноманітності й стійкості соціальних зв'язків і відносин. Такі тенденції мають двоякі наслідки. По-перше, це ставить наукову спільноту перед фактом актуалізації соціального руху інформації й необхідністю глибшого пізнання природи інформації. По-друге, суспільні й державні структури, які мають безпосереднє відношення до правової сфери, стикаються з виникненням нового типу самоорганізації системи діяльності на основі активного й відносно вільного функціонування в соціумі інформації й знань, а також зі зміною якісних характеристик праці. Це ставить їх перед необхідністю пошуку нової парадигми для цілеспрямованої й ефективної організації та нормативного регулювання інформаційної діяльності, її правового забезпечення в умовах трансформації постіндустріального суспільства в інформаційне суспільство.

Таким чином, у сучасних умовах виникає цілий комплекс проблем, пов'язаних із правовим забезпеченням інформаційних відносин й інформаційної сфери життєдіяльності суспільства. Проте, незважаючи на активну дослідницьку роботу теоретиків і практиків, що спеціалізуються в галузі інформаційного права, темпи формування цієї галузі права мають певне відставання від реалій розвитку інформаційного суспільства.

Сьогодні питання щодо обґрунтування важливості інформаційного права не вимагає додаткових аргументів. Це комплексна галузь права, що визначає суспільні відносини щодо інформації, технологій її поширення, одержання та зберігання в усіх сферах життєдіяльності людей, їхніх спільнот, суспільства, держави, міжнародної спільноти загалом. Це система правових норм, що регулює множину дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян,

юридичних осіб і держави. З огляду на це позаюридичні підстави інформаційного права, які виокремлює й обґрунтовує філософія інформаційного права, є тим світоглядним підґрунтям, на якому базується сьогодні і базуватиметься в перспективі інформаційне право в усіх своїх формах вираження.

Право людини вільно шукати, одержувати, передавати і поширювати інформацію займає почесне місце в низці конституційних прав і свобод, проголошених Конституцією України. Накопичений досвід переконливо свідчить про необхідність істотного поліпшення стану справ у сфері правової інформації. Це зумовлюється актуальністю завдань, пов'язаних зі створенням єдиної, внутрішньо узгодженої правової системи, що відображає нові явища в розвитку галузей права і законодавства.

Комплексність галузі інформаційного права пояснюється тим, що ця галузь регулює відносини, що виникають при виробництві, передачі, обробленні, розповсюдженні, пошуку, отриманні та споживанні інформації, тобто практично в усіх сферах людської діяльності, пов'язаної з інформацією.

Отже, інформаційне право є комплексною галуззю права і одночасно міжгалузевою юридичною наукою, яка потребує всебічного філософського обґрунтування.

Навчальний посібник «Філософія інформаційного права» (автори – професори О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань) є практично першою вітчизняною спробою видання навчальної літератури з проблем позаюридичного обґрунтування інформаційного права.

У посібнику розкриваються фундаментальні світоглядні й загальнотеоретичні засади інформаційного права з точки зору філософського узагальнення: проблема інформації як філософської й філософсько-правової категорії; проблема розуміння сутності та особливостей становлення й розвитку інформаційного суспільства; проблема існування людини в інформаційному суспільстві, її прав і свобод.

Автори навчального посібника чітко показали, що філософія інформаційного права як міжгалузева філософська дисципліна вивчає інформаційну суть (інформаційну побудову) права як складної соціальної системи, ґрунтуючись при цьому разом із традиційними методами і способами на методологічному інструментарії природничо-наукових дисциплін. На основі філософських підходів автори навчального посібника обґрунтовують основні принципи інформаційного права: принцип пріоритетності прав особистості в інформаційній сфері; принцип вільного виробництва та розповсюдження будь-якої інформації, на яку не встановлені заборони законодавством; принцип заборони виробництва та розповсюдження інформації, шкідливої й небезпечної для розвитку особистості, суспільства, держави.

Автори навчального посібника окреслюють предмет філософії інформаційного права – інформаційні відносини, їх сутність і взаємозв'язки, а також принципи та сферу правового регулювання. У тексті посібника чітко простежується авторська позиція стосовно того, що, на відміну від інших галузей права, тут додатково до традиційних методів використовуються також методи правової інформатики і правової кібернетики, особливо при дослідженні основних об'єктів інформаційних правовідносин.

Метою дисципліни «Філософія інформаційного права», на слушну думку авторів посібника, є забезпечення усвідомлення здобувачами освіти сутності, змісту й особливостей функціонування інформаційної сфери життєдіяльності суспільства; формування у здобувачів освіти узагальнених уявлень про джерела інформаційного права, інформаційні відносини, їхня сутність і взаємозв'язки, про інформаційну сферу як сферу правового регулювання; забезпечення оволодіння системою знань, які виступають методологічними засобами для дослідження інформаційного права й інформаційних відносин; забезпечення глибокого розуміння специфіки філософського осмислення інформаційних процесів і відносин; отримання навичок застосування набутих знань до практичної фахової та науково-дослідної діяльності.

Особливе місце в навчальному посібнику авторами відведене обґрунтуванню застосування методів інформатики й кібернетики як наук, що вивчають проблеми виробництва й обігу інформації та проблеми управління в інформаційній сфері. У цій праці пояснюється необхідність вивчення фізичних особливостей і властивостей об'єктів інформаційних відносин – інформації, інформаційних технологій і засобів їхнього забезпечення, інформаційних процесів. Це дозволяє встановлювати особливості та властивості об'єктів інформаційних правовідносин і, в результаті, здійснювати комплексне обґрунтування якісного й ефективного правового регулювання таких відносин. Особливо, на думку авторів посібника, це стосується до регулювання інформаційних відносин у віртуальному середовищі, у системах електронного документообігу, де інформаційні технології імплантуються у правову матерію.

У тексті посібника авторами порушуються проблеми правового забезпечення інтересів людини і суспільства в нових інформаційних відносинах. До таких проблем автори відносять: забезпечення права на інформацію, охорону інформаційних продуктів інтелектуальної власності й персональних даних в умовах масового їх переведення в цифровий вигляд, захист життя і здоров'я від мережевого комп'ютерного «цунамі», захист індивідуальної і суспільної свідомості від їхнього використання під час масових акцій, право на життя і збереження людської природи в сучасних умовах. При цьому зазначається, що спроби вирішення названих проблем сучасності знаходять віддзеркалення в Конституції України, міжнародних документах та інших

нормативних правових актах, проте їхнє фундаментальне правове наукове узагальнення й осмислення потребує нових наукових розвідок.

Автори окреслили низку проблем, які очікують теоретичного узагальнення й філософської рефлексії: розуміння інформації, ролі й ступеня її впливу на правову дійсність у цілому; визначення сутності й особливостей розвитку інформаційного суспільства в сучасних умовах; філософського розуміння права на інформацію та свободу інформації; правової культури в інформаційному суспільстві; інформаційного насильства й інформаційної безпеки тощо. Як зазначається в навчальному посібнику, у режимі очікування адекватної реакції філософсько-правової науки є найнеобхідніші людські проблеми, які в принципі й визначають структуру й тематику філософії інформаційного права.

Отже, «Філософія інформаційного права» є навчальним виданням, яке спроможне забезпечити отримання знань про загальне значення природи інформації як явища, про сутність інформаційного права, його філософський сенс, про правову інформацію як базову категорію правової системи.

Необхідно зазначити, що список використаних джерел навчального посібника «Філософія інформаційного права» містить широкий перелік наукових і навчальних видань авторів сучасної вітчизняної та закордонної філософської та юридичної спільнот. Це є підтвердженням того, що посібник побудовано на використанні існуючого досвіду, сучасних концепцій та підходів у галузі інформаційного права.

Отже, уважне ознайомлення з текстом навчального посібника «Філософія інформаційного права» надає підстави стверджувати, що зазначене видання є комплексною працею, підготовленою на належному теоретичному, методичному і прикладному рівнях та є істотним внеском у сучасне філософсько-правове знання.

Видання розраховано на здобувачів наукового ступеня, однак, безсумнівно, може бути корисним для фахівців, експертів, учених, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами інформації, інформаційного права, інформаційних комунікацій, інформаційного суспільства.

Цілком очевидно, що навчальний посібник «Філософія інформаційного права», який рецензується, не є досконалим ані за формою, ані за змістом. При цьому прикладна та теоретична цінність цього пілотного видання є беззаперечною.

Професор кафедри філософії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор філософських наук, професор Ю. Ю. Калиновський

НАШІ АВТОРИ

ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДІДИК <i>Оксана Юрійвна</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, аспірантка</i>
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
КОЗЬМА <i>Василь Васильович</i>	<i>Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор політичних наук, професор</i>
КОМАРОВА <i>Ольга Сергійвна</i>	<i>Національна академія СБУ, кандидатка філологічних наук, доцентка</i>
ЛИМОНЧЕНКО <i>Віра Володимирівна</i>	<i>Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, докторка філософських наук, професорка</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
ОБ'ЄДКОВ <i>Олександр Ігорович</i>	<i>Державний торговельно-економічний університет, аспірант</i>
РОМАНЮК <i>Андрій Антонович</i>	<i>Національний університет «Львівська політехніка», аспірант</i>
СИНЬОГУБ <i>Ігор Олександрович</i>	<i>Черкаський державний технологічний університет, аспірант</i>
ЮРКЕВИЧ <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, докторка філософських наук, професорка</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>ДАНИЛЬЯН Олег Геннадійович</i>	<i>6</i>
<i>ДЗЬОБАНЬ Олександр Петрович</i>	<i>6</i>
<i>ДІДИК Оксана Юрївна</i>	<i>93</i>
<i>ЖДАНЕНКО Світлана Борисівна</i>	<i>23</i>
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ Юрій Юрійович</i>	<i>23</i>
<i>КАЛЬНИЦЬКИЙ Едуард Анатолійович</i>	<i>56</i>
<i>КОВАЛЕНКО Інна Ігорівна</i>	<i>56</i>
<i>КОЗЬМА Василь Васильович</i>	<i>121</i>

<i>КОМАРОВА Ольга Сергіївна</i>	<i>121</i>
<i>ЛІМОНЧЕНКО Віра Володимирівна</i>	<i>80</i>
<i>МЕЛЯКОВА Юлія Василівна</i>	<i>56</i>
<i>ОБ'ЄДКОВ Олександр Ігорович</i>	<i>109</i>
<i>РОМАНЮК Андрій Антонович</i>	<i>133</i>
<i>СИНЬОГУБ Ігор Олександрович</i>	<i>144</i>
<i>ЮРКЕВИЧ Олена Миколаївна</i>	<i>42</i>

ВИМОГИ
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

ПОДАННЯ РУКОПISУ СТАТТІ ДО РЕДКОЛЕГІЇ

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– **електронний варіант статті**, надісланий на електронну адресу редколегії (e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net);

– **довідку про автора (-ів)** (українською, англійською): прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, учене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;

– **рецензію** кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності або **витяг із протоколу** засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;

ліцензійну згоду автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах збірника «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» (<http://fil.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>) (див. *додаток 2*);

– **квитанцію** (оригінал або електронну копію) про оплату публікації статті (після розгляду рукопису).

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням з редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їх назви слід виділяти жирним шрифтом.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 1):

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
- наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – жирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

- нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0, жирний, великими літерами). Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

- далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

- далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

- далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

- далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *англійською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо англійська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, жирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів з *ключовими словами* (5–7) *англійською мовою, якщо українською мовою статті / українською мовою, якщо англійська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний рівень, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7–05/1.

Структура тексту наукової статті:

- **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див. Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний покажчик місця розташування документа в мережі «Інтернет»).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див. Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <https://translit.ru> та <https://slovnuk.ua/services/translit.php>).

Слід уникати посилань на навчальну літературу.

При транслітерованому посиланні на «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filofosfiya, filofosfiya prava, politolohiya, sotsiolohiya» або англійську «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються і не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе (несуть) відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Анотація українською мовою

У статті зроблено спробу осмислення кіберпростору в його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю...

Ключові слова: віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернет-простір, комп'ютерні технології.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzoban O., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 27. P. 217–226. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.

---

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. №2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzoban O., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga. Vol. 9, issue 27, 217–226*. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostорово-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 2(47), 118–126*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [in Ukrainian].

Gerasimenko Olexander Yuriiovych, Doctor of Philosophical Sciences,
Assistant Professor, Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process.

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛІЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

«   » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03771

Підписано до друку 15.04.2024. Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 16,9. Обл.-вид. арк. 14. Тираж 100 пр.

Адреса редакції:

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 757-72-84
E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток